

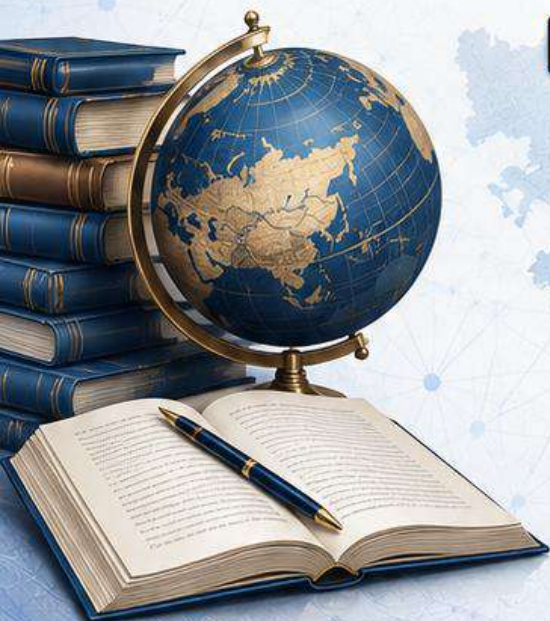

MARKAZIY OSIYO ILMIY TADQIQOTLAR AKADEMIK JURNALI

CENTRAL ASIAN ACADEMIC JOURNAL
OF SCIENTIFIC RESEARCH

АКАДЕМИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ НАУЧНЫХ
ИССЛЕДОВАНИЙ ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ

ISSN 2181-2489

2(26)

2026

FAN SOHALARI

07.00.00	Tarix fanlari
08.00.00	Iqtisodiyot fanlari
09.00.00	Falsafa fanlari
10.00.00	Filologiya fanlari
13.00.00	Pedagogika fanlari
19.00.00	Psixologiya fanlari

MARKAZIY OSIYO ILMIY TADQIQOTLAR AKADEMIK JURNALI

CENTRAL ASIAN ACADEMIC JOURNAL OF SCIENTIFIC RESEARCH

АКАДЕМИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ НАУЧНЫХ
ИССЛЕДОВАНИЙ ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ

ISSN: 2181-2489

30-avgust, 2026-yil
2(26)-son

TAHRIR HAY'ATI

07.00.00 – TARIX FANLARI

Maxmudov Oybek Anvarovich	Tarix fanlari nomzodi, professor <i>Chirchiq davlat pedagogika universiteti</i>
Kenjayeva Nargiza Soatmuminovna	Tarix fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) <i>Chirchiq davlat pedagogika universiteti</i>

08.00.00 – IQTISODIYOT FANLARI

Bozorov Abdurashid Toyir o'g'li	Iqtisodiyot fanlari doktori (DSc) <i>Iqtisodiy tadqiqotlar va islohotlar markazi</i>
Kosimova Zarina Alijon qizi	Iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) <i>Iqtisodiy tadqiqotlar va islohotlar markazi</i>

09.00.00 – FALSAFA FANLARI

G'afforova Gulchexra G'ulomjonovna	Falsafa fanlari doktori (DSc), professor <i>Chirchiq davlat pedagogika universiteti</i>
Axatov Lutfillo Karomatulloyevich	Falsafa fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent <i>Chirchiq davlat pedagogika universiteti</i>

10.00.00 – FILOLOGIYA FANLARI

Davlatova Adiba Raxmatovna	Filologiya fanlari doktori (DSc), professor <i>Chirchiq davlat pedagogika universiteti</i>
Murodova Firuza Jalolovna	Filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) <i>Chirchiq davlat pedagogika universiteti</i>

13.00.00 – PEDAGOGIKA FANLARI

Maxmudov Qudratbek Shavkat o'g'li	Pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent <i>Chirchiq davlat pedagogika universiteti</i>
Shayxislamov Nursulton Zamon o'g'li	Pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) <i>Chirchiq davlat pedagogika universiteti</i>

19.00.00 – PSIXOLOGIYA FANLARI

Hayitov Oybek Eshboyevich	Psixologiya fanlari doktori (DSc), professor <i>Davlat siyosati va boshqaruvi akademiyasi</i>
Abdusamatova Shaxlo Saidmurotovna	Psixologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) <i>Chirchiq davlat pedagogika universiteti</i>

Izoh: jurnalda nashr etilgan maqolalarda berilgan ma'lumotlarning haqqoniyligi, ishonchliligi hamda to'g'riligi uchun mualliflar shaxsan javobgar sanaladi.

ISSN: 2181-2489

**O‘ZBEK NUTQI VA MILLIY MULOQOT
MADANIYATIDA PARALINGVISTIK
VOSITALARNING LINGVOMADANIY
XUSUSIYATLARI**

**LINGUOCULTURAL FEATURES OF
PARALINGUISTIC MEANS IN UZBEK SPEECH
AND NATIONAL COMMUNICATION CULTURE**

**ЛИНГВОКУЛЬТУРНЫЕ ОСОБЕННОСТИ
ПАРАЛИНГВИСТИЧЕСКИХ СРЕДСТВ В
УЗБЕКСКОЙ РЕЧИ И НАЦИОНАЛЬНОЙ
КУЛЬТУРЕ ОБЩЕНИЯ**

FAN TARMOG‘I
10.00.00 – Filologiya

QABUL QILINDI
13.08.2026

CHOP ETILDI
16.08.2026

Firuz Jalolovna Murodova

Chirchiq davlat pedagogika universiteti katta o‘qituvchisi, filologiya fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD)

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada o‘zbek nutqiy muloqotida qo‘llaniladigan paralingvistik vositalar – imo-ishora, mimika, ovoz ohangi, pauza, nigoh va boshqa noverbal vositalarning lingvomadaniy xususiyatlari tahlil qilinadi. Til va nutqning nafaqat verbal, balki noverbal komponentlari ham milliy-madaniy o‘ziga xoslikni aks ettiruvchi muhim vosita ekanligi asoslanadi. Maqolada paralingvistik vositalarning o‘zbek xalqi mentaliteti, urf-odatlar, ijtimoiy-madaniy qadriyatlar bilan bog‘liqligi, ularning muloqot jarayonida bajaradigan funksiyalari (ma’noni kuchaytirish, his-tuyg‘uni ifodalash, nutqiy vaziyatni to‘ldirish va h.k.) ochib beriladi. Tadqiqot jarayonida o‘zbek so‘zlashuv nutqi va badiiy matnlardan olingan misollar lingvokulturologik va pragmalingsvistik tahlil usullari orqali o‘rganildi. Maqola natijalari o‘zbek tilshunosligi, lingvokulturologiya sohalarida amaliy va nazariy ahamiyatga ega.

Kalit so‘zlar: paralingvistika, noverbal muloqot, lingvomadaniyatshunoslik, milliy muloqot madaniyati, imo-ishora, mimika, nutq odobi.

ABSTRACT

This article analyzes the linguacultural characteristics of paralinguistic means – such as gestures, facial expressions, tone of voice, pauses, eye contact, and other non-verbal components – used in Uzbek speech communication. It substantiates that not only verbal but also non-verbal elements of language and speech serve as essential tools reflecting national and cultural identity. The article reveals the connection between paralinguistic means and the Uzbek mindset, customs, and socio-cultural values, as well as their functions in the communication process (enhancing meaning,

expressing emotions, complementing the speech situation, etc.). Throughout the study, examples drawn from Uzbek spoken discourse and literary texts were examined using linguacultural and pragmalinguistic analysis methods. The results of the article hold theoretical and practical significance in the fields of Uzbek linguistics and linguaculturology.

Keywords: paralinguistics, Uzbek speech, communication culture, linguacultural characteristics, non-verbal communication, Eastern etiquette, national-cultural code, pragmalinguistics.

АННОТАЦИЯ

В данной статье анализируются лингвокультурные особенности паралингвистических средств, используемых в узбекском речевом общении, — жестов, мимики, интонации, пауз, взгляда и других невербальных средств. Обосновывается положение о том, что не только вербальные, но и невербальные компоненты языка и речи являются важными средствами отражения национально-культурной специфики. В статье раскрывается связь паралингвистических средств с менталитетом узбекского народа, его обычаями, традициями и социально-культурными ценностями, а также выявляются их функции в процессе коммуникации (усиление значения, выражение эмоций, дополнение речевой ситуации и др.). В ходе исследования примеры из узбекской разговорной речи и художественных текстов изучались с использованием методов лингвокультурологического и прагмалингвистического анализа. Результаты исследования имеют теоретическое и практическое значение для узбекского языкознания и лингвокультурологии.

Ключевые слова: паралингвистика, невербальная коммуникация, лингвокультурология, национальная культура общения, жесты, мимика, речевой этикет.

KIRISH

Til va nutq inson muloqotining asosiy vositasi bo'lsa-da, muloqot jarayonida axborot faqat verbal vositalar orqaligina emas, balki paralingvistik – noverbal vositalar (imo-ishora, mimika, ovoz tembri va ohangi, pauza, nigoh, masofa va h.k.) orqali ham uzatiladi. Jahon tilshunosligida paralingvistika XX asr o'rtalarida mustaqil yo'nalish sifatida shakllangan va bugungi kunda u pragmalingvistika, sotsiolingvistika, lingvomadaniyatshunoslik kabi fanlar bilan chambarchas bog'liq holda rivojlanib bormoqda, chunki har bir xalqning noverbal xatti-harakatlari o'sha millatning mentaliteti, urf-odati va qadriyatlar tizimini o'zida aks ettiradi. Paralingvistik vositalarning nazariy asoslari jahon tilshunosligida R.Birdvstell,

E.Xoll, A.Megrabyan hamda G.Kolshanskiy kabi olimlar tomonidan tadqiq qilingan bo'lsa, o'zbek tilshunosligida bu sohaning shakllanishi va nazariy poydevori A.Nurmonov, M.Saidxonov, S.Mo'minov hamda Sh.Iskandarova kabi taniqli tilshunoslarning ilmiy izlanishlari bilan bevosita bog'liqdir. Akademik N.Mahmudovning lingvokulturolojik qarashlarida esa o'zbek milliy muloqotida uchraydigan ko'plab noverbal va paralingvistik signallar (muloqotda masofa saqlash, intonatsiyani pasaytirish, kamsuqumlik) shunchaki emotsional holat emas, balki milliy mentalitet va sharqona odob-axloqni namoyon etuvchi lingvomadaniy hodisa ekanligi ta'kidlanadi. Shu bilan birga paralingvistik vositalarni ingliz, o'zbek va rus tillari misolida ijtimoiy-madaniy, kognitiv va etnik jihatdan qiyosiy-chog'ishtirma tahlil qilishga bag'ishlangan tadqiqotlar yaratilgan bo'lib, bunda paralingvistik fanlararo maqomi hamda uning verbal vositalar bilan o'zaro nisbati alohida ilmiy asoslab berilgan bo'lda-da, zamonaviy o'zbek tilshunosligida ushbu vositalarni milliy muloqot madaniyati, lingvomadaniy kodlar hamda sharqona odob-axloq me'yorlari (kattalarga hurmat, ibo, hayo, lutf va muloqot iyerarxiyasi) bilan o'zaro aloqadorlikda kompleks o'rganish alohida ilmiy ehtiyoj hisoblanadi. Shundan kelib chiqqan holda, ushbu maqolada o'zbek nutqida qo'llaniladigan paralingvistik vositalarning milliy mentalitet hamda ijtimoiy-madaniy qadriyatlarni aks ettiruvchi lingvomadaniy xususiyatlarini ilmiy-nazariy va amaliy tahlillar orqali ochib berish maqsad qilingan.

ASOSIY QISM

O'zbek milliy muloqot madaniyati xalqning ko'p asrlik ijtimoiy tajribasi, milliy qadriyatlari, urf-odatlar, oilaviy munosabatlari va odob-axloq me'yorlari bilan uzviy bog'liq holda shakllangan. Unda so'zlovchining kimga, qanday ijtimoiy maqomdagi shaxsga va qanday vaziyatda murojaat qilishi, murojaat shaklini tanlashi, ovoz ohangi, nutq sur'ati, pauza, nigoh, mimika va imo-ishora kabi paralingvistik vositalar muhim kommunikativ vazifa bajaradi. Ayniqsa, o'zbek muloqotida kattaga hurmat, kichikka izzat, mehmondo'stlik, andisha, hayo, muloyimlik, kamtarlik kabi milliy-axloqiy qadriyatlar nutqiy va nolisoniy vositalarning tanlanishiga ta'sir ko'rsatadi. Shu jihatdan paralingvistik vositalarni faqat nutqqa hamroh bo'luvchi nolisoniy belgilar sifatida emas, balki muayyan xalqning milliy dunyoqarashi va kommunikativ xulq-atvorini aks ettiruvchi lingvomadaniy birliklar sifatida baholash mumkin.

O'zbek badiiy adabiyoti milliy muloqot madaniyatining ana shu xususiyatlarini kuzatish uchun muhim manbalardan biri hisoblanadi. Xususan, Said Ahmadning "Ufq" romanida qahramonlar o'rtasidagi muloqotlarda katta-kichik munosabati, oilaviy muomala, hurmat va andisha kabi milliy kommunikativ me'yorlar turli nutqiy va paralingvistik vositalar orqali namoyon bo'ladi. Asarda qahramonlarning bir-biriga munosabati faqat leksik yoki grammatik vositalar orqali emas, balki nutq ohangi, sukut, to'xtam, nigoh va harakatlar bilan ham ifodalanadi.

"Ikromjon og'ziga osh ham olmadi. Choyni ham qaytarib qo'ydi. Jannat xola erining yuziga qarashga botinmay, boshini quyi solib, pichirlab dedi:

– Dadasi... bir og'iz bir narsa deng...

Ikromjon bo'g'i, past ovozda, lekin har bir so'zini uzib-uzib gapirdi:

– Tursunboy... endi bizning o'g'limiz emas..."¹

Ushbu parchada Ikromjon va Jannat xola obrazlari muloqotida o'zbekona bosiqlik va fojining og'irligi fonatsion va kinesik vositalarda yoritiladi. Ikromjon o'g'li Tursunboyning xiyonatidan keyin el-yurt oldida boshi egilib, dardini ichiga yutadi. *"Boshini quyi solib, pichirlab dedi"* birikmasida boshini quyi solish Jannat xolaning andishasi, hurmati va ichki iztirobini, *pichirlash* esa vaziyatning ruhiy og'irligini ifodalovchi akustik vositani bildiradi. Ikromjon nutqidagi *"bo'g'i, past ovozda"* va *"so'zini uzib-uzib gapirdi"* tasvirlari esa uning kuchli ruhiy iztirobini, og'ir xulosani aytishga qiynalayotganini ko'rsatadi. Ayniqsa, *"Tursunboy... endi bizning o'g'limiz emas"* jumlasidagi ko'p nuqta pauzaning grafik ifodasi bo'lib, ichki kechinmaning kuchini oshiradi. Mazkur parcha o'zbek milliy muloqotida andisha, hurmat, hayo va hissiyotni tiyish kabi qadriyatlarning paralingvistik vositalar orqali namoyon bo'lishini yaqqol ko'rsatsa, yana bir boshqa o'rinda oriyat va andisha har narsadan ustun ekani ta'kidlanadi: *"Akbarali nima deyishini bilmay iyagini qashidi. Insofga kelay deb turgan odam birdan aynidi, qoldi. Etagini siltab ayvonga qarab ketdi. Ketarkan qattiq dedi: – Bu ish na nikoh bilan, na pul bilan bitadi. Oraga nomus tushdi. Endi bu dog'ni qon bilan yuvaman. Ketinglar. Meni hech qanaqa singlim yo'q. U o'lgan. Marhum ota-onam nomidan uni oq qildim!"²* Keltirilgan Ushbu parchada qahramonning ichki kechinmalari va hissiy holati paralingvistik vositalar yordamida ta'sirchan ifodalangan. *"Iyagini qashidi"* ikkilanish va ichki beqarorlikni, *"etagini siltab ketdi"* esa norozilik va qat'iy rad etishni ifodalasa, *"qattiq dedi"* birikmasi nutqning keskin va murosasiz ohangda ekanini ko'rsatadi. Shuningdek, *"nomus"*, *"dog"*, *"qon bilan yuvish"* kabi birliklar o'zbek milliy mentalitetidagi or-nomus va sha'n kabi tushunchalar insonning hayotidan ham muhim ekanligini aks ettiradi. Umuman, bu vositalar qahramonning psixologik holati bilan birga milliy qadriyatlarning muloqotga ta'sirini ham ifodalaydi.

O'zbekiston xalq yozuvchisi O'tkir Hoshimovning *"Dunyoning ishlari"* qissasida oddiy odamlarning kundalik turmush tashvishlari, oila a'zolari o'rtasidagi munosabatlar tasvirlanadi. Asarda qahramonlarning his-tuyg'ulari ko'pincha ochiq so'z bilan emas, balki xo'rsinish, chuqur nafas olish, qo'l siltash, yuzni burish kabi paralingvistik harakatlar orqali beriladi. Bu esa o'zbek muloqot madaniyatiga xos "sirni ochiq aytmaslik", his-tuyg'uni jilovlash, o'zini bosishga intilish kabi milliy-psixologik xususiyatlarning badiiy in'ikosidir.

¹ Said Ahmad. *"Ufq" trilogiyasi*. – T.: "Sharq", 2015. – 184-b.

² Shu kitob. -30-b

"Mehmon kelganda Onam choponining barini beliga qistirib, qo'llarini ko'ksiga qo'ygan darvoza oldida poylab turardi. Eshitilar-eshitilmas muloyim ovozda:

– *Kelingizlar, xush kelibsizlar, – derdi-da, boshini sal egib, ichkariga taklif qilardi.*"³ Keltirilgan parcha o'zbek milliy muloqot madaniyatida paralingvistik vositalarning verbal nutqdan ustunroq ma'no tashuvchi bo'lishi mumkinligini yaqqol namoyon etadi: *choponning barini beliga qistirish* va *darvoza oldida poylab turish* – mehmonni kutishga bo'lgan ichki tayyorgarlik va e'zozni, *qo'llarni ko'ksiga qo'yish* va *boshni sal egish* – chuqur hurmat, itoat va kamtarlikni, *"eshitilar-eshitilmas muloyim ovoz"* esa ayollarga xos andisha, ibo va vazminlik me'yori ifodalovchi kinesik (imo-ishora, tana harakati), proksemik (joylashuv) va fonatsion (ovoz xususiyatlari) vositalar sifatida bir-birini to'ldirib, atigi ikki og'iz so'z ("Kelinsizlar, xush kelibsizlar") ancha teranroq va ko'p qatlamli milliy-madaniy mazmunni yetkazib beradi, bu esa o'zbek nutqiy muloqotida noverbal unsurlarning so'zga qo'shimcha emas, balki mustaqil ma'no shakllantiruvchi vosita ekanligini isbotlaydi.

Zamonaviy o'zbek nasrida ham bu an'ana davom etmoqda, milliy muloqotning o'zgarib borayotgan shakllari, shahar va qishloq muhitiga xos kommunikativ modellar, avlodlar o'rtasidagi munosabatlar hamda milliy qadriyatlarning yangi ijtimoiy sharoitda namoyon bo'lishi tasvirlanmoqda. Xususan, zamonaviy yozuvchilarning asarlarida qahramonlararo muloqot tasviri ko'pincha imo-ishora, jim qolish, kulgi yoki tabassurning turli xillari orqali psixologik jihatdan boyitilgan holda beriladi. Bu esa paralingvistik vositalarning o'zbek badiiy nutqida barqaror va an'anaviy tasvir vositasi sifatida saqlanib qolganini ko'rsatadi.

– *Otam mening gaplarimni eshitarkan, ko'zlarini olisga tikkancha uzoq jim qoldi. Keyin sekin xo'rsindi-da, boshini irg'ab qo'ydi:*

– *Mayli, o'zing bilasan, o'g'lim... – dedi og'ir intonatsiya bilan.*⁴

Isajon Sultonning "Bozor" romanidan olingan ushbu parchada qahramonning ichki kechinmasi paralingvistik vositalar orqali ochilgan. *"Ko'zlarini olisga tikkancha uzoq jim qoldi"* – o'ychanlik va ruhiy iztirobni, *"sekin xo'rsindi"* – ichki og'riqni, *"boshini irg'ab qo'ydi"* esa rozilik va murosani ifodalaydi. *"Mayli, o'zing bilasan, o'g'lim..."* jumlasidagi og'ir ohang tashqi rozilik ortidagi otalik iztirobini kuchaytiradi. Mazkur vositalar o'zbek oilaviy muloqotiga xos andisha, hissiyotni tiyish va mehrni bilvosita ifodalash xususiyatlarini namoyon etadi.

Zamonaviy o'zbek adabiyotining iste'dodli vakili Javlon Jovliyevning "Qo'rqma" romanidan olingan ushbu parchani tahlil qilamiz: – *Sizga kim vakolat berdi? – so'radi u stolni barmoqlari bilan urib. Yigit qaddini tik tutdi. Uning ko'zlarida qo'rqinch emas, g'azab uchqunlari yonardi.* – *Menga vijdonim vakolat bergan, – dedi u sekin, lekin har bir so'zga urg'u berib.*

³ O'tkir Hoshimov. "Dunyoning ishlari". – T.: "Yangi asr avlodi", 2018. – 42-b.

⁴ Isajon Sulton. "Bozor". – T.: "O'zbekiston", 2019. – 156-b

Suhbatdosh boshini sal sarson chayqadi, ko'zoynagini sekin tushirib, unga pastdan sovuq tikildi.

Bu parchada paralingvistik vositalar qahramonlar o'rtasidagi ziddiyat, ruhiy qarama-qarshilik va qat'iyatni ochishga xizmat qilgan. *"Stolni barmoqlari bilan urib"* harakati suhbatdoshning jahli va bosimini, *"qaddini tik tutdi"* esa yigitning qo'rqmasligi va o'z pozitsiyasida qat'iy turishini ifodalaydi. *"Ko'zlarida g'azab uchqunlari yonardi"* tasviri ichki hissiyotning tashqi nigoh orqali namoyon bo'lishini ko'rsatadi. Yigitning *"sekin, lekin har bir so'zga urg'u berib"* gapirishi esa uning vazmin, ammo qat'iy munosabatini ta'kidlaydi. *"Boshini sal sarson chayqadi"* va *"pastdan sovuq tikildi"* harakatlari esa suhbatdoshning noroziligi, ishonchsizligi va yashirin tahdidini ifodalaydi. Umuman, ushbu paralingvistik vositalar hokimiyat va vijdon, bosim va qat'iyat o'rtasidagi ziddiyatni kuchaytirib, qahramonlarning ruhiy holatini verbal nutqdan tashqari vositalar orqali ochib beradi.

XULOSA

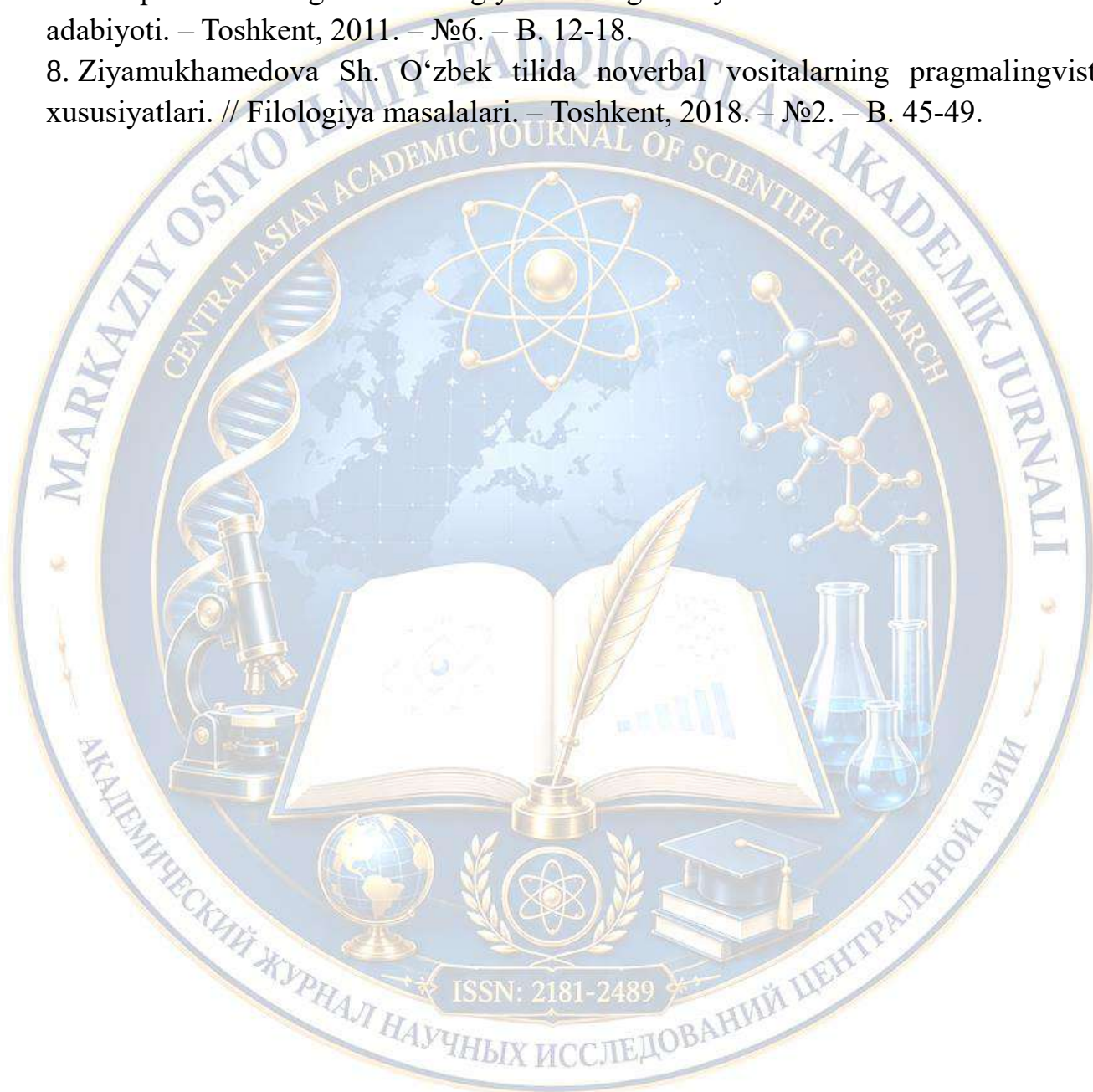
Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, paralingvistik vositalar o'zbek milliy muloqot madaniyatining muhim tarkibiy qismi bo'lib, ular verbal nutq mazmunini to'ldirish, qahramonlarning ruhiy-emotsional holati va kommunikativ munosabatini ifodalash bilan birga, milliy-madaniy qadriyatlarni ham namoyon etadi. Badiiy asarlardagi *bosh egish, nigoh, sukut, qo'l harakatlari, ovoz balandligi, intonatsiya, xo'rsinish* kabi vositalar o'zbekona *hurmat, andisha, hayo, nomus, mehr-oqibat* va *hissiyotni tiyish* kabi qadriyatlar bilan uzviy bog'liq. O'zbek badiiy nasrida paralingvistik va noverbal vositalarni lingvomadaniy aspektda o'rganish adiblarimizning inson ruhiyatini tasvirlashdagi va milliy muloqot madaniyatini matnga ko'chirishdagi yuqori mahoratini ochib berishda, shuningdek, milliy tilshunosligimizning pragmalingvistika va lingvokulturologiya yo'nalishlarini yanada boyitishda alohida ilmiy-amaliy ahamiyatga egadir. Demak, paralingvistik vositalarni lingvomadaniy jihatdan o'rganish o'zbek xalqining milliy kommunikativ xulqi, dunyoqarashi va muloqot me'yorlarini chuqurroq anglash imkonini beradi. Shu jihatdan badiiy adabiyot, og'zaki nutq va milliy odob-axloq manbalari o'zbek paralingvistik birliklarining milliy-madaniy mazmunini ochib beruvchi muhim manbalar hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Kolshanskiy G. V. Paralingvistika. – M.: Nauka, 1974. – 96 s.
2. Saidxanov M. Paralingvisticheskie sredstva v uzbekskoy razgovornoy rechi: Avtoref. diss. ... kand. filol. nauk. – Tashkent, 1981. – 22 s.
3. Mahmudov N. Til va madaniyat. – Toshkent: O'zbekiston, 2017. – 184 b.

4. Mo‘minov S. O‘zbek muloqot xulqining sotsiolingvistik xususiyatlari: Filol. fan. dok. ... diss. – Toshkent, 2000. – 268 b.
5. Nurmonov A., Hojiyev A. va b. Hozirgi o‘zbek adabiy tili. – Toshkent: Ilm ziyo, 2010. – 320 b.
6. Iskandarova Sh. O‘zbek tili muloqot xulqining formal va mazmuniy xususiyatlari: Filol. fan. nomz. ... diss. – Samarqand, 1993. – 145 b.
7. Yusupov U.K. Lingvokulturologiya va uning asosiy tushunchalari. // O‘zbek tili va adabiyoti. – Toshkent, 2011. – №6. – B. 12-18.
8. Ziyamukhamedova Sh. O‘zbek tilida noverbal vositalarning pragmalingvistik xususiyatlari. // Filologiya masalalari. – Toshkent, 2018. – №2. – B. 45-49.

**TALABALARDA TOLERANTLIK NAMOYON
BO‘LISHIGA TA’SIR ETUVCHI OMILLAR**

**FACTORS INFLUENCING THE MANIFESTATION
OF TOLERANCE AMONG STUDENTS**

**ФАКТОРЫ, ВЛИЯЮЩИЕ НА ПРОЯВЛЕНИЕ
ТОЛЕРАНТНОСТИ У СТУДЕНТОВ**

FAN TARMOG‘I
19.00.00 – Psixologiya

QABUL QILINDI
13.08.2026

CHOP ETILDI
16.08.2026

Sh.S.Abdusamatova

Chirchiq davlat pedagogika universiteti Psixologiya kafedrası dotsenti v.b.,
psixologiya fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD)

ANNOTATSIYA

Talabalarda tolerantlikning namoyon bo‘lishiga ta’sir etuvchi omillarni tahlil qilish ko‘plab ijtimoiy, psixologik va pedagogik jihatlarni o‘z ichiga oladi. Tolerantlik, odatda, boshqalarni hurmat qilish, ularning fikr va qadriyatlariga toqat qilish qobiliyati bilan bog‘liq bo‘lgan ijtimoiy ko‘nikma sifatida qaraladi.

Kalit so‘zlar: Tolerantlik, ta’lim, muhit, madaniyat, fikr, millat, qobiliyat, dunyoqarash, qadriyat, hurmat ko‘rsatish.

ABSTRACT

Analyzing the factors influencing the manifestation of tolerance among students involves a number of social, psychological, and pedagogical aspects. Tolerance is generally considered a social skill associated with respecting others and the ability to accept their opinions and values.

Keywords: Tolerance, education, environment, culture, opinion, nationality, ability, worldview, values, respect.

АННОТАЦИЯ

Анализ факторов, влияющих на проявление толерантности у студентов, включает в себя множество социальных, психологических и педагогических аспектов. Толерантность обычно рассматривается как социальный навык, связанный с уважением к другим людям и способностью принимать их мнения и ценности.

Ключевые слова: толерантность, образование, среда, культура, мнение, нация, способность, мировоззрение, ценность, уважение.

KIRISH

Talabalarda tolerantlikning namoyon bo‘lishiga ta’sir etuvchi omillarni tahlil qilish ko‘plab ijtimoiy, psixologik va pedagogik jihatlarni o‘z ichiga oladi.

Tolerantlik, odatda, boshqalarni hurmat qilish, ularning fikr va qadriyatlariga toqat qilish qobiliyati bilan bog‘liq bo‘lgan ijtimoiy ko‘nikma sifatida qaraladi.

ASOSIY QISM

Bu ko‘nikmaning shakllanishiga quyidagi asosiy omillar ta’sir ko‘rsatadi:

1. Oilaviy tarbiya va madaniy muhit. Oila tolerantlikning shakllanishida birinchi va eng muhim institut hisoblanadi. Oila a’zolarining madaniyati, o‘zaro munosabatlari va ularning dunyoqarashi talabaning tolerantligini belgilashda muhim rol o‘ynaydi. Farzandning yoshlikdan turli millat, din va madaniyat vakillariga bo‘lgan hurmati oiladagi tarbiyaga bog‘liq.

2. Ta’lim muhitidagi xilma-xillik. Talabaning ta’lim olgan muhitida turli madaniyatlar, fikrlar va millat vakillarining mavjudligi uning tolerantlik qobiliyatini rivojlantiradi. Universitet yoki maktabda turli millat va din vakillari bilan muloqot qilish, talabaning dunyoqarashini kengaytirib, boshqa fikr va qadriyatlarga nisbatan hurmat ko‘rsatishni o‘rgatadi.

3. O‘qituvchilarning ta’siri va pedagogik yondashuvlar. O‘qituvchilarning o‘quvchilarga nisbatan ko‘rsatgan munosabati ham tolerantlikni rivojlantiruvchi omillardan biridir. O‘qituvchilar o‘zlari tolerant bo‘lishsa va bu xulq-atvorni talabalariga o‘rgatsalar, ular ham buni o‘zlashtiradilar. Demokratik va inkluziv pedagogik usullar, talabalar orasidagi xilma-xillikka e’tibor berish va hurmatli munosabatni targ‘ib qilish tolerantlikni oshiradi.

4. Ijtimoiy va madaniy ta’sirlar. Jamiyatning umumiy madaniyati, tolerantlik darajasi, va ommaviy axborot vositalarining ta’siri ham talabaning tolerantligini shakllantirishda muhim rol o‘ynaydi. Ommaviy madaniyat va jamiyatdagi stereotiplar, irqchilik yoki diniy diskriminatsiya talabalarning tolerantlik darajasiga ijobiy yoki salbiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin.

5. Shaxsiy psixologik omillar. Talabaning shaxsiy hissiyoti, o‘zini anglash darajasi, stressga chidamliligi va empatiya qobiliyati ham tolerantlikning rivojlanishida katta ahamiyatga ega. Empatiya – boshqalarning his-tuyg‘ularini anglay olish qobiliyati - tolerantlikning muhim asoslaridan biri hisoblanadi.

6. Muloqot va interfaol o‘quv usullari. Muloqot va o‘zaro hamkorlik talabalarda tolerantlikni shakllantirishning samarali usullaridan biri bo‘lib, muammolarni birgalikda hal qilish jarayonida talaba boshqalar bilan fikr almashadi, ularning nuqtai nazarini tinglaydi va hurmat qiladi. Shu bois universitetlarda guruhli va loyihaviy o‘quv usullaridan foydalanish tolerantlik darajasini oshiradi.

7. Global jarayonlar va axborot texnologiyalari. Internet va globalizatsiya davrida talabalarning turli madaniyatlar va jamiyatlar bilan aloqalari kengaymoqda. Bu esa ularni dunyoqarashini kengaytirib, turli xil fikr va qadriyatlarga nisbatan ochiq bo‘lishga undaydi.

Yuqoridagi omillar talabalarning tolerantlik darajasini shakllantirishda hal qiluvchi ahamiyatga ega bo'lib, ularni to'g'ri yo'naltirish orqali ijtimoiy hamjihatlik va ko'plab turli madaniy guruhlar o'rtasidagi hurmatli munosabatni ta'minlash mumkin. Mazkur omil bog'lanishlari shuni ko'rsatadiki, tolerantlik va qadriyatlar o'rtasidagi korrelyatsiyalar shaxsning ijtimoiy va madaniy munosabatlarda qanday xulq-atvor ko'rsatishiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Tolerantlik qadriyatlar asosida shakllanib, ijtimoiy muhitda barqarorlik va bag'rikenglikni ta'minlashga xizmat qiladi.

Tolerantlik namoyon bo'lishida ijtimoiy-kognitiv operatsiya sifatida quyidagi ketma-ketlik sodir bo'ladi: boshqa kishilarning nuqtai nazarini hisobga olish; shaxsning muammoni o'zi mustaqil hal eta olishi yoki boshqalarning yordamiga muhtojligini baholay olishi; empatiya asosida tolerantlik motivatsiyasini shakllantirish; zaruriy yordamni ko'rsatish borasida shaxsiy imkoniyatlarini baholashi; hamkorlikdagi faoliyat jarayonida yordam ko'rsatishni rejalashtirish.

Shaxs tolerantligini namoyon bo'lishida xulq-atvor stereotiplarini anglay boshlagandan so'ng refleksiv empatiyani shakllantirishga urg'u berish lozim.

Shaxs xulq-atvorini korreksiyalashtirishda qo'llaniladigan terapiya usullaridan biri – bu imagoterapiyadir. Imagoterapiya ikki bosqichda amalga oshiriladi. Birinchi bosqichda shaxsga o'z xatti-harakatlari, kechinmalarini og'zaki bayon qilishga imkon beriladi. Bunda talaba o'zining kimgadir yordam bergan va kimdir uning yordamiga muhtoj bo'lgan vaqtida yordam qo'lini cho'zmaganligi bilan bog'liq xatti-harakatlarini hikoya qilib beradilar. O'zlarining holatlarini hikoya qilishda albatta tahliliy ma'lumotlar berilishiga e'tibor qaratish darkor. Ikkinchi bosqichda, esa aynan guruh ishtirokchilari tomonidan "yordam berish" va "yordam bermaslikka" asoslangan syujet sahnalashtiriladi. Ishtirokchilar ijro etilgan personajning xulq-atvoridagi "ijobiy" va "salbiy" tomonlarini tahlil qiladilar. Shaxsdagi refleksiya natijasida talabalar o'zlarini "yordamga muhtoj" va "yordamga shay" inson pozitsiyasidan baholaydilar.

Refleksiv empatiyani shakllantirishda turli rolli o'yinlardan foydalanish maqsadga muvofiqdir. SHu tariqa axloqiy stereotiplarni inteorizatsiyasiga erishiladi, natijada shaxs qadriyatlar tizimiga singib boradi. N.Ayzenberg shaxsda tolerantlik rivojlanishida ijtimoiy-kognitiv faktorlar, shu bilan birga refleksiv empatiya (shaxsning haqiqiy psixologik holatini baholay olish qobiliyatining o'rnini alohida ta'kidlaydi

Talabalarda tolerantlikning namoyon bo'lishida keltirib o'tilgan natijalariga asoslangan holda quyidagilarni qayd qilish mumkin:

1. Talabalarda tolerantlikning namoyon bo'lishi yoshga oid ravishda dinamik harakterga ega bo'lib, shaxsning kasbiy shakllanishi negizida rivojlanib borishi kuzatildi;

2. Talabalardagi tolerantlikning tarkibiy komponentlaridan bo'lgan sosial tolerantlik o'ziga xos gender xususiyatlarga bog'liq ravishda differensiasiyalanishi kuzatildi;

3. Talabalardagi tolerantlikning shaxs xususiyati sifatida lokus nazoratning ikki qutbli ta'siriga integral namoyon bo'lishi aniqlandi.

Talabalarda tolerantlikni namoyon bo'lishining psixologik xususiyatlarini empirik o'rganishda qo'yidagi xulosalarga keldik:

1. Talabalarning ijtimoiy muxi tomonidan tan olinishi, ijtimoiy mavqeining oshishi, muvaffaqiyatga erishish motivatsiyasining o'sishi, o'zini ko'rsatish va ro'yobga chiqarish ehtiyojining hamda shaxslararo munosabatlar tangligining ortishi, o'z navbatida, talabalardan sabr-toqatli, bag'rikeng, chidamli, xayrixoh va hamjihat bo'lishni talab etadi. Ba'zi ijtimoiy vaziyatlarda ular o'zlarining tolerantlik xislatlarini namoyon qilsa, ba'zida intolerantlik xislatlarini namoyon qilishadi va bu o'z navbatida yuzaga kelgan ijtimoiy voqeliklarga nisbatan loqaydlikni, befarqlikni shakllantiradi.

2. Shaxs sub'ektiv lokal nazorat xususiyati o'z rivojlanishida muayyan me'yoriy chegaralarni bosib o'tgach, ikki psixologik tuzilma o'rtasidagi aloqadorlik bir tekis o'zgarmasligi va o'zga vektorlar bo'yicha ketishi mumkinligi o'z isbotini topdi.

Talabalarning ijtimoiy xulq-atvorida yo'nalganlik xususiyatlarini belgilab beruvchi barqaror lokus nazorati sifatleri uning tolerantlikga bo'lgan moyilligida o'zini namoyon etishi bilan farqlanar ekan.

3. Shaxsdagi tolerantlikni namoyon bo'lishida uning emosional komponentlari – emosional intellekt, ayniqsa, emosional bilimdonlik va o'z-o'ziga emosional motivasiya berish muhim ahamiyat kasb etadi. Talabalik davri emosional senzitivligi bilan ajralib turuvchi davrlardan hisoblanishi bilan bir qatorda, shaxsga nisbatan empatiyani his etish va uning emosiyalarini tahlil qilish orqali identifikasiyalash shaxsni bevosita tolerantligini oshishida katta ahamiyat kasb etadi.

4. Talabalarni tolerantlik sifatleri bilan shaxslilik omillari o'rtasidagi munosabatlarni o'rganish natijasida ulardagi barcha xususiyatlari jumladan, kognitiv, ijtimoiy, oilaviy omillar asosiy ahamiyat kasb etib ulardagi mustaqillik, faoliyatlarini samarali bo'lishini ta'minlaydi. Shunday ekan, talabalar o'zilariga bo'lgan ishonchni mustahkamlashga harakat qilishlari, kasbiy sifatlarini takomillashtirishga alohida e'tibor berishlari maqsadga muvofiq.

XULOSA

Ushbu bog'lanishlar talabalarning tolerantligi va emotsional intellekti o'rtasidagi chuqur bog'liqliklarni ochib beradi va bu omillar o'zaro qanday ta'sir ko'rsatishini ko'rsatadi. Tolerantlik va emotsional intellektning rivojlanishi

talabalarining ijtimoiy muhitda muvaffaqiyatli moslashishi va jamiyatdagi o‘zaro munosabatlarning mustahkamlanishiga olib keladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Asmolov A.G. Tolerantnost: ot utopii k realnosti // Na puti k tolerantnomu soznaniyu. – M.: Smysl, 2000. – S. 5–8.
2. Galkin A.A. Tolerantlik madaniyati globallashuv chaqiriqlari oldida / A.A. Galkin, Yu.A. Krasin // Sotsiologik tadqiqotlar. – Moskva, 2003. – № 8. – B. 64–74.
3. Bag‘rikenglik g‘oyalari – yoshlar kutubxonalari faoliyati amaliyotida // Yangi kutubxona. – Moskva, 2006. – № 7 (67). – B. 38–44.
4. Ilchenko L. Ko‘pmadaniyatlilik va bag‘rikenglik pedagogikasi // Maktabgacha ta’lim. – Moskva, 2004. – № 8. – B. 20–22.
5. Ionina O.S. O‘smirlarda ichki shaxsiy nizolarni bartaraf etish vositasi sifatida bag‘rikenglikni shakllantirish: dissertatsiya psixologiya fanlari nomzodi: 19.00.07. – Qozon, 2005. – 185 b.
6. Karimova V., Berdiev G. Murosa qilish odobi ëki konfliktlarni bartaraf ëtish mumkinmi? – T.: O‘zPFITI, 2003. – 44 b.
7. Abdusamatova Sh.S. Rivojlanish psixologiyasi va pedagogik psixologiya: psixologiya fakulteti talabalari uchun o‘quv qo‘llanma. – Toshkent: «ISHONCHLI HAMKOR», 2021. – 240 b
8. Karimova ë. O‘zbek tolerantligi. – T.: Aloqachi, 2005. – B. 7–12.
9. Soldatova G.U., Shaygerova L.A. va boshqalar tahriri ostida. Psixodiagnostika va tolerantlikni tadqiq etish bo‘yicha praktikum. – Moskva: M.V. Lomonosov nomidagi Moskva davlat universiteti, 2003. – 112 b.
10. Samarov R.S. Psixologik himoya: muammo va yechimlar (metodologik yondashuv) // O‘zbekistonda amaliy psixologiyaning bugungi holati va rivojlanish istiqbollari: Respublika ilmiy-amaliy anjumani materiallari (Toshkent, 27 sentyabr 2008 yil). 2-tom. – T.: «ChP Malseva», 2008. – B. 53–54.
11. Abdusamatova Sh.S. Ontogenez psixologiyasi: darslik. – Toshkent: «ZEDO PRINT», 2022. – 240 b.
12. Abdusamatova Sh.S. Umumiy psixologiya: darslik. – Toshkent: «Renessans sari», 2024. – 412 b.
13. Щеколдина С.Д. Тренинг толерантности. М.: «Ос-89», 2004. С. 14–15.
14. Солдатов Г.У. Толерантность – норма жизни в мире разнообразия // Вопросы психологии. – М., 2002. – № 1. – С. 132–135.
15. Abdusamatova Sh.S. Pedagogik-psixologik xizmat va yondashuvning ayrim imkoniyatlari: monografiya. – Toshkent: «Sarbon LLS» nashriyoti, 2024. – 128 b.

**БЎЛАЖАК ОНА ТИЛИ ЎҚИТУВЧИЛАРИНИНГ
ЛИНГВОМАДАНИЙ КОМПЕТЕНТЛИГИНИ
ТАКОМИЛЛАШТИРИШ МЕХАНИЗМЛАРИ**

**MECHANISMS FOR IMPROVING THE
LINGUOCULTURAL COMPETENCE OF FUTURE
MOTHER TONGUE TEACHERS**

**МЕХАНИЗМЫ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ
ЛИНГВОКУЛЬТУРНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ
БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ РОДНОГО ЯЗЫКА**

FAN TARMOG‘I
13.00.00 – Pedagogika

QABUL QILINDI
14.08.2026

CHOP ETILDI
17.08.2026

Д.У.Дуйсабаева
ЧДПУ доценти

АННОТАИЯ

Мақолада бўлажак она тили ўқитувчиларининг лингвомаданий компетентлигини такомиллаштиришнинг илмий-назарий ва педагогик асослари ёритилган. Лингвомаданий компетентлик тил бирликларида ифодаланган миллий-маданий мазмунни англаш, уларни муайян нутқий вазиятга мувофиқ қўллаш, миллий қадриятлар ва маданий меъёрларни идрок этиш ҳамда мазкур билимларни таълим жараёнига татбиқ этиш қобилияти сифатида талкин қилинган. Тадқиқотнинг мақсади бўлажак она тили ўқитувчиларининг лингвомаданий компетентлигини такомиллаштириш механизмларини ишлаб чиқиш ва педагогик жиҳатдан асослашдан иборат. Тадқиқотда тизимли, компетенциявий, лингвомаданий, коммуникатив ва шахсга йўналтирилган ёндашувлардан фойдаланилган. Лингвомаданий компетентликнинг когнитив, мотивацион-қадриятли, лингвомаданий-фаолиятли ва рефлексив компонентлари аниқланган. Уни такомиллаштиришнинг мотивацион-қадриятли, лингвомаданий-таҳлилий, матнга асосланган, коммуникатив-фаолиятли, рефлексив ва рақамли-таълимий механизмлари таклиф этилган. Она тили таълимида миллий-маданий лексика, фразеологизмлар, мақол ва маталлар, нутқий этикет бирликлари, миллий концептлар ҳамда бадиий матнлардан самарали фойдаланиш бўлажак ўқитувчининг лингвомаданий компетентлигини ривожлантиришнинг муҳим шарти экани асосланган. Тадқиқот натижаларидан она тили ўқитиш методикаси, лингвомаданиятшунослик, нутқ маданияти, лексикология ва фразеология фанларини ўқитишда фойдаланиш мумкин.

Калит сўзлар: лингвомаданий компетентлик, бўлажак она тили ўқитувчиси, она тили таълими, лингвомаданиятшунослик, миллий-маданий лексика, миллий концепт, нутқий этикет, бадиий матн, касбий компетентлик.

ABSTRACT

The article examines the theoretical and pedagogical foundations for improving the linguocultural competence of future native language teachers. Linguocultural competence is understood as the ability to comprehend the national and cultural content expressed through language units, use them appropriately in specific communicative situations, understand national values and cultural norms, and apply relevant knowledge in the educational process. The purpose of the study is to develop and substantiate pedagogical mechanisms for improving the linguocultural competence of future native language teachers. The study employs systemic, competency-based, linguocultural, communicative and learner-centred approaches. The cognitive, motivational-value, linguocultural-activity and reflective components of linguocultural competence are identified. Motivational-value, linguocultural-analytical, text-centred, communicative-activity, reflective and digital educational mechanisms are proposed for its improvement. The study substantiates that the effective use of national-cultural vocabulary, phraseological units, proverbs and sayings, speech etiquette units, national concepts and literary texts in native language education contributes significantly to the development of future teachers' linguocultural competence. The findings can be applied in teaching native language methodology, linguocultural studies, speech culture, lexicology and phraseology.

Keywords: linguocultural competence, future native language teacher, native language education, linguocultural studies, national-cultural vocabulary, national concept, speech etiquette, literary text, professional competence.

АННОТАЦИЯ

В статье освещены научно-теоретические и педагогические основы совершенствования лингвокультурологической компетентности будущих учителей родного языка. Лингвокультурологическая компетентность рассматривается как способность понимать национально-культурное содержание языковых единиц, использовать их в соответствии с конкретной речевой ситуацией, воспринимать национальные ценности и культурные нормы, а также применять полученные знания в образовательном процессе. Цель исследования заключается в разработке и педагогическом обосновании механизмов совершенствования лингвокультурологической компетентности будущих учителей родного языка. В исследовании использованы системный, компетентностный, лингвокультурологический, коммуникативный и личностно ориентированный подходы. Выделены когнитивный, мотивационно-ценностный, лингвокультурологически-деятельностный и рефлексивный компоненты лингвокультурологической компетентности. Предложены мотивационно-ценностный, лингвокультурологически-аналитический,

текстоцентрический, коммуникативно-деятельностный, рефлексивный и цифровой образовательный механизмы ее совершенствования. Обосновано, что эффективное использование национально-культурной лексики, фразеологизмов, пословиц и поговорок, единиц речевого этикета, национальных концептов и художественных текстов в обучении родному языку является важным условием развития лингвокультурологической компетентности будущего учителя. Результаты исследования могут быть использованы при преподавании методики обучения родному языку, лингвокультурологии, культуры речи, лексикологии и фразеологии.

Ключевые слова: лингвокультурологическая компетентность, будущий учитель родного языка, обучение родному языку, лингвокультурология, национально-культурная лексика, национальный концепт, речевой этикет, художественный текст, профессиональная компетентность.

КИРИШ

Замонавий таълим жараёнида бўлажак ўқитувчининг касбий компетентлиги унинг фақат предметга оид билимлари билан эмас, балки турли маданий муҳит вакиллари билан самарали мулоқот қила олиши, маданий фарқларни англаши ва уларга нисбатан толерант муносабатни намоён эта билиши билан ҳам белгиланади. Глобаллашув, академик мобиллик, халқаро таълим дастурлари ва рақамли коммуникация воситаларининг кенг тарқалиши таълим субъектларидан лингвомаданий жиҳатдан тайёр бўлишни талаб этмоқда.

Айниқса, бўлажак она тили ўқитувчилари учун лингвомаданий компетентлик алоҳида аҳамиятга эга. Чунки она тили таълими нафақат тилнинг фонетик, лексик, грамматик ва синтактик қурилишини ўргатиш, балки тил воситасида мужассамлашган миллий тафаккур, тарихий хотира, қадриятлар, урф-одатлар ва халқнинг маънавий тажрибасини авлоддан авлодга етказиш вазифасини ҳам бажаради.

Тил ва маданият бир-биридан ажралмас ходисалар бўлиб, халқнинг миллий дунёқараши тил бирликларида ўз аксини топади. Хусусан, мақол ва маталлар, фразеологизмлар, миллий-маданий лексика, антропонимлар, топонимлар, мурожаат шакллари, нутқий этикет бирликлари ва бадий образлар муайян халқнинг маданий тажрибасини ифодалайди.

Шу нуқтаи назардан, бўлажак она тили ўқитувчисининг лингвомаданий компетентлигини такомиллаштириш нафақат тилшунослик, балки миллий таълим ва тарбия самарадорлигини таъминлашнинг ҳам муҳим омили ҳисобланади.

АСОСИЙ ҚИСМ

Она тили таълимида тил бирликларининг шаклий ва грамматик хусусиятларини ўрганишга эътибор кучли бўлгани ҳолда, уларнинг миллий-маданий семантикаси ва инсон тафаккури билан боғлиқ жиҳатларини чуқур таҳлил қилишга эҳтиёж мавжуд.

Масалан, «меҳмон», «маҳалла», «ҳашар», «ор-номус», «андиша», «меҳр-оқибат», «каттага ҳурмат», «кичикка иззат» каби тушунчалар ўзбек миллий маданиятида муайян концептуал мазмунга эга. Уларни бошқа тиллардаги формал эквивалентлар билан алмаштириш уларнинг тўлиқ миллий-маданий маъносини ифодаламаслиги мумкин.

Шунингдек, «кўнгил», «юрак», «дил», «юз», «кўл» каби лексемалар кўплаб фразеологик бирликлар таркибида нафақат предметлик маъноси, балки миллий-маданий коннотацияни ҳам ифодалайди.

Демак, бўлажак она тили ўқитувчиси тил бирликларини грамматик ва лексик жиҳатдан таҳлил қилиш билан бир қаторда, уларнинг миллий-маданий семантикасини ҳам очиқ бера олиши зарур.

Лингвомаданий компетентлик – шахснинг тилда ифодаланган миллий-маданий мазмунни англаши, тил бирликларининг маданий семантикаси ва коннотацияларини таҳлил қила олиши, нутқий мулоқотда миллий-маданий меъёрларга амал қилиши ҳамда эгалланган билимларни таълим жараёнида қўллай олиш қобилиятидир.

Бўлажак она тили ўқитувчиси учун мазкур компетентлик икки йўналишда намоён бўлади.

Биринчидан, у шахсий-коммуникатив компетентлик сифатида ўқитувчининг ўз нутқида миллий-маданий меъёрларга амал қилишини таъминлайди.

Иккинчидан, у касбий-педагогик компетентлик сифатида ўқитувчининг ўқувчиларга тил бирликларидаги миллий-маданий мазмунни тушунтириш ва уларда лингвомаданий тафаккурни шакллантириш қобилиятини белгилайди.

Шу боис бўлажак она тили ўқитувчисининг лингвомаданий компетентлигини «тилни билиш»дан кенгроқ тушунча сифатида талқин қилиш мақсадга мувофиқ.

ЛИНГВОМАДАНИЙ КОМПЕТЕНТЛИКНИНГ ТАРКИБИЙ КОМПОНЕНТЛАРИ

Тадқиқотда бўлажак она тили ўқитувчисининг лингвомаданий компетентлиги тўрт компонентдан иборат яхлит тизим сифатида қаралади.

1. Когнитив компонент

Когнитив компонент ўзбек тили ва миллий маданиятнинг ўзаро боғлиқлиги ҳақидаги билимларни қамраб олади.

У қуйидагиларни ўз ичига олади:

- миллий-маданий лексика;
- фразеологик бирликлар;
- мақол ва маталлар;
- миллий концептлар;
- нутқий этикет;
- миллий реалиялар;
- тарихий-маданий номлар;
- бадиий матндаги миллий образлар;
- миллий-маданий семантика.

2. Мотивацион-қадриятли компонент

Бу компонент бўлажак ўқитувчининг она тили ва миллий маданиятга бўлган ижобий муносабатини ифодалайди.

Унда:

- она тилига ҳурмат;
- миллий қадриятларга қизиқиш;
- миллий маданий меросни асрашга масъулият;
- бошқа маданиятларга ҳурмат;
- маданий хилма-хилликни қабул қилиш каби сифатлар намоён бўлади.

3. Лингвомаданий-фаолиятли компонент

Мазкур компонент талабанинг тил бирликларини уларнинг миллий-маданий контекстида таҳлил қилиш ва бу билимларни педагогик фаолиятда қўллай олишини назарда тутди.

Масалан, талабага «кўнгли тоғдек кўтарилди», «кўнглига қарамоқ», «юзи ёруғ бўлмоқ» каби фразеологик бирликлар берилиб, уларнинг:

луғавий маъноси → фразеологик маъноси → миллий-маданий коннотацияси → қўлланиш контексти → ўқитиш методикаси асосида таҳлил қилиниши мумкин.

4. Рефлексив компонент

Рефлексив компонент бўлажак ўқитувчининг ўз лингвомаданий билимлари ва педагогик фаолиятини таҳлил қилиши билан боғлиқ.

Талаба ўз олдига қуйидаги саволларни қўяди:

- Мен миллий-маданий мазмунни тўғри талқин қилаяпманми?
- Тил бирлигининг шакли ва маданий маъносини фарқлай оламанми?
- Ўқувчига мазкур бирликнинг миллий хусусиятини қандай тушунтираман?
- Менинг талқинимда стереотип ёки субъектив қараш мавжуд эмасми?

БЎЛАЖАК ОНА ТИЛИ ЎҚИТУВЧИЛАРИНИНГ ЛИНГВОМАДАНИЙ КОМПЕТЕНТЛИГИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ МЕХАНИЗМЛАРИ

1. Миллий-маданий мотивация механизми

Мазкур механизмнинг асосий мақсади талабаларда она тилининг миллий-маданий бойликларига қизиқиш уйғотишдир.

Бунинг учун дарсларда:

- «Тилда миллий характернинг ифодаланиши»;
 - «Мақолларда халқ тафаккури»;
 - «Фразеологизмларда миллий дунёқараш»;
 - «Она тили нутқий этикети»;
 - «Миллий концептлар ва уларнинг тилдаги ифодаси»
- каби мавзуларда ижодий топшириқлар ташкил этиш мумкин.

2. Лингвомаданий таҳлил механизми

Бу механизм тил бирликларини миллий-маданий контекстда таҳлил қилишга асосланади.

Масалан:

«Ота-она рози – Худо рози» мақолини ўрганишда талаба фақат унинг грамматик қурилишини эмас, балки унда ифодаланган ота-онага ҳурмат, оилавий қадрият ва миллий-ахлоқий қарашларни ҳам таҳлил қилади.

Шу тарзда мақоллар, маталлар, фразеологизмлар ва бадиий матнлар лингвомаданий таҳлил объектига айлантирилади.

3. Матнга асосланган лингвомаданий механизм

Бўлажак она тили ўқитувчисининг лингвомаданий компетентлигини шакллантиришда бадиий матн алоҳида аҳамиятга эга.

Адабий асарларда халқнинг:

- тарихи;
- урф-одатлари;
- миллий характер хусусиятлари;
- оилавий муносабатлари;
- меҳнат маданияти;
- ахлоқий қадриятлари;
- миллий нутқ услуби

кенг акс этади.

Шу сабабли бадиий матнни лингвомаданий таҳлил қилиш махсус педагогик технология сифатида қўлланилиши мумкин.

4. Коммуникатив-фаолиятли механизм

Талабаларда лингвомаданий билимларни амалий кўникмага айлантириш учун ролли ўйинлар, дискуссиялар, сахналаштириш, кейс-стади ва лойиҳалардан фойдаланиш мақсадга мувофиқ.

Масалан, «Меҳмон кутиш маданияти», «Устоз ва шогирд муносабати», «Катта авлод ва ёшлар мулоқоти», «Расмий ва норасмий мурожаат» каби вазиятлар моделлаштирилади.

Талаба мазкур вазиятларда миллий нутқий этикет меъёрларига мувофик мулоқотни ташкил этиши керак.

5. Рефлексив механизм

Рефлексив механизм талабанинг ўз фаолиятини таҳлил қилишини таъминлайди.

Бунда:

- рефлексив кундалик;
- лингвомаданий портфолио;
- ўз-ўзини баҳолаш;
- ўзаро баҳолаш;
- «Мен бугун нимани англадим?» шаклидаги таҳлилий топшириқлар самарали восита бўлиши мумкин.

6. Рақамли-лингвомаданий механизм

Рақамли таълим воситалари орқали миллий-маданий контентни интерактив шаклда ўрганиш имконияти кенгайди.

Масалан, талабалар:

- электрон лингвомаданий луғат;
- рақамли мақоллар базаси;
- фразеологизмлар электрон картотекаси;
- миллий концептлар харитаси;
- мультимедиа лойиҳалар;
- рақамли ҳикоялар

яратишлари мумкин.

Бу жараён талабани тайёр маълумотни қабул қилувчидан мустақил лингвомаданий контент яратувчи субъектга айлантиради.

ПЕДАГОГИК МОДЕЛЬ

Бўлажак она тили ўқитувчиларининг лингвомаданий компетентлигини такомиллаштириш модели куйидаги изчилликда амалга оширилиши мумкин:

Мотивация → лингвомаданий билим → таҳлил → коммуникатив фаолият → педагогик қўллаш → рефлексия → баҳолаш.

Мазкур модельнинг ўзига хослиги шундаки, талаба аввал миллий-маданий мазмунни англайди, кейин уни тил материали асосида таҳлил қилади, сўнгра коммуникатив ва педагогик вазиятда қўллайди ҳамда ўз фаолиятини рефлексив баҳолайди.

ЛИНГВОМАДАНИЙ ТОПШИРИҚЛАР ТИЗИМИ

Бўлажак она тили ўқитувчилари учун қуйидаги топшириқлар тизимини таклиф қилиш мумкин:

Топшириқ тури	Мазмуни	Ривожланадиган компетенция
Лексик таҳлил	Миллий-маданий лексикани аниқлаш	Когнитив
Фразеологик таҳлил	Фразеологизмларнинг миллий мазмунини очиш	Когнитив-фаолиятли
Мақол таҳлили	Мақолларда миллий қадриятларни аниқлаш	Лингвомаданий
Матн таҳлили	Бадиий матнда миллий образ ва концептларни аниқлаш	Таҳлилий
Ролли ўйин	Миллий нутқий вазиятни моделлаштириш	Коммуникатив
Лойиҳа	Миллий-маданий луғат ёки электрон ресурс яратиш	Ижодий-фаолиятли
Рефлексия	Ўз лингвомаданий фаолиятини баҳолаш	Рефлексив

ХУЛОСА

Бўлажак она тили ўқитувчиларининг лингвомаданий компетентлигини такомиллаштириш она тили таълими мазмунини замонавий компетенциявий ёндашув асосида бойитишнинг муҳим шартларидан биридир.

Она тили ўқитувчиси учун тил – фақат коммуникация воситаси эмас, балки миллий хотира, миллий тафаккур ва маданий қадриятларни ифодаловчи тизимдир. Шу сабабли бўлажак ўқитувчи тил бирликларининг грамматик ва лексик хусусиятлари билан бир қаторда, уларнинг миллий-маданий семантикаси ва коммуникатив вазифасини ҳам англаши зарур.

Тадқиқот натижасида лингвомаданий компетентликни такомиллаштиришнинг асосий механизмлари сифатида миллий-маданий мотивация, лингвомаданий таҳлил, матнга асосланган таълим, коммуникатив-фаолиятли ёндашув, рефлексия ва рақамли лингвомаданий таълим механизмлари белгиланди.

Мазкур механизмларни она тили ўқитиш методикаси, амалий тилшунослик, нутқ маданияти, лексикология, фразеология ва адабиёт билан интеграциялашган ҳолда қўллаш бўлажак ўқитувчиларнинг касбий компетентлигини янада юксалтириш имконини беради.

Энг муҳими, бундай ёндашув бўлажак она тили ўқитувчисини фақат тил қоидаларини тушунтирувчи мутахассис эмас, балки миллий тил ва

маданиятнинг маънавий қадриятларини англаувчи, уларни ёш авлодга етказувчи ва ўқувчиларда лингвомаданий тафаккурни шакллантирувчи педагог сифатида тайёрлашга хизмат қилади.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ

1. Byram M. *Teaching and Assessing Intercultural Communicative Competence*. – Clevedon: Multilingual Matters, 1997.
2. Deardorff D. K. Identification and Assessment of Intercultural Competence as a Student Outcome of Internationalization // *Journal of Studies in International Education*. – 2006. – Vol. 10, No. 3. – P. 241–266.
3. Телия В. Н. *Русская фразеология. Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты*. – Москва: Языки русской культуры, 1996.
4. Дуйсабаева Д. Лингвомадени кўзиреттилігін болашақ қазақ тілі және әдебиеті мамандарын даярлаудағы маңызы // “Pedagogik ta’lim klasteri: muammo va yechimlar” mavzusidagi xalqaro ilmiy-amaliy onlayn konferensiya materiallari. – Chirchiq, 2021. – 1693–1697 b.
5. Duysabayeva D. Formation of Linguo-Culturological Competence of Future Native Language Specialists // *International Journal of Social Science Research and Review*. – 2022. – Vol. 5, Issue 4.
6. Duysabayeva D. Lingvomadaniy kompetentlikni takomillashtirish modeli // “Til va adabiyot.uz” Ilmiy-metodik elektron jurnal. – Toshkent, 2024. – 18-son.
7. Duysabayeva D. Qozoq dialektologiyasidagi madaniy kod masalasi: Monografiya. – Chirchiq: Zebo prints, 2025. – 7,25 b.t.
8. Duysabayeva D.U. Bo‘lajak qozoq tili va adabiyoti o‘qituvchilarida lingvomadaniy kompetentlikni takomillashtirish: ped. fan. bo‘yicha fal. dok. (PhD) diss. avtoreferati. – Chirchiq, 2026.

**TEKNOLOGIYA FANINI O‘QITISHDA
O‘QUVCHILARNING AMALIY
KOMPETENSIYALARINI RIVOJLANTIRISH
METODIKASI**

**METHODOLOGY FOR DEVELOPING STUDENTS’
PRACTICAL COMPETENCIES IN TEACHING THE
SUBJECT “TECHNOLOGY”**

**МЕТОДИКА РАЗВИТИЯ ПРАКТИЧЕСКИХ
КОМПЕТЕНЦИЙ УЧАЩИХСЯ ПРИ
ПРЕПОДАВАНИИ ПРЕДМЕТА “ТЕХНОЛОГИЯ”**

FAN TARMOG‘I
13.00.00 – Pedagogika

QABUL QILINDI
14.08.2026

CHOP ETILDI
17.08.2026

Go‘zal Ismatillayevna G‘aniyeva

Toshkent viloyati Chirchiq shahar 15-sonli ayrim fanlarga chuqur o‘qitiladigan
sinflari mavjud umumiy o‘rta ta’lim maktabining birinchi toifali o‘qituvchisi

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada umumiy o‘rta ta’lim maktablarida “Texnologiya” fanini o‘qitish jarayonida o‘quvchilarning amaliy kompetensiyalarini rivojlantirishning pedagogik va metodik asoslari tadqiq etilgan. Texnologik ta’limning o‘ziga xos xususiyatlari, uning nazariy bilimlarni amaliy faoliyat bilan bog‘lashdagi imkoniyatlari hamda o‘quvchilarning mustaqil, ijodiy va texnologik faoliyatini rivojlantirishdagi pedagogik ahamiyati yoritilgan. Kompetensiyaviy yondashuv asosida “Texnologiya” darslarini tashkil etish, amaliy mashg‘ulotlardan foydalanish, o‘quvchilarning loyihaviy faoliyatini yo‘lga qo‘yish, muammoli vaziyatlar yaratish va fanlararo integratsiyani ta’lim jarayoniga tatbiq etish masalalari tahlil qilingan. Shuningdek, o‘quvchilarning amaliy kompetensiyalarini shakllantirishda texnologik jarayonni rejalashtirish, material va vositalarni tanlash, amaliy ishni bajarish, natijani tahlil qilish hamda o‘z faoliyatini baholashning metodik imkoniyatlari asoslangan.

Kalit so‘zlar: texnologiya fani, texnologik ta’lim, amaliy kompetensiya, kompetensiyaviy yondashuv, amaliy faoliyat, texnologik jarayon, loyiha faoliyati, mustaqil ta’lim, ijodiy faoliyat, fanlararo integratsiya.

ABSTRACT

This article examines the pedagogical and methodological foundations for developing students’ practical competencies in the process of teaching the subject “Technology” in general secondary schools. The specific characteristics of technology education, its potential for connecting theoretical knowledge with practical activities, and its pedagogical significance in developing students’ independent, creative, and technological skills are discussed. The article analyzes the organization of “Technology” lessons based on a competency-based approach, the

use of practical activities, project-based learning, problem-based situations, and interdisciplinary integration. The methodological possibilities of developing students' practical competencies through planning technological processes, selecting appropriate materials and tools, carrying out practical tasks, analyzing results, and evaluating their own activities are also substantiated.

Keywords: Technology subject, technology education, practical competency, competency-based approach, practical activity, technological process, project-based learning, independent learning, creative activity, interdisciplinary integration.

АННОТАЦИЯ

В статье рассматриваются педагогические и методические основы развития практических компетенций учащихся в процессе преподавания предмета «Технология» в общеобразовательных школах. Раскрываются особенности технологического образования, его возможности в установлении взаимосвязи теоретических знаний с практической деятельностью, а также педагогическое значение в развитии самостоятельной, творческой и технологической деятельности учащихся. Анализируются вопросы организации уроков технологии на основе компетентного подхода, использования практических занятий, проектного обучения, проблемных ситуаций и межпредметной интеграции. Обосновываются методические возможности развития практических компетенций учащихся посредством планирования технологического процесса, выбора материалов и инструментов, выполнения практических заданий, анализа полученных результатов и оценки собственной деятельности.

Ключевые слова: предмет «Технология», технологическое образование, практическая компетентность, компетентный подход, практическая деятельность, технологический процесс, проектная деятельность, самостоятельное обучение, творческая деятельность, межпредметная интеграция.

KIRISH

Bugungi kunda ta'lim mazmunini zamonaviy talablar asosida takomillashtirish jarayonida o'quvchilarning faqat nazariy bilimlarni egallashi emas, balki ushbu bilimlardan amaliy faoliyatda samarali foydalana olishi muhim pedagogik natijalardan biri sifatida qaralmoqda. Ta'limning kompetensiyaviy yo'nalishga o'tishi o'quvchining o'zlashtirgan bilim, ko'nikma va malakalarini turli hayotiy hamda amaliy vaziyatlarda qo'llay olish qobiliyatini shakllantirishni taqozo etadi. Mazkur jarayonda umumiy o'rta ta'lim maktablarida o'qitiladigan "Texnologiya" fani alohida metodik imkoniyatlarga ega.

“Texnologiya” fanining mazmuni o‘quvchilarning amaliy faoliyati bilan bevosita bog‘langan bo‘lib, unda nazariy bilimlarni amaliy harakatlar orqali mustahkamlash, turli material va vositalardan foydalanish, texnologik jarayonlarni anglash, mahsulot yaratish va mehnat faoliyatini tashkil etish kabi jihatlar mujassamlashgan. Umumiy o‘rta ta‘lim tizimida mazkur fan bo‘yicha o‘quvchilarning amaliy faoliyatini tashkil etish, amaliy darslarni o‘tkazish, baholash mezonlarini ishlab chiqish va o‘quv ustaxonalarini jihozlash masalalariga alohida e‘tibor qaratilishi ham uning amaliy yo‘nalishini ko‘rsatadi.

Texnologiya ta‘limining zamonaviy mazmunida o‘quvchining tayyor mahsulotni mexanik tarzda yaratishi emas, balki uning mazkur mahsulotni yaratish jarayonini tushunishi, ishni oldindan rejalashtirishi, zarur material va vositalarni tanlashi, texnologik operatsiyalarni izchil bajarishi, xavfsizlik talablariga amal qilishi va yakuniy natijani tahlil qila olishi muhim ahamiyat kasb etadi. Shu ma’noda amaliy kompetensiya texnologiya fanini o‘zlashtirishning muhim natijalaridan biri sifatida namoyon bo‘ladi.

Texnologiya fanini o‘qitishga bag‘ishlangan ilmiy-metodik tadqiqotlarda ham kompetensiyaviy yondashuv, amaliy mashg‘ulotlar, innovatsion pedagogik texnologiyalar va loyiha asosida ta‘limdan foydalanish masalalariga e‘tibor qaratilgan. Xususan, texnologiya fanidan o‘quvchilarda kompetensiyalarni shakllantirishga yo‘naltirilgan ta‘lim texnologiyalari tahlilida kompetensiyaviy yondashuv asosida ta‘lim mazmunini qayta tashkil etish zarurligi ta’kidlangan.

Shundan kelib chiqib, mazkur maqolaning maqsadi umumiy o‘rta ta‘lim maktablarida “Texnologiya” fanini o‘qitish jarayonida o‘quvchilarning amaliy kompetensiyalarini rivojlantirishning pedagogik va metodik imkoniyatlarini ilmiy jihatdan asoslashdan iborat.

ASOSIY QISM

Texnologiya fanini o‘qitishda amaliy kompetensiyani shakllantirish masalasi, avvalo, kompetensiyaviy yondashuvning ta‘lim jarayonidagi mohiyatini aniqlashni talab etadi. Kompetensiyaviy yondashuvda ta‘lim natijasi o‘quvchining ma’lum hajmdagi bilimlarni egallashi bilangina belgilanmaydi. Muhimi, o‘quvchi egallagan bilimlarini real vaziyatlarda qo‘llay olishi, muammoni aniqlashi, uning yechimini izlab topishi va amaliy natijaga erisha olishidir. Texnologiya fanining amaliy tabiati esa bunday yondashuvni bevosita ta‘lim jarayoniga tatbiq etish uchun qulay sharoit yaratadi.

Texnologiya fanini o‘qitish metodikasiga oid o‘quv adabiyotlarida texnologik ta‘limning asosiy didaktik tamoyillari sifatida onglilik va faollik, ilmiylik va tizimlilik, nazariya va amaliyot birligi, ko‘rsatmalilik, izchillik hamda o‘quvchilarning yosh va individual xususiyatlarini hisobga olish masalalari

ko'rsatiladi. Shuningdek, texnologik jarayonni tahlil qilish, amaliy darslarni tashkil etish, texnologik-konstruktion xaritalardan foydalanish va tabiiy-ilmiy fanlar bilan o'zaro bog'liqlikni ta'minlash texnologik ta'lim metodikasining muhim tarkibiy qismlari sifatida qaraladi.

Demak, o'quvchining amaliy kompetensiyasi faqat muayyan buyumni yasay olish ko'nikmasi bilan chegaralanmaydi. U texnologik faoliyatning bir necha o'zaro bog'liq jihatlarini qamrab oladi. O'quvchi, avvalo, bajarilishi lozim bo'lgan vazifani anglaydi, uning yechimini rejalashtiradi, material va vositalarni tanlaydi, texnologik jarayonni amalga oshiradi, xavfsizlik qoidalariga rioya qiladi va olingan natijani baholaydi. Bunday faoliyat jarayonida nazariy bilim amaliy harakatga aylanadi va o'quvchining texnologik tafakkuri shakllanadi.

Amaliy kompetensiyalarni rivojlantirishda amaliy mashg'ulotlar alohida ahamiyatga ega. Chunki aynan amaliy mashg'ulot davomida o'quvchi o'zlashtirgan bilimlarini bevosita faoliyatda sinab ko'radi. Texnologiya fanining metodikasiga oid materiallarda amaliy darslarni tashkil etish va o'tkazish alohida metodik yo'nalish sifatida qaralishi ham mazkur faoliyatning ta'lim jarayonidagi o'rnini ko'rsatadi.

Amaliy mashg'ulotni tashkil etishda o'quvchining faolligi va mustaqilligini ta'minlash muhimdir. Agar o'qituvchi butun amaliy jarayonni o'zi ko'rsatib, o'quvchidan faqat ushbu harakatlarni takrorlashni talab qilsa, bunda o'quvchining ijodiy va muammoli vaziyatlarda qaror qabul qilish imkoniyati cheklanadi. Aksincha, o'quvchiga muayyan vazifa, texnologik talab va natijaga qo'yiladigan mezonlar berilib, yechimni mustaqil izlash imkoniyati yaratilsa, uning amaliy kompetensiyasi faolroq shakllanadi.

Bunda texnologiya darsining mazmuni "o'qituvchi ko'rsatadi – o'quvchi takrorlaydi" modelidan "o'quvchi muammoni anglaydi – rejalashtiradi – bajaradi – tekshiradi – takomillashtiradi" modeliga o'tishi maqsadga muvofiqdir. Mazkur modelda o'qituvchi tayyor yechimni beruvchi emas, balki o'quvchining amaliy faoliyatini tashkil etuvchi va yo'naltiruvchi subyekt sifatida namoyon bo'ladi.

O'quvchilarning amaliy kompetensiyalarini rivojlantirishda loyiha asosida ta'limdan foydalanish ham muhim metodik imkoniyat yaratadi. Loyiha faoliyati o'quvchining muayyan mahsulot yoki texnologik yechimni mustaqil ravishda ishlab chiqishiga asoslanadi. Bunda o'quvchi muammoni aniqlaydi, zarur ma'lumotlarni izlaydi, mahsulotning dastlabki loyihasini ishlab chiqadi, materiallarni tanlaydi, amaliy ishni bajaradi va yakuniy natijani baholaydi.

Loyiha faoliyatining texnologiya darslari uchun ahamiyati shundaki, u nazariy bilim, amaliy ko'nikma va ijodiy faoliyatni yagona jarayonga birlashtiradi. Masalan, o'quvchiga ma'lum bir materialdan maishiy ehtiyoj uchun foydali buyum yaratish topshirig'i berilganda, u nafaqat texnologik amallarni bajaradi, balki materialning xususiyatini hisobga oladi, o'lchamlarni belgilaydi, dizayn yechimini tanlaydi va

tayyor mahsulotning funksional imkoniyatlarini baholaydi. Natijada amaliy kompetensiya bilan bir qatorda ijodiy fikrlash va mustaqil qaror qabul qilish qobiliyati ham rivojlanadi.

Texnologiya fanini o'qitish metodikasiga oid zamonaviy tadqiqotlarda ham amaliy mashg'ulotlar, loyiha asosida ta'lim, interfaol metodlar va STEAM yondashuvi o'quvchilarning kompetensiyalarini rivojlantirishning samarali vositalari sifatida ko'rsatilmoqda. 2025-yilda e'lon qilingan tadqiqotlardan birida texnologiya fanini o'qitishning nazariy va amaliy asoslari, innovatsion pedagogik texnologiyalar, loyiha asosida ta'lim va STEAM yondashuvi bilan bog'liq masalalar tahlil qilingan.

Texnologiya darslarida muammoli ta'limdan foydalanish ham o'quvchining amaliy kompetensiyasini rivojlantirishga xizmat qiladi. Muammoli vaziyat o'quvchini mavjud bilimlarini qayta faollashtirishga, muammoning sabablarini aniqlashga va turli yechimlarni taqqoslashga undaydi. Masalan, o'quvchiga "berilgan materialdan kam miqdorda chiqindi hosil qilgan holda foydali mahsulot yaratish" vazifasining qo'yilishi uning materialdan oqilona foydalanish, texnologik jarayonni rejalashtirish va muqobil yechimlarni baholash qobiliyatini rivojlantiradi. Bunday vazifalarda o'quvchi tayyor algoritmni takrorlamaydi, balki o'z faoliyatini mustaqil tashkil etishga harakat qiladi.

Texnologiya fanini o'qitishda fanlararo integratsiyadan foydalanish ham amaliy kompetensiyaning mazmunini kengaytiradi. Chunki real texnologik faoliyat birgina fan doirasidagi bilimlar bilan chegaralanmaydi. Mahsulotni loyihalashda matematik hisob-kitoblar, geometrik bilimlar, chizmachilik elementlari, informatika vositalari, fizika va tabiiy fanlarga oid bilimlardan foydalanish mumkin. Zamonaviy tadqiqotlarda ham texnologiya ta'limida integrativ yondashuv matematika, fizika, informatika, chizmachilik, ekologik madaniyat va iqtisodiy savodxonlik kabi yo'nalishlarni texnologik vazifa tarkibida birlashtirish imkonini beruvchi pedagogik mexanizm sifatida talqin qilinmoqda.

Bunday integratsiya o'quvchiga bilimlarni alohida-alohida emas, balki yagona amaliy vazifani hal qilish jarayonida qo'llash imkonini beradi. Natijada o'quvchi fanlar o'rtasidagi bog'liqlikni anglaydi va nazariy bilimning amaliy ahamiyatini chuqurroq tushunadi. Bu esa texnologiya fanining ta'limiy imkoniyatlarini kengaytiradi.

Amaliy kompetensiyani rivojlantirishda o'quvchining mustaqil faoliyatini tashkil etish ham muhim metodik talab hisoblanadi. Mustaqil faoliyat jarayonida o'quvchi o'zining mavjud bilim va ko'nikmalariga tayanib, amaliy vazifaning yechimini izlaydi. Bunda o'qituvchi o'quvchining har bir harakatini nazorat qilishdan ko'ra, zarur metodik yo'nalish berishi va faoliyatni tahlil qilishga undashi lozim. Texnologiya ta'limiga oid metodik qo'llanmalarda ham o'qituvchining darsga tayyorgarligi, asbob-uskunalarini ishga sozlash, xomashyo va namuna tayyorlash,

ko'rgazmali va texnik vositalardan foydalanish kabi masalalarga alohida e'tibor qaratilgan.

Shuningdek, texnologiya darslarida amaliy kompetensiyani shakllantirish jarayonini baholash ham o'ziga xos xususiyatga ega. O'quvchining faoliyatini faqat yakuniy mahsulotning tashqi ko'rinishiga qarab baholash kompetensiyaning barcha tarkibiy qismlarini aniqlash imkonini bermaydi. Chunki bir xil mahsulotni ikki o'quvchi turli texnologik yo'l bilan yaratishi mumkin. Shu sababli baholashda o'quvchining vazifani tushunishi, ishini rejalashtirishi, material va vositalarni tanlashi, texnologik operatsiyalarni bajarishi, xavfsizlik qoidalariga rioya qilishi, mustaqil qaror qabul qilishi va yakuniy natijani tahlil qilishi kabi jihatlarni hisobga olish maqsadga muvofiq.

Bunday yondashuv baholashni faqat natijaga emas, balki faoliyat jarayoniga ham yo'naltiradi. O'quvchi o'z faoliyatining kuchli va zaif jihatlarini anglay boshlaydi, xatolarini aniqlaydi va keyingi amaliy faoliyatida ularni bartaraf etishga intiladi. Shu jihatdan reflektiv faoliyat ham amaliy kompetensiyaning muhim tarkibiy qismi sifatida qaralishi mumkin.

Texnologiya fanining amaliy yo'nalishi o'quvchilarni kelajakdagi kasbiy faoliyatga tayyorlash bilan ham chambarchas bog'liq. Mazkur fan tarixiy jihatdan mehnat ta'limidan texnologik ta'limga transformatsiyalangan bo'lib, zamonaviy bosqichda o'quvchilarni mustaqil mehnat faoliyatiga tayyorlash, kasb tanlashga yo'naltirish, ijodiy va tashabbuskor shaxsni shakllantirish vazifalarini ham qamrab oladi. Shu sababli texnologiya darslarida shakllantiriladigan amaliy kompetensiyalar o'quvchining nafaqat maktabdagi o'quv faoliyati, balki keyingi hayotiy va kasbiy faoliyati uchun ham muhim ahamiyatga ega.

Bugungi ilmiy-metodik adabiyotlarda texnologiya fanini o'qitishda kompetensiyaviy yondashuvning amaliy ko'nikmalar bilan bir qatorda kommunikativ, ijodiy va hamkorlik ko'nikmalarini rivojlantirish imkoniyatlariga ham e'tibor qaratilmoqda. Xususan, 2026-yilda e'lon qilingan tadqiqotlarda texnologiya fanini kompetensiyaviy yondashuv asosida tashkil etishda amaliy mashg'ulotlar, loyiha asosida o'qitish, interfaol metodlar va raqamli texnologiyalardan foydalanish hard skills va soft skillsni rivojlantirish bilan bog'langan. Bu esa texnologiya fanining zamonaviy maktab ta'limidagi vazifasi an'anaviy mehnat ko'nikmalarini shakllantirish bilan cheklanmasligini ko'rsatadi.

Shunday qilib, texnologiya fanini o'qitishda o'quvchilarning amaliy kompetensiyalarini rivojlantirish yaxlit metodik tizim sifatida qaralishi lozim. Mazkur tizimda kompetensiyaviy yondashuv ta'limning umumiy metodologik asosi bo'lsa, amaliy mashg'ulotlar, loyiha faoliyati, muammoli ta'lim, fanlararo integratsiya, mustaqil faoliyat va reflektiv baholash uning amaliy mexanizmlarini

tashkil etadi. Ularning o‘zaro uyg‘unligi o‘quvchining texnologik faoliyatni ongli va mustaqil ravishda amalga oshirish imkoniyatini kengaytiradi.

XULOSA

Umumiy o‘rta ta’lim maktablarida “Texnologiya” fanini o‘qitishning mazmuni va metodikasini kompetensiyaviy yondashuv asosida takomillashtirish o‘quvchilarning amaliy faoliyatini rivojlantirish uchun muhim pedagogik shartlardan biridir. Texnologiya fanining o‘ziga xosligi nazariy bilimlarning amaliy harakat bilan bevosita bog‘lanishida namoyon bo‘ladi. Shu sababli mazkur fandagi ta’lim samaradorligini o‘quvchining faqat nazariy bilimlarni o‘zlashtirish darajasi bilan emas, balki ushbu bilimlardan amaliy vaziyatlarda foydalana olishi bilan ham baholash zarur. Tadqiqot natijasida texnologiya fanida amaliy kompetensiya o‘quvchining texnologik vazifani anglash, faoliyatni rejalashtirish, material va vositalarni tanlash, texnologik operatsiyalarni bajarish, xavfsizlik talablariga amal qilish, mustaqil qaror qabul qilish, tayyor mahsulotni baholash va o‘z faoliyatini tahlil qilish qobiliyatlarining yaxlitligi sifatida talqin qilinishi mumkinligi aniqlandi.

O‘quvchilarning bunday kompetensiyalarini rivojlantirish uchun ta’lim jarayonini faqat reproduktiv faoliyat bilan cheklamasdan, o‘quvchini faol subyekt sifatida shakllantirishga yo‘naltirish lozim. Amaliy mashg‘ulotlar, loyiha asosida ta’lim, muammoli vaziyatlar, interfaol metodlar, fanlararo integratsiya va mustaqil faoliyatdan foydalanish o‘quvchilarning texnologik bilimlarini amaliy faoliyat bilan bog‘lash imkoniyatini kengaytiradi.

Shuningdek, texnologiya darslarida baholash jarayonini kompetensiyaviy yondashuv asosida tashkil etish maqsadga muvofiq. Bunda yakuniy mahsulotning sifati bilan bir qatorda o‘quvchining ishni rejalashtirishi, texnologik jarayonni bajarishi, mustaqilligi, ijodiy yondashuvi, xavfsizlik talablariga rioya qilishi va o‘z faoliyatini baholay olishi ham e’tiborga olinishi kerak.

Umuman, “Texnologiya” fanini o‘qitishda amaliy kompetensiyalarni rivojlantirishga yo‘naltirilgan metodik tizim o‘quvchilarning texnologik tafakkuri, mustaqil va ijodiy faoliyati, muammoli vaziyatlarda qaror qabul qilish qobiliyati hamda kelajakdagi kasbiy faoliyatga tayyorgarligini rivojlantirish uchun muhim pedagogik imkoniyat yaratadi. Shu bois texnologik ta’lim mazmunini kompetensiyaviy yondashuv asosida yanada takomillashtirish va amaliy faoliyatga yo‘naltirilgan metodik vositalarni keng qo‘llash zamonaviy umumiy o‘rta ta’limning muhim vazifalaridan biri sifatida qaralishi lozim.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Sanaqulov X., Yakubova I. Texnologiya fanini o‘qitish metodikasi: o‘quv qo‘llanma. – Toshkent, 2021. – 373 b. ISBN: 978-9943-7079-2-4.

2. Qurbonmurotov E.A. Texnologiya fanini o'qitishda integrativ yondashuvning pedagogik zarurati va nazariy asoslari // Maktabgacha va maktab ta'limi jurnali. – 2026. – T. 4. – № 6. – B. 146–150. DOI: 10.5281/zenodo.20569893.
3. Sotimboyeva N., Soliboyeva F. Texnologiya fanida kompetensiyaviy yondashuv asosida hard va soft skillsni rivojlantirish // Sun'iy intellektni pedagogik ta'limga tatbiq etishning ustuvor yo'nalishlari: xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya materiallari. – 2026. – B. 826–830. DOI: 10.5281/zenodo.20215817.
4. O'zbekiston Respublikasi. Ta'lim to'g'risida: O'zbekiston Respublikasining 2020-yil 23-sentabrdagi O'RQ-637-son Qonuni. – Toshkent, 2020.
5. UNESCO. Global Education Monitoring Report 2023: Technology in Education: A Tool on Whose Terms? – Paris: UNESCO, 2023.
6. UNESCO. ICT Competency Framework for Teachers. Version 3. – Paris: UNESCO, 2018.
7. OECD. OECD Learning Compass 2030: A Series of Concept Notes. – Paris: OECD Publishing, 2019.
8. Dewey J. Experience and Education. – New York: Macmillan, 1938.
9. Kilpatrick W.H. The Project Method // Teachers College Record. – 1918. – Vol. 19. – No. 4. – P. 319–335.
10. Kolb D.A. Experiential Learning: Experience as the Source of Learning and Development. – Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall, 1984.

**NUTQIY KOMPETENSIYALARNI
RIVOJLANTIRISHDA KOMMUNIKATIV
TOPSHIRIQLAR TIZIMI**

**COMMUNICATIVE TASKS SYSTEM FOR
DEVELOPING STUDENTS' SPEECH
COMPETENCES**

**СИСТЕМА КОММУНИКАТИВНЫХ ЗАДАНИЙ В
РАЗВИТИИ РЕЧЕВЫХ КОМПЕТЕНЦИЙ
УЧАЩИХСЯ**

FAN TARMOG'I
13.00.00 – Pedagogika

QABUL QILINDI
14.08.2026

CHOP ETILDI
17.08.2026

Nursulton Shayxislamov

Chirchiq davlat pedagogika universiteti Turizm fakulteti o'quv ishlari bo'yicha dekan
o'rinbosari, pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada ona tili ta'limida o'quvchilarning nutqiy kompetensiyalarini rivojlantirishda kommunikativ topshiriqlar tizimining lingvodidaktik va metodik imkoniyatlari tahlil qilinadi. Nutqiy kompetensiya o'quvchining til birliklarini bilishi bilangina cheklanmay, ularni turli kommunikativ vaziyatlarda maqsadga muvofiq qo'llashi, axborotni anglash va qayta ishlashi, fikrini og'zaki hamda yozma shaklda izchil ifodalashi, suhbatdosh bilan samarali muloqotga kirishishi va o'z nutqiy faoliyatini tahlil qila olishini ta'minlovchi integrativ qobiliyat sifatida talqin etiladi. Kommunikativ topshiriqning metodik mohiyati ochib berilib, uning an'anaviy mashqlardan farqli jihatlari aniqlanadi. Shuningdek, kommunikativ topshiriqlarni tizimlashtirishning asosiy mezonlari, ularning nutqiy faoliyat turlari bilan aloqadorligi hamda 8-11-sinf o'quvchilarining nutqiy kompetensiyalarini rivojlantirishdagi didaktik imkoniyatlari yoritiladi. Maqolada kommunikativ topshiriqlar tizimini kommunikativ vaziyatni anglash, nutqiy faoliyatni rejalashtirish, nutqiy mahsulot yaratish, uni tahrirlash va refleksiv baholash bosqichlari asosida tashkil etish taklif qilinadi.

Kalit so'zlar: nutqiy kompetensiya, kommunikativ kompetensiya, kommunikativ topshiriq, ona tili ta'limi, lingvodidaktika, nutqiy faoliyat, kommunikativ vaziyat, og'zaki nutq, yozma nutq, dialogik nutq, monologik nutq, matn yaratish, kompetensiyaviy yondashuv, refleksiya, metodik tizim.

ABSTRACT

This article examines the linguodidactic and methodological potential of a system of communicative tasks as an important means of developing students' speech competences in native language education. Speech competence is interpreted not

merely as knowledge of linguistic units, but as an integrative ability that enables students to use language appropriately in various communicative situations, comprehend and process information, express their ideas coherently in oral and written forms, engage effectively in interaction with interlocutors, and analyze and evaluate their own speech activity. The article clarifies the methodological essence of the communicative task and identifies its distinctive features in comparison with traditional exercises. The main criteria for systematizing communicative tasks, their relationship with different types of speech activity, and their didactic potential for developing the speech competences of students in grades 8-11 are also discussed. The article proposes organizing a system of communicative tasks based on the stages of understanding the communicative situation, planning speech activity, producing a speech product, revising it, and reflective evaluation.

Keywords: speech competence, communicative competence, communicative task, native language education, linguodidactics, speech activity, communicative situation, oral speech, written speech, dialogic speech, monologic speech, text production, competency-based approach, reflection, methodological system.

АННОТАЦИЯ

В статье анализируются лингводидактические и методические возможности системы коммуникативных заданий как важного средства развития речевых компетенций учащихся в процессе обучения родному языку. Речевая компетенция рассматривается не только как знание языковых единиц, но и как интегративная способность учащегося использовать языковые средства в соответствии с различными коммуникативными ситуациями, понимать и перерабатывать информацию, последовательно выражать собственные мысли в устной и письменной формах, эффективно взаимодействовать с собеседником, а также анализировать и оценивать собственную речевую деятельность. Раскрывается методическая сущность коммуникативного задания и определяются его отличительные признаки по сравнению с традиционными упражнениями. Рассматриваются основные критерии систематизации коммуникативных заданий, их взаимосвязь с различными видами речевой деятельности и дидактические возможности в развитии речевых компетенций учащихся 8-11-х классов. Предлагается организовать систему коммуникативных заданий на основе последовательных этапов осмысления коммуникативной ситуации, планирования речевой деятельности, создания речевого продукта, его редактирования и рефлексивной оценки.

Ключевые слова: речевая компетенция, коммуникативная компетенция, коммуникативное задание, обучение родному языку, лингводидактика, речевая деятельность, коммуникативная ситуация, устная речь, письменная речь,

диалогическая речь, монологическая речь, создание текста, компетентностный подход, рефлексия, методическая система.

KIRISH

Bugungi ta'lim jarayonida shaxsning faqat muayyan fan doirasidagi bilimlarni egallashi emas, balki o'zlashtirilgan bilimlarni turli faoliyat va hayotiy vaziyatlarda mustaqil qo'llay olishi ustuvor ta'limiy natijalardan biri sifatida qaralmoqda. Ayniqsa, ona tili ta'limining mazmunini kompetensiyaviy yondashuv asosida takomillashtirish jarayonida o'quvchining kommunikativ faoliyatini rivojlantirish masalasi alohida metodik ahamiyat kasb etadi. Chunki tilning ta'limiy qiymati uning grammatik qurilishini bilish bilangina emas, balki mazkur bilimlardan fikrni shakllantirish, ifodalash, boshqalarning fikrini anglash va muloqot jarayonida samarali foydalanish imkoniyati bilan belgilanadi.

Ona tili darslarida o'quvchining nutqiy faoliyatini rivojlantirish masalasi an'anaviy metodikada ham muhim o'rin egallagan. Biroq zamonaviy ta'lim sharoitida mazkur masalaga nisbatan yondashuvning mazmuni kengayib bormoqda. O'quvchidan tayyor matnni qayta hikoya qilish yoki berilgan grammatik qolip asosida gap tuzish bilan bir qatorda, kommunikativ vaziyatni mustaqil tahlil qilish, nutqiy maqsadni belgilash, axborotni tanlash va qayta ishlash, fikrni dalillash, turli janr va uslublarda matn yaratish hamda o'z nutqini tahrir qilish talab etilmoqda.

Mazkur talablar nutqiy kompetensiya tushunchasining mohiyatini qayta ko'rib chiqishni taqozo etadi. Nutqiy kompetensiya shaxsning muayyan kommunikativ vaziyatda til vositalaridan maqsadga muvofiq foydalanish qobiliyatini ifodalaydi. U lingvistik bilim, nutqiy ko'nikma, kommunikativ strategiya, pragmatik moslashuv va refleksiv nazoratning o'zaro integratsiyasiga asoslanadi. Shu ma'noda nutqiy kompetensiyani shakllantirish va rivojlantirish jarayoni o'quvchining real nutqiy faoliyatini faollashtiruvchi metodik vositalarni talab qiladi.

Kommunikativ topshiriqlar ana shunday vositalardan biridir. Biroq kommunikativ topshiriqni oddiy o'quv mashqining bir ko'rinishi sifatida baholash uning metodik mohiyatini to'liq ochib bermaydi. Kommunikativ topshiriq o'quvchini muayyan kommunikativ vaziyatga olib kiradi, uning oldiga aniq nutqiy maqsad qo'yadi va shu maqsadga erishish uchun til vositalarini mustaqil tanlash hamda ulardan foydalanishni talab etadi. Natijada til o'rganish faoliyati abstrakt grammatik operatsiyadan funksional nutqiy faoliyatga aylanadi.

Kommunikativ kompetensiya haqidagi ilmiy qarashlarning shakllanishida D.Haymesning tadqiqotlari alohida o'rin tutadi. Olim kommunikativ faoliyatni grammatik to'g'rilik bilan cheklamasdan, nutqning ijtimoiy va vaziyatga xos qo'llanishini ham kompetensiyaning muhim tarkibiy qismi sifatida ko'rsatadi. M.Kanale va M.Sveyin tomonidan ishlab chiqilgan kommunikativ kompetensiya

modeli esa grammatik, sotsiolingvistik va strategik komponentlarning o‘zaro aloqadorligini asoslashga xizmat qilgan. Keyingi tadqiqotlarda mazkur qarashlar diskursiv va pragmatik komponentlar bilan yanada boyitilgan.

Til ta’limida topshiriqqa asoslangan yondashuvni tadqiq qilgan R.Ellis, D.Nunan kabi olimlar ham o‘quvchini mazmunli va maqsadga yo‘naltirilgan faoliyatga jalb etuvchi topshiriqlarning kommunikativ imkoniyatlariga e’tibor qaratadilar. Mazkur ilmiy qarashlarni ona tili ta’limining milliy metodik tizimi bilan uyg‘unlashtirish esa o‘quvchilarning nutqiy kompetensiyasini rivojlantirishning yangi metodik imkoniyatlarini belgilaydi.

Shundan kelib chiqib, maqolaning asosiy maqsadi ona tili darslarida nutqiy kompetensiyalarni rivojlantirishga xizmat qiluvchi kommunikativ topshiriqlar tizimining nazariy-metodik asoslarini aniqlash va uning strukturaviy modelini taklif etishdan iborat.

ASOSIY QISM

Nutqiy kompetensiyani rivojlantirish zamonaviy ona tili ta’limining ustuvor metodik vazifalaridan biri bo‘lib, uning mazmuni o‘quvchining til tizimiga oid bilimlarni egallashi bilangina chegaralanmaydi. Nutqiy kompetensiya shaxsning kommunikativ vaziyatni anglash, nutqiy maqsadni belgilash, zarur axborotni tanlash va qayta ishlash, kommunikativ maqsadga muvofiq til vositalarini tanlash, og‘zaki yoki yozma nutq yaratish, suhbatdoshning kommunikativ pozitsiyasini hisobga olish hamda o‘z nutqiy faoliyatini nazorat va tahrir qila olish imkoniyatlarini mujassamlashtiruvchi murakkab funksional hodisadir. Shu sababli uni shakllantirish jarayonini faqat grammatik, leksik yoki fonetik bilimlarni mustahkamlashga qaratilgan mashqlar bilan cheklash metodik jihatdan yetarli emas. O‘quvchining til haqidagi bilimlari real yoki modellashtirilgan kommunikativ faoliyatga jalb etilgan taqdirdagina ular funksional kompetensiyaga aylanishi mumkin. Mazkur nuqtayi nazardan kommunikativ topshiriqlar nutqiy kompetensiyani rivojlantirishning muhim metodik mexanizmi sifatida namoyon bo‘ladi.

Kommunikativ kompetensiya tushunchasining ilmiy-metodik asoslari D.Haymes tomonidan ishlab chiqilgan nazariy qarashlar bilan chambarchas bog‘liq. Olim kommunikativ kompetensiyani grammatik jihatdan to‘g‘ri gap tuzish qobiliyati bilan cheklamasdan, muayyan ijtimoiy-kommunikativ vaziyatda qanday nutqiy birlikdan, qachon, kim bilan va qanday maqsadda foydalanish mumkinligini bilish bilan bog‘laydi. M.Kanale va M.Svayin esa kommunikativ kompetensiyaning tarkibiy xususiyatlarini tizimlashtirib, grammatik, sotsiolingvistik va strategik komponentlarning o‘zaro munosabatini asoslaydi. Keyingi lingvodidaktik tadqiqotlarda kommunikativ kompetensiyaning diskursiv va pragmatik jihatlari ham alohida komponent sifatida qarala boshladi. Ushbu nazariy yondashuvlar ona tili

ta'limi uchun muhim metodik xulosaga olib keladi: o'quvchining til birliklarini bilishi hali uning nutqiy jihatdan kompetentligini anglatmaydi; mazkur bilimlarning kommunikativ vaziyatda maqsadga muvofiq qo'llanishi kompetensiyaning amaliy ko'rsatkichi hisoblanadi.

Shu nuqtayi nazardan kommunikativ topshiriq tushunchasini an'anaviy mashq tushunchasidan farqlash zarur. Mashq, odatda, muayyan til hodisasini o'zlashtirish, mustahkamlash yoki nazorat qilishga yo'naltirilgan bo'lsa, kommunikativ topshiriq o'quvchining oldiga ma'lum kommunikativ vazifani qo'yadi va ushbu vazifani bajarish jarayonida til vositalaridan mustaqil foydalanishni talab etadi. Masalan, "Gaplardagi fe'llarni toping", "Berilgan otlarga mos sifatlarni aniqlang", "Gaplarni qo'shma gapga aylantiring" kabi topshiriqlar ma'lum lingvistik operatsiyani bajarishga yo'naltiriladi. Bunday topshiriqlar til materialini o'zlashtirish uchun zarur bo'lsa-da, ular o'z-o'zidan kommunikativ kompetensiyaning yuqori darajada shakllanishini ta'minlamaydi. "Maktabingizda o'tkaziladigan tadbir haqida tengdoshingizga ma'lumot bering va uni tadbirda ishtirok etishga ishonitiring" yoki "Berilgan ikki nuqtayi nazardan birini tanlab, o'z pozitsiyangizni dalillar asosida himoya qiling" kabi topshiriqlarda esa o'quvchi kommunikativ maqsad, adresat, vaziyat va kutilayotgan natijani hisobga olgan holda nutqiy faoliyatni mustaqil tashkil etadi. Demak, kommunikativ topshiriqning asosiy belgisi uning shakliy jihatida emas, balki o'quvchini kommunikativ maqsadni hal qilishga yo'naltiruvchi funksional tabiatida namoyon bo'ladi.

Kommunikativ topshiriqning metodik strukturasini kommunikativ vaziyat, kommunikativ maqsad, axborot, nutqiy strategiya, nutqiy mahsulot, kommunikativ natija va refleksiya kabi komponentlarning o'zaro aloqadorligi asosida izohlash mumkin. Kommunikativ vaziyat o'quvchiga nutqiy faoliyatning shart-sharoitlarini belgilab bersa, kommunikativ maqsad ushbu faoliyatning yo'nalishini aniqlaydi. Axborot komponenti zarur mazmuniy materialni tanlash va qayta ishlashni nazarda tutadi. Nutqiy strategiya esa maqsadga erishish uchun qanday mazmuniy, leksik, grammatik va uslubiy vositalardan foydalanish zarurligini belgilaydi. Natijada o'quvchi muayyan nutqiy mahsulot yaratadi. Ushbu mahsulotning kommunikativ samaradorligi esa uning maqsadga muvofiqligi, mazmuniy yaxlitligi, mantiqiy izchilligi, lingvistik me'yorlarga mosligi va adresatga ta'sirchanligi bilan belgilanadi. Yakuniy refleksiya bosqichida o'quvchi o'z nutqiy faoliyatini tahlil qiladi, mavjud kamchiliklarni aniqlaydi va nutqiy mahsulotni takomillashtiradi. Shunday qilib, kommunikativ topshiriqning metodik sikli "anglash – rejalashtirish – yaratish – tahrirlash – refleksiya" ketma-ketligida namoyon bo'ladi.

Kommunikativ topshiriqlarni mazkur tarkibiy mexanizm asosida tizimlashtirish ularni oddiy topshiriqlar majmuasidan metodik tizim darajasiga olib chiqadi. Tizimlilik, avvalo, topshiriqlarning yagona didaktik maqsadga bo'ysundirilishi,

ularning o‘zaro mazmuniy va faoliyat jihatidan bog‘lanishi, murakkablik darajasining izchil oshib borishi hamda avvalgi topshiriq natijasining keyingi faoliyat uchun tayanch vazifasini bajarishi bilan belgilanadi. Shu jihatdan kommunikativ topshiriqlarni nutqiy faoliyatning mazmuni va kommunikativ maqsadiga ko‘ra axborotni anglash, axborot almashish, muammoli vaziyatni hal qilish, produktiv nutq yaratish va refleksiv baholashga yo‘naltirilgan funksional guruhlariga ajratish mumkin. Bunday tasnif o‘quvchining nutqiy faoliyatini bosqichma-bosqich murakkablashtirish va reproduktiv faoliyatdan produktiv hamda refleksiv faoliyatga olib chiqish imkonini beradi.

8-11-sinf o‘quvchilari uchun kommunikativ topshiriqlar tizimini ishlab chiqishda o‘quvchilarning yosh, intellektual va kommunikativ rivojlanish xususiyatlarini hisobga olish alohida ahamiyat kasb etadi. Yuqori sinflarga kelib o‘quvchining abstrakt tafakkuri, tahliliy va tanqidiy fikrlash qobiliyati, mustaqil xulosa chiqarish hamda o‘z pozitsiyasini asoslash imkoniyati kengayadi. Shu sababli mazkur bosqichda kommunikativ topshiriqlarning mazmuni oddiy qayta hikoyalash yoki tayyor axborotni takrorlashdan yuqori darajadagi kognitiv va kommunikativ faoliyatga tomon rivojlantirilishi lozim. Bunda topshiriqlar murakkabligi “aniqlash – tushuntirish – taqqoslash – tahlil qilish – baholash – dalillash – yaratish – refleksiya” tarzida bosqichma-bosqich oshirilishi mumkin. Masalan, 8-sinfda o‘quvchidan matnning asosiy mazmunini aniqlash va uni o‘z so‘zlari bilan ifodalash talab qilinsa, keyingi bosqichlarda ikki xil pozitsiyani qiyoslash, muayyan masala bo‘yicha o‘z fikrini asoslash, qarama-qarshi nuqtayi nazarga munosabat bildirish va nihoyat mustaqil argumentativ matn yaratish kabi faoliyatlarga o‘tiladi. Bunday progression nutqiy kompetensiyaning nafaqat hajm jihatdan, balki sifat jihatdan rivojlanishini ta’minlaydi.

Kommunikativ topshiriqlar tizimida nutq faoliyatining tinglash, o‘qish, gapirish va yozish turlarini integratsiyalash ham muhim metodik shartlardan biridir. Real kommunikativ jarayonda mazkur faoliyat turlari bir-biridan mutlaq ajralgan holda emas, balki o‘zaro aloqadorlikda kechadi. O‘quvchi muayyan mavzuda fikr bildirishdan oldin axborotni tinglashi yoki o‘qishi, uni tahlil qilishi, muhim jihatlarni ajratishi, o‘z pozitsiyasini shakllantirishi, suhbat jarayonida fikr almashishi va yakunda yozma xulosa yaratishi mumkin. Shu sababli ona tili darslarida kommunikativ topshiriqlarni alohida nutq faoliyati turlariga ajratib emas, balki ularning funksional integratsiyasi asosida tashkil etish maqsadga muvofiq. Masalan, “Yoshlar va ijtimoiy tarmoqlar” mavzusida o‘quvchilarga avval audio yoki videomatnni tinglash, keyin mavzu bo‘yicha ikki xil pozitsiyani ifodalovchi matnlarni o‘qish, ularning dalillarini qiyoslash, juftlik yoki guruhda muhokama qilish, munozarada o‘z pozitsiyasini himoya qilish va yakunda argumentativ esse yaratish topshirig‘i berilishi mumkin. Bunda tinglash, o‘qish, gapirish va yozish

yagona kommunikativ maqsadga xizmat qiluvchi integrativ nutqiy faoliyatga aylanadi.

Kommunikativ topshiriqlarning metodik imkoniyatlari, ayniqsa, grammatik va leksik materialni funksional nutqiy faoliyatga bog'lash jarayonida yaqqol namoyon bo'ladi. Ona tili ta'limida til hodisalarini kommunikativ kontekstdan ajratib o'rgatish o'quvchida nazariy bilimni shakllantirishi mumkin, biroq mazkur bilimning real nutqiy vaziyatda qo'llanishi uchun alohida metodik mexanizm zarur. Kommunikativ topshiriq ana shu mexanizmni ta'minlaydi. Masalan, shart mayli shakllarini o'rgatishda faqat fe'l shakllarini grammatik jihatdan o'zgartirish bilan chegaralanmasdan, "Agar sizga maktab ta'lim tizimida bitta o'zgarish kiritish imkoniyati berilsa, nimani o'zgartirgan bo'lardingiz?" kabi topshiriq berilishi o'quvchini mazkur grammatik shakllardan real kommunikativ maqsadni ifodalash vositasi sifatida foydalanishga undaydi. Xuddi shuningdek, sabab, maqsad, qarama-qarshilik va shart munosabatlarini ifodalovchi bog'lovchi vositalarni o'rgatishda ularni shunchaki aniqlash emas, balki muayyan mavzu bo'yicha mantiqan yaxlit matn yaratishda qo'llash talab qilinishi mumkin. Bunday yondashuvda grammatik birlik o'zlashtirishning yakuniy maqsadi emas, balki kommunikativ mazmunni yuzaga chiqaruvchi vositaga aylanadi.

Yuqori sinflarda kommunikativ topshiriqlar tizimining muhim tarkibiy yo'nalishlaridan biri argumentativ nutqni rivojlantirishdan iborat. Chunki 10-11-sinf o'quvchisi ijtimoiy, ilmiy-ma'rifiy va kasbiy xarakterdagi turli masalalar bo'yicha mustaqil fikr bildirish, o'z qarashlarini dalillash va muqobil pozitsiyaga munosabat bildirish kompetensiyasiga ega bo'lishi zarur. Argumentativ topshiriqlar o'quvchini faqat "mening fikrim" darajasidagi subyektiv bayondan asoslangan kommunikativ pozitsiyaga olib chiqadi. Masalan, "Sun'iy intellekt ta'lim jarayonining samaradorligini oshiradimi?" mavzusida tashkil etilgan munozara o'quvchidan muammoni anglash, pozitsiya tanlash, dalillarni saralash, qarama-qarshi fikrni tushunish, unga munosabat bildirish va yakuniy xulosa chiqarishni talab qiladi. Shu sababli bunday topshiriqlar nutqiy kompetensiya bilan bir qatorda tanqidiy fikrlash, argumentatsiya va kommunikativ strategiya ko'nikmalarining rivojlanishiga ham xizmat qiladi.

Kommunikativ topshiriqlar tizimining metodik samaradorligini aniqlashda baholash mezonlari ham alohida ilmiy ahamiyatga ega. Nutqiy faoliyat natijasini faqat grammatik xatolar soni orqali baholash kommunikativ kompetensiyaning ko'p komponentli tabiatini to'liq aks ettirmaydi. O'quvchi grammatik jihatdan to'g'ri, biroq kommunikativ maqsadga mos kelmaydigan nutq yaratishi mumkin. Aksincha, ayrim lingvistik kamchiliklarga ega bo'lsa-da, o'z fikrini aniq, mantiqiy va kommunikativ jihatdan samarali ifodalashi mumkin. Shu sababli kommunikativ topshiriqlar natijasini baholashda kommunikativ maqsadga erishish, mazmuniy

yaxlitlik, mantiqiy izchillik, lingvistik me'yorilik, pragmatik adekvatlik, nutqiy ravonlik, argumentativ asoslanganlik va refleksivlik kabi mezonlarning integratsiyalashgan tizimidan foydalanish maqsadga muvofiqdir. Bunday mezonlar o'quvchining nutqiy faoliyatini faqat "to'g'ri-noto'g'ri" dixotomiyasi asosida emas, balki uning kommunikativ samaradorligi va funksional qiymati nuqtayi nazaridan baholash imkonini beradi.

Shunday qilib, kommunikativ topshiriqlar tizimining metodik samaradorligi ularning soni yoki tashqi shakllarining xilma-xilligi bilan emas, balki nutqiy kompetensiyaning tarkibiy komponentlarini izchil rivojlantirishga xizmat qilishi bilan belgilanadi. Tizim tarkibidagi har bir topshiriq umumiy kommunikativ maqsadga bo'ysunishi, o'quvchining oldingi faoliyatida shakllangan bilim va ko'nikmalarni keyingi faoliyatga ko'chirish imkonini berishi, nutqiy faoliyatning murakkablik darajasini oshirishi va yakunda o'quvchini refleksiv baholashga olib kelishi lozim. Ana shundagina kommunikativ topshiriqlar oddiy metodik usullar yig'indisi emas, balki nutqiy kompetensiyaning rivojlantirishining yaxlit metodik tizimiga aylanadi. Mazkur tizimning markazida esa o'quvchining tayyor bilimni qayta ishlab berishi emas, balki kommunikativ muammoni mustaqil hal qilishi va mazmunli nutqiy mahsulot yaratishi turadi.

XULOSA

Ona tili ta'limida nutqiy kompetensiyaning rivojlantirish o'quvchining lingvistik bilimlarini amaliy kommunikativ faoliyatga transformatsiya qilishni taqozo etadi. Shu nuqtayi nazardan kommunikativ topshiriqlar tizimi o'quvchining kommunikativ vaziyatni anglash, nutqiy maqsadni belgilash, axborotni qayta ishlash, til vositalarini tanlash, nutqiy mahsulot yaratish, uni tahrirlash va o'z faoliyatini refleksiv baholash jarayonlarini yagona metodik tizimga birlashtiruvchi vosita sifatida namoyon bo'ladi.

Tadqiqot natijasida kommunikativ topshiriqlarning mohiyati oddiy mashqdan farqli ravishda kommunikativ maqsad va vaziyatga asoslangan, o'quvchidan mustaqil nutqiy qaror qabul qilishni talab etuvchi metodik birlik sifatida belgilandi. Uning "kommunikativ vaziyat – maqsad – axborot – nutqiy strategiya – nutqiy mahsulot – kommunikativ natija – refleksiya" modeli nutqiy kompetensiyaning tarkibiy komponentlarini faoliyatga jalb etish imkonini beradi.

8-11-sinflarda kommunikativ topshiriqlar tizimini qo'llashda reproduktiv faoliyatdan produktiv, argumentativ va refleksiv faoliyatga izchil o'tish, tinglash, o'qish, gapirish va yozish jarayonlarini integratsiyalash, grammatik va leksik materialni real kommunikativ vazifalar bilan bog'lash hamda nutqiy faoliyatni kompleks mezonlar asosida baholash muhim metodik shartlar sifatida belgilanadi. Natijada o'quvchining ona tili haqidagi bilimlari faqat nazariy mazmun sifatida emas, balki kommunikativ faoliyatni amalga oshirish vositasi sifatida funkcionallashadi.

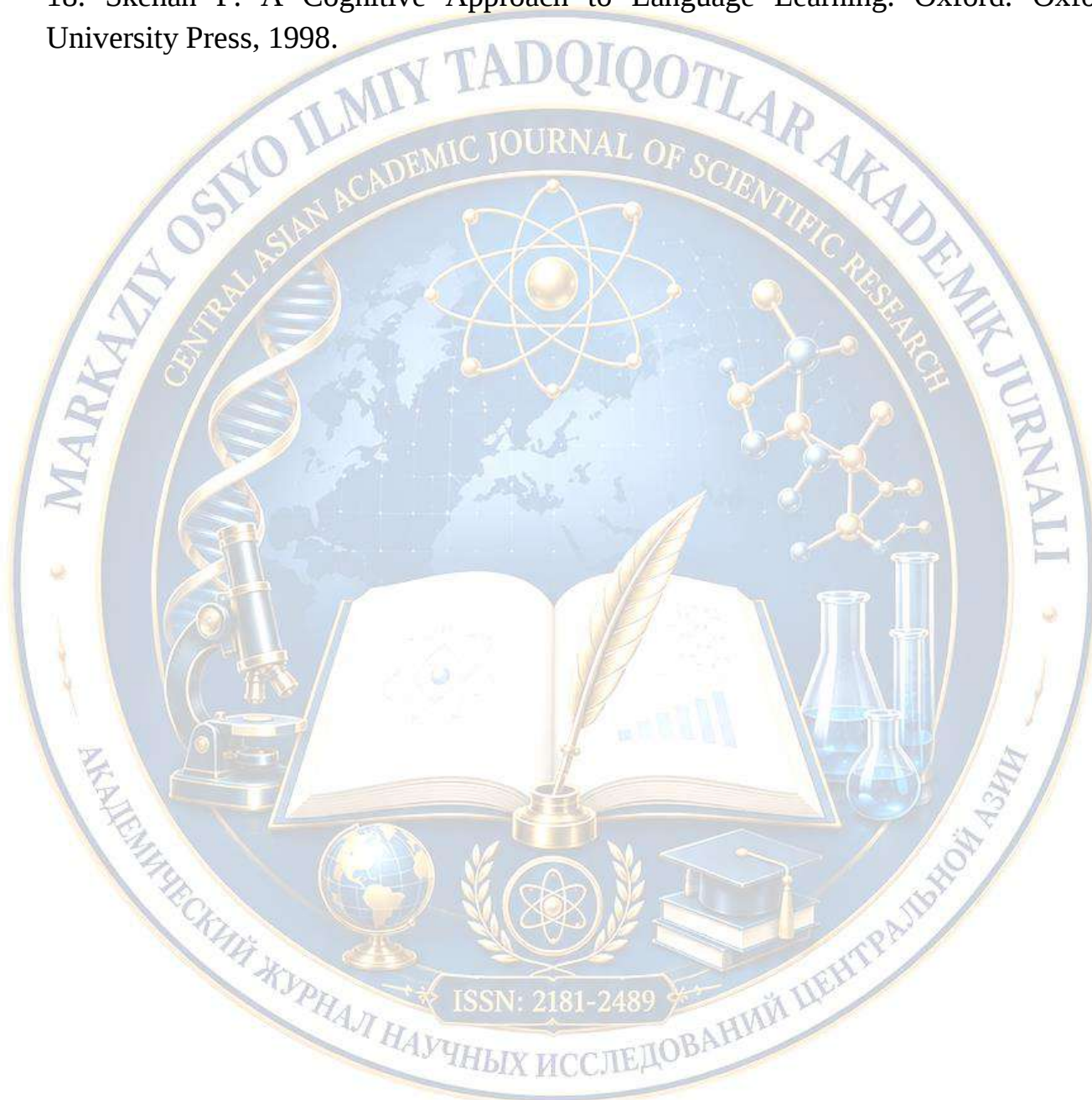
Shu asosda kommunikativ topshiriqlar tizimini ona tili darslarining mazmuniy, jarayoniy va baholash komponentlari bilan integratsiyalash 8-11-sinf o'quvchilarining nutqiy kompetensiyalarini rivojlantirish metodikasini takomillashtirishning ilmiy-metodik istiqbolli yo'nalishi sifatida baholanishi mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Hymes D.H. On Communicative Competence. In: Pride J.B., Holmes J. (Eds.). Sociolinguistics: Selected Readings. Harmondsworth: Penguin Books, 1972. P. 269-293.
2. Canale M., Swain M. Theoretical Bases of Communicative Approaches to Second Language Teaching and Testing. Applied Linguistics. 1980. Vol. 1, No. 1. P. 1-47. DOI: 10.1093/applin/I.1.1.
3. Canale M. From Communicative Competence to Communicative Language Pedagogy. In: Richards J.C., Schmidt R.W. (Eds.). Language and Communication. London: Longman, 1983. P. 2-27.
4. Bachman L.F. Fundamental Considerations in Language Testing. Oxford: Oxford University Press, 1990. 408 p. ISBN 9780194370028.
5. Savignon S.J. Communicative Competence: Theory and Classroom Practice. Reading, MA: Addison-Wesley, 1983. 332 p. ISBN 0-201-06503-7.
6. Ellis R. Task-Based Language Learning and Teaching. Oxford: Oxford University Press, 2003.
7. Nunan D. Task-Based Language Teaching. Cambridge: Cambridge University Press, 2004. ISBN 9780521549479.
8. Richards J.C., Rodgers T.S. Approaches and Methods in Language Teaching. 3rd ed. Cambridge: Cambridge University Press, 2014.
9. Brown H.D. Teaching by Principles: An Interactive Approach to Language Pedagogy. 3rd ed. White Plains, NY: Pearson Education, 2007. 569 p. ISBN 9780136127116.
10. G'ulomov A., Qodirov M., Ernazarova M. Ona tili o'qitish metodikasi. Toshkent: Fan va texnologiya, 2012. 380 b. ISBN 978-9943-10-694-9.
11. To'xliyev B., Shamsiyeva M., Ziyodova T. O'zbek tili o'qitish metodikasi. Toshkent: Alisher Navoiy nomidagi O'zbekiston Milliy kutubxonasi, 2010. 184 b.
12. Yuldasheva D.N. O'zbek tilini o'qitish metodikasi (kognitiv-pragmatik yondashuv asosida). Buxoro: Durdona, 2021. 421 b. ISBN 978-9944-6985-3-6.
13. Roziqov O., Mahmudov M., Adizov B., Hamroyev A. Ona tili didaktikasi. Toshkent: Yangi asr avlodi, 2003.
14. Littlewood W. Communicative Language Teaching: An Introduction. Cambridge: Cambridge University Press, 1981.

15. Breen M.P., Candlin C.N. The Essentials of a Communicative Curriculum in Language Teaching. Applied Linguistics. 1980. Vol. 1, No. 2. P. 89–112.
16. Long M.H. A Role for Instruction in Second Language Acquisition. In: Hyltenstam K., Pienemann M. (Eds.). Modelling and Assessing Second Language Acquisition. Clevedon: Multilingual Matters, 1985. P. 77–99.
17. Willis J. A Framework for Task-Based Learning. Harlow: Longman, 1996.
18. Skehan P. A Cognitive Approach to Language Learning. Oxford: Oxford University Press, 1998.

**RUS VA O‘ZBEK TILLARIDA KELISHIK
KATEGORIYALARINING QIYOSIY TAHLILI**

**A COMPARATIVE ANALYSIS OF THE CASE
CATEGORIES IN RUSSIAN AND UZBEK**

**СОПОСТАВИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ КАТЕГОРИИ
ПАДЕЖА В РУССКОМ И УЗБЕКСКОМ ЯЗЫКАХ**

FAN TARMOG‘I
10.00.00 – Filologiya

QABUL QILINDI
15.08.2026

CHOP ETILDI
18.08.2026

Barno Tajimovna Badalova

Chirchiq davlat pedagogika universiteti Gumanitar fanlar fakulteti Fakultetlararo rus
tili kafedrası mudiri

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada rus va o‘zbek tillaridagi kelishik kategoriyasi qiyosiy-tipologik nuqtayi nazardan tadqiq etilgan. Tadqiqotning asosiy maqsadi ikki tildagi kelishik shakllarining morfologik qurilishi, grammatik-semantik mazmuni, sintaktik vazifalari hamda funksional imkoniyatlaridagi umumiy va farqli jihatlarni aniqlashdan iborat. Rus tilining flektiv, o‘zbek tilining agglutativ xususiyati kelishik kategoriyasining shakllanish va qo‘llanish mexanizmlariga bevosita ta’sir ko‘rsatishi asoslangan. Rus tilidagi *именительный, родительный, дательный, винительный, творительный* va *предложный* падеж shakllari o‘zbek tilidagi bosh, qaratqich, jo‘nalish, tushum, o‘rin-payt va chiqish kelishiklari bilan funksional jihatdan qiyoslangan. Tahlil jarayonida formal jihatdan bir-biriga muvofiq ko‘rinadigan kelishik shakllari semantik va sintaktik jihatdan har doim ham to‘liq ekvivalent bo‘lmashligi aniqlangan. Ayniqsa, rus tilida kelishik ma’nolarining ko‘makchilar bilan birikkan holda ifodalanishi, o‘zbek tilida esa asosan affiksial vositalar orqali shakllanishi ikki til o‘rtasidagi muhim strukturaviy tafovut sifatida baholangan. Tadqiqot natijalari rus va o‘zbek tillarini qiyosiy o‘rganish, tarjima jarayonida grammatik ekvivalentlikni aniqlash hamda rus tilini o‘zbek auditoriyasida o‘qitish metodikasini takomillashtirish uchun nazariy va amaliy ahamiyat kasb etadi.

Kalit so‘zlar: rus tili, o‘zbek tili, kelishik kategoriyasi, qiyosiy tahlil, qiyosiy-tipologik tahlil, morfologik kategoriya, flektivlik, agglutativlik, grammatik shakl, grammatik ma’no, sintaktik funksiya, semantik munosabat, ko‘makchi, affiks, grammatik ekvivalentlik.

ABSTRACT

This article presents a comparative-typological analysis of the case categories in the Russian and Uzbek languages. The study aims to identify the common and distinctive features of case forms in the two languages in terms of their morphological structure, grammatical-semantic content, syntactic functions, and

functional potential. Particular attention is paid to the influence of the inflectional nature of Russian and the agglutinative structure of Uzbek on the formation and use of case categories. The Russian cases–nominative, genitive, dative, accusative, instrumental, and prepositional–are compared functionally with the nominative, genitive, accusative, dative, locative, and ablative cases in Uzbek. The analysis demonstrates that case forms which appear formally equivalent are not always completely identical in their semantic and syntactic functions. In particular, the use of cases in combination with prepositions in Russian, as opposed to the predominantly affixal expression of case relations in Uzbek, is identified as one of the major structural differences between the two languages. The study establishes that functional-semantic correspondence rather than formal equivalence should serve as the principal criterion in comparing the case systems of Russian and Uzbek. The findings are of theoretical and practical significance for comparative linguistics, translation studies, and the methodology of teaching Russian to Uzbek-speaking learners.

Keywords: Russian language, Uzbek language, case category, comparative analysis, comparative-typological analysis, morphology, inflection, agglutination, grammatical form, grammatical meaning, syntactic function, semantic relation, preposition, affix, grammatical equivalence.

АННОТАЦИЯ

В статье представлен сопоставительно-типологический анализ категории падежа в русском и узбекском языках. Цель исследования заключается в выявлении общих и отличительных особенностей падежных форм двух языков с точки зрения их морфологической структуры, грамматико-семантического содержания, синтаксических функций и функциональных возможностей. Особое внимание уделяется влиянию флективного характера русского языка и агглютинативной структуры узбекского языка на формирование и функционирование падежной категории. Русские именительный, родительный, дательный, винительный, творительный и предложный падежи сопоставляются с узбекскими бош, қараткич, тушум, жўналиш, ўрин-пайт и чиқиш келишиклари в функциональном аспекте. В результате анализа установлено, что падежные формы, формально воспринимаемые как эквивалентные, не всегда полностью совпадают по своим семантическим и синтаксическим функциям. В частности, использование падежных форм в сочетании с предлогами в русском языке, в отличие от преимущественно аффиксального выражения падежных отношений в узбекском языке, рассматривается как одно из основных структурных различий между двумя языками. Обосновано, что при сопоставлении падежных систем русского и узбекского языков основным

критерием должна выступать не формальная эквивалентность, а функционально-семантическое соответствие. Результаты исследования имеют теоретическое и практическое значение для сопоставительного языкознания, теории перевода и методики преподавания русского языка узбекоязычным учащимся.

Ключевые слова: русский язык, узбекский язык, категория падежа, сопоставительный анализ, сопоставительно-типологический анализ, морфология, флексия, агглютинация, грамматическая форма, грамматическое значение, синтаксическая функция, семантическое отношение, предлог, аффикс, грамматическая эквивалентность.

KIRISH

Til grammatik qurilishining muhim tarkibiy qismlaridan biri grammatik kategoriyalar tizimi bo'lib, ularning shakllanishi va funksional qo'llanishi har bir tilning strukturaviy tabiatini belgilovchi asosiy omillardan hisoblanadi. Ayniqsa, kelishik kategoriyasi otlarning gap tarkibidagi boshqa birliklar bilan grammatik va semantik munosabatlarini shakllantirishi bilan morfologiya hamda sintaksis chegarasidagi muhim grammatik hodisa sifatida namoyon bo'ladi. Kelishik shakllarining qiyosiy o'rganilishi nafaqat alohida tillarning grammatik tizimini chuqurroq anglash, balki genealogik jihatdan qarindosh bo'lmagan tillar o'rtasidagi tipologik umumiylik va farqlarni aniqlash imkonini beradi.

Rus va o'zbek tillaridagi kelishik kategoriyasini qiyosiy o'rganish alohida ilmiy ahamiyatga ega. Chunki mazkur tillar genealogik jihatdan turli oilalariga mansub bo'lib, grammatik qurilishining tipologik xususiyatlari ham bir-biridan sezilarli darajada farq qiladi. Rus tili flektiv tillarga xos bo'lgan grammatik shakl o'zgarishlari bilan ajralib tursa, o'zbek tili agglutinatив grammatik qurilishga ega. Natijada bir xil yoki yaqin grammatik-semantik munosabatlarning ikki tilda turli morfologik va sintaktik vositalar orqali ifodalanishi kuzatiladi.

Rus va o'zbek tillarining qiyosiy grammatikasiga bag'ishlangan tadqiqotlar orasida A.A.Azizovning *“Сопоставительная грамматика русского и узбекского языков: Морфология”* asari alohida o'rin tutadi. Mazkur tadqiqotda ikki til morfologik tizimining qiyosiy xususiyatlari yoritilgan. Zamonaviy tadqiqotlarda ham rus va o'zbek tillaridagi kelishik tizimining morfologik, qiyosiy-tipologik va funksional-semantik xususiyatlarini aniqlashga e'tibor qaratilmoqda.

Kelishik kategoriyasini qiyoslashda faqat kelishik shakllarining soni yoki ularning tashqi ko'rinishini taqqoslash yetarli emas. Zero, bir tildagi muayyan kelishik shakliga ikkinchi tilda bir necha grammatik vosita muvofiq kelishi yoki, aksincha, bir tildagi grammatik shakl boshqa tilda turli shakllar orqali ifodalanishi mumkin. Shu sababli qiyosiy tahlilda morfologik shakl, grammatik ma'no, sintaktik

vazifa va semantik munosabatning o‘zaro aloqadorligi asosiy metodologik mezon sifatida belgilanishi lozim.

Mazkur maqolaning maqsadi rus va o‘zbek tillaridagi kelishik kategoriyasining strukturaviy va funksional xususiyatlarini qiyosiy-tipologik jihatdan tahlil qilish, kelishik shakllarining morfologik ifodalanishi, semantik imkoniyatlari va sintaktik vazifalaridagi umumiy hamda farqli jihatlarni aniqlashdan iborat.

ASOSIY QISM

Kelishik kategoriyasi ot va otlashgan birliklarning gapdagi boshqa so‘zlar bilan grammatik munosabatini ifodalovchi morfologik kategoriya sifatida shakllanadi. Biroq uning funksional tabiati morfologik shakl doirasidagina chegaralanmaydi. Kelishik shakli orqali obyektivlik, tegishlilik, yo‘nalish, makon, vaqt, manba, vosita kabi turli semantik munosabatlar ifodalanishi mumkin. Shuning uchun kelishik kategoriyasini to‘laqonli tadqiq etish uchun uning morfologik shakli bilan bir qatorda, ushbu shaklning sintaktik pozitsiyasi va kontekstual-semantik vazifasini ham hisobga olish zarur.

O‘zbek tilida kelishik kategoriyasi an‘anaviy grammatik tavsifga ko‘ra olti shakldan tashkil topadi: bosh, qaratqich, tushum, jo‘nalish, o‘rin-payt va chiqish kelishiklari. Ularning grammatik ko‘rsatkichlari mos ravishda nol shakl, *-ning*, *-ni*, *-ga/-ka/-qa*, *-da*, *-dan* ko‘rinishlarida namoyon bo‘ladi. O‘zbek tilidagi kelishik shakllarining asosiy tipologik xususiyati ularning affiksial vosita orqali ifodalanishidir. Masalan, *kitobning*, *kitobni*, *kitobga*, *kitobda*, *kitobdan* shakllarida kelishik ma‘nosi negizga qo‘shilgan maxsus affikslar yordamida yuzaga keladi.

O‘zbek tilining agglutinatив xususiyati kelishik kategoriyasining paradigmatic tuzilishida ayniqsa yaqqol ko‘rinadi. So‘z shaklining tarkibida grammatik ma‘nolar muayyan izchillik asosida joylashadi: *kitoblarimizni* shaklida negizdan keyin ko‘plik, egalik va kelishik ma‘nolarini ifodalovchi affikslar ketma-ket qo‘llangan. Bunda har bir affiks muayyan grammatik funksiyani bajaradi. Bu xususiyat o‘zbek tilidagi grammatik shakllarning strukturaviy shaffofligini ta‘minlaydi.

Rus tilida esa kelishik kategoriyasi olti shakl – *именительный, родительный, дательный, винительный, творительный* va *предложный* *надежд*dan tashkil topadi. Biroq rus tilidagi kelishik paradigmasining shakllanishi o‘zbek tilidan farqli ravishda flektiv xarakterga ega. Bunda kelishik, son, jins kabi grammatik kategoriyalar ko‘pincha birgalikda shakliy o‘zgarishga sabab bo‘ladi. Masalan, *стол – стола – столу – стол – столом – о столе* qatorida ot negizining shakliy o‘zgarishi orqali turli kelishik munosabatlari ifodalanadi.

Rus tilidagi flektivlikning muhim xususiyati shundan iboratki, bitta grammatik shakl tarkibida bir necha grammatik ma‘no mujassamlashishi mumkin. O‘zbek tilidagi agglutinatив modelda esa grammatik ma‘nolar, odatda, alohida affikslar orqali

ketma-ket ifodalanadi. Shu nuqtayi nazardan rus tilidagi *студенту* va o'zbek tilidagi *talabaga* shakllari bir xil funksional munosabatni ifodalasa-da, ularning morfologik tashkil topish mexanizmi bir-biridan farq qiladi.

Ikki til kelishik tizimining qiyosiy tahlilida bosh kelishik va именительный падеж o'rtasidagi funksional muvofiqlik nisbatan yuqori darajada namoyon bo'ladi. Har ikki tilda ham bosh kelishik otning boshlang'ich shakli bo'lib, ko'pincha gapning grammatik egasini ifodalash vazifasini bajaradi. *Talaba kitob o'qidi* va *Студент читает книгу* gaplarida *talaba* hamda *студент* birliklari predikativ munosabatning subyekti sifatida bosh kelishik shaklida kelgan. Biroq bosh kelishikning funksional imkoniyatlari faqat ega vazifasi bilan cheklanmaydi. U predikativ ot, nominativ konstruksiya va ayrim boshqa sintaktik tuzilmalarda ham qatnashishi mumkin.

Qaratqich kelishigi va родительный падеж o'rtasida tegishlilik, qarashlilik va munosabat kabi umumiy semantik belgilar mavjud. O'zbek tilida *-ning* affiksi orqali shakllanuvchi qaratqich kelishigi ko'pincha egalik shakli bilan birgalikda qo'llanadi: *talabaning kitobi, universitetning binosi*. Rus tilida esa tegishlilik munosabati *студента, университета* kabi родительный падеж shakllari orqali ifodalanadi. Bu yerda muhim strukturaviy farq kuzatiladi: o'zbek tilida *-ning* shakli ko'pincha aniqlanmishdagi egalik affiksi bilan korrelyatsiyaga kirishadi, rus tilida esa tegishlilik munosabati ko'pincha bitta kelishik shaklining o'zi orqali yuzaga keladi.

Biroq родительный падеж va qaratqich kelishigini to'liq grammatik ekvivalent sifatida baholash metodologik jihatdan to'g'ri emas. Rus tilidagi родительный падежning semantik maydoni keng bo'lib, u tegishlilikdan tashqari miqdor, inkor, manba, qism-butun munosabati va boshqa ma'nolarni ham ifodalashi mumkin. O'zbek tilidagi qaratqich kelishigining asosiy funksional yadrosi esa tegishlilik va qarashlilik munosabatlari bilan bog'liq. Shunday qilib, ikki shakl o'rtasida funksional kesishuv mavjud bo'lsa-da, ularning semantik maydoni to'liq bir xil emas.

Tushum kelishigi va винительный падеж o'rtasidagi munosabat ham qiyosiy tahlil uchun muhimdir. O'zbek tilida tushum kelishigi *-ni* affiksi orqali ifodalanib, asosan aniq obyektни ko'rsatadi: *kitobni o'qimoq, maqolani yozmoq*. Rus tilida esa obyektlik munosabati винительный падеж orqali ifodalanadi: *читать книгу, писать статью*. Biroq o'zbek tilidagi tushum kelishigi belgili va belgisiz shakllarga ega bo'lishi bilan xarakterlanadi. *Kitob o'qimoq* va *kitobni o'qimoq* konstruksiyalarida obyekt munosabati mavjud bo'lsa-da, ularning aniqlik va umumlashtirish darajasida semantik-pragmatik farq yuzaga keladi. Rus tilida ham obyektning jonli-jonsizligi, jins va son bilan bog'liq morfologik xususiyatlar винительный падеж shaklining tanlanishiga ta'sir ko'rsatadi.

Jo'nalish kelishigi va дательный падеж o'rtasidagi funksional muvofiqlik ham nisbiy xarakterga ega. O'zbek tilida *-ga/-ka/-qa* shakllari yo'nalish, manzil, adresat

va ayrim boshqa munosabatlarni ifodalashi mumkin: *maktabga bormoq, do'stiga aytmoq, uyga qaytmoq*. Rus tilida esa *идти к другу, сказать студенту, подойти к дому* kabi konstruksiyalarda дательный падеж yoki к ko'makchili qurilma ishlatiladi. Demak, o'zbek tilidagi bitta jo'nalish kelishigi rus tilida ayrim hollarda sof kelishik, ayrim hollarda esa ko'makchi + kelishik kombinatsiyasi orqali ifodalanadi.

O'rin-payt kelishigi rus va o'zbek tillarining grammatik tizimlari o'rtasidagi strukturaviy farqni eng aniq ko'rsatuvchi birliklardan biridir. O'zbek tilidagi *-da* affiksi makon va vaqt munosabatlarini ifodalaydi: *maktabda, uyda, darsda, yozda*. Rus tilida esa ushbu ma'nolar ko'pincha *в, на* ko'makchilari bilan *предложный* yoki boshqa kelishik shakllarining birikishi orqali ifodalanadi: *в школе, на уроке, в доме*. Shunday qilib, o'zbek tilida grammatik munosabat bir affiks orqali ifodalansa, rus tilida uning formal ifodalanishi ikki komponentli konstruksiyaga asoslanishi mumkin.

Bu farq qiyosiy-tipologik jihatdan muhim xulosaga olib keladi: grammatik funksiyaning ikki tilda mavjudligi ularning formal ifodasi ham bir xil bo'lishini anglatmaydi. Til tizimlari o'rtasidagi ekvivalentlik ko'pincha formal emas, funksional xarakterga ega bo'ladi. Shu sababli rus tilidagi *в школе* konstruksiyasini o'zbek tilidagi *maktabda* shakli bilan qiyoslashda *в = -da* tarzidagi oddiy mexanik tenglashtirish emas, balki makon munosabatining ikki tilda qanday grammatik modellashtirilishini aniqlash muhimdir.

Chiqish kelishigi va *родительный падеж* o'rtasidagi munosabat ham xuddi shunday murakkabdir. O'zbek tilidagi *-dan* affiksi manba, chiqish nuqtasi, ajralish, sabab va boshqa semantik munosabatlarni ifodalashi mumkin: *uydan chiqmoq, maktabdan kelmoq, do'stdan eshitmoq*. Rus tilida esa mazkur munosabatlar turli konstruksiyalar orqali beriladi: *выйти из дома, прийти из школы, услышать от друга*. Bu misollar o'zbek tilidagi chiqish kelishigi rus tilida yagona morfologik ekvivalentga ega emasligini ko'rsatadi.

Ayniqsa, rus tilidagi *творительный падеж*ning o'zbek tilida to'g'ridan-to'g'ri bitta kelishik bilan muvofiqlashmasligi alohida e'tibor talab qiladi. Rus tilidagi *писать ручкой, идти с другом, гордиться сыном* kabi konstruksiyalarda *творительный падеж* vosita, birgalik, obyektga munosabat kabi turli ma'nolarni ifodalaydi. O'zbek tilida esa bu munosabatlar *qalam bilan yozmoq, do'st bilan yurmoq, o'g'li bilan faxrlanmoq* kabi ko'makchili konstruksiyalar yoki boshqa grammatik vositalar orqali beriladi. Demak, rus tilidagi *творительный падеж*ning semantik maydoni o'zbek tilidagi bitta kelishik kategoriyasi bilan to'liq qoplanmaydi.

Rus tilidagi *предложный падеж* ham o'zbek tilidagi o'rin-payt kelishigi bilan to'liq teng emas. *о книге, в школе, на уроке* kabi konstruksiyalarda *предложный падеж* turli ko'makchilar bilan birikib, makon yoki predmet haqida fikr yuritish kabi ma'nolarni ifodalaydi. O'zbek tilida esa *kitob haqida, maktabda, darsda* shakllari

turli grammatik vositalar asosida yuzaga keladi. Bu holat bir grammatik kategoriyaning funksional maydoni boshqa tilda bir nechta grammatik konstruksiya orqali ifodalanishi mumkinligini ko'rsatadi.

Kelishik kategoriyalarini qiyoslashda grammatik shaklning semantik yuklamasi alohida ahamiyatga ega. Muayyan kelishik shakli gapdagi so'zlar o'rtasidagi sintaktik munosabatni belgilash bilan birga, mazkur munosabatning semantik turini ham aniqlaydi. Masalan, o'zbek tilidagi *-dan* affiksi harakatning boshlanish nuqtasi, ajralish, manba yoki subyekt manbaini ifodalashi mumkin. Rus tilida esa ushbu ma'nolarning har biri alohida konstruksiyalar bilan ifodalanishi ehtimoli yuqori. Shuning uchun qiyosiy tahlilda "bir kelishik – bir ma'no" tamoyilidan foydalanish ilmiy jihatdan cheklangan yondashuv hisoblanadi.

Kelishik kategoriyasining sintaktik tabiati ham ikki tilda bir xil darajada namoyon bo'lmaydi. O'zbek tilida kelishik affikslari so'zlar o'rtasidagi sintaktik munosabatni ko'rsatishda muhim vosita bo'lib, so'z tartibi nisbatan barqaror bo'lsa-da, kelishik ko'rsatkichlari sintaktik munosabatni aniqlashga yordam beradi. Rus tilida esa kelishik shakllari bilan bir qatorda so'z tartibi va ko'makchilar ham sintaktik munosabatni belgilashda faol ishtirok etadi. Shu bois rus tilidagi kelishik shaklining funksiyasini faqat uning flektiv ko'rsatkichidan kelib chiqib aniqlash har doim ham mumkin emas.

Ikki tilning kelishik tizimlari o'rtasidagi tafovutlar ularni o'rganish jarayonida interferensiya hodisasining yuzaga kelishiga ham sabab bo'ladi. O'zbek tilida grammatik munosabatlarning affiksial ifodalanishi ustuvor bo'lgani sababli o'zbek tilida so'zlashuvchi rus tilini o'rganishda ko'makchi va kelishikning o'zaro birikishini o'zlashtirishda qiyinchiliklarga duch kelishi mumkin. Masalan, *в школе* yoki *с другом* kabi konstruksiyalarni o'zbek tilining *maktabda* va *do'st bilan* modellari asosida mexanik tarzda o'zlashtirish rus tilidagi kelishik shakllarining barcha funksiyalarini anglashga yetarli bo'lmaydi. Shu jihatdan qiyosiy grammatika til o'rgatish metodikasi uchun nafaqat nazariy, balki diagnostik ahamiyatga ham ega.

Rus va o'zbek tillaridagi kelishik kategoriyasini qiyoslash shuni ko'rsatadiki, ikki til o'rtasidagi grammatik muvofiqlikni belgilashda uch darajani ajratish maqsadga muvofiq: formal muvofiqlik, funksional muvofiqlik va semantik muvofiqlik. Formal muvofiqlik grammatik shakllarning tashqi ifodasi o'xshashligini, funksional muvofiqlik bir xil sintaktik vazifani bajarishini, semantik muvofiqlik esa bir xil mazmuniy munosabatni ifodalashini anglatadi. Rus va o'zbek tillaridagi kelishik birliklari ko'pincha funksional va semantik jihatdan muvofiq bo'lsa-da, formal jihatdan farqlanadi. Ayrim holatlarda esa semantik maydonning hajmi ham bir-biriga to'liq mos kelmaydi.

Shu nuqtayi nazardan, rus va o'zbek tillaridagi kelishik kategoriyasini qiyoslashda paradigmatic va sintagmatic yondashuvlarni uyg'unlashtirish zarur.

Paradigmatik yondashuv kelishik shakllarining tizimdagi oʻrnini aniqlash imkonini bersa, sintagmatik yondashuv ularning real nutqiy qoʻllanishini, boshqa soʻzlar bilan munosabatini va konkret kontekstdagi semantik vazifasini ochib beradi. Aynan shu ikki yondashuvning birligi kelishik kategoriyasining funksional mohiyatini toʻliqroq yoritishga xizmat qiladi.

XULOSA

Rus va oʻzbek tillaridagi kelishik kategoriyasining qiyosiy-tipologik tahlili mazkur tillarda grammatik munosabatlarni ifodalashning umumiy funksional asoslari mavjudligini, biroq ularning morfologik va sintaktik ifodalanish mexanizmlari sezilarli darajada farqlanishini koʻrsatdi. Har ikki tilda kelishik kategoriyasi otlarning gapdagi boshqa birliklar bilan munosabatini shakllantiruvchi muhim grammatik vosita boʻlib xizmat qiladi. Biroq rus tilining flektiv va oʻzbek tilining agglutinatib tabiati kelishik shakllarining strukturaviy tashkil topishiga bevosita taʼsir koʻrsatadi.

Oʻzbek tilidagi kelishik shakllari asosan affiksial vositalar yordamida hosil boʻlib, grammatik maʼnolar izchil va segmentlangan holda ifodalanadi. Rus tilida esa kelishik maʼnolari flektiv shakl oʻzgarishi, fonetik-morfologik alternatsiyalar hamda koʻmakchi-kelishik konstruksiyalari orqali yuzaga keladi. Natijada ikki tilda bir xil semantik munosabat turli grammatik vositalar bilan ifodalanishi mumkin.

Qiyoslash natijasida oʻzbek tilidagi bosh, qaratqich, tushum, joʻnalish, oʻrin-payt va chiqish kelishiklari rus tilidagi *именительный, родительный, винительный, дательный, предложный* va ayrim hollarda *творительный* hamda koʻmakchili konstruksiyalar bilan funksional jihatdan muvofiqlashishi aniqlandi. Biroq ushbu muvofiqlik mutlaq ekvivalentlikni anglatmaydi. Ayniqsa, rus tilidagi *родительный, творительный va предложный* *падеж*larning semantik imkoniyatlari oʻzbek tilidagi muayyan kelishik shakllariga toʻliq teng emas.

Tadqiqotning muhim natijalaridan biri shundaki, rus va oʻzbek tillaridagi kelishik kategoriyalarini qiyoslashda formal shaklga emas, balki “shakl – maʼno – funksiya – kontekst” munosabatiga asoslanish zarur. Bunday yondashuv kelishik shakllarining real nutqdagi funksional imkoniyatlarini aniqroq ochib berishga yordam beradi.

Qiyosiy tahlil natijalari rus tilini oʻzbek auditoriyasida oʻqitishda ham muhim metodik xulosalar chiqarish imkonini beradi. Xususan, oʻquvchilarda kelishik shakllarini shakliy yodlash emas, balki ularning semantik va sintaktik vazifalarini kontekst asosida anglash koʻnikmasini shakllantirish maqsadga muvofiq. Shu bilan birga, rus va oʻzbek tillaridagi kelishik munosabatlarning farqlarini oldindan aniqlash interferensiyon xatolarning oldini olish va grammatik kompetensiyani rivojlantirish uchun samarali metodik asos boʻlib xizmat qiladi.

Umuman, rus va o‘zbek tillaridagi kelishik kategoriyasi o‘rtasidagi munosabatni to‘liq formal ekvivalentlik emas, balki funksional-semantik muvofiqlik asosida tavsiflash ilmiy jihatdan asosliroqdir. Mazkur xulosa ikki tilning morfologik tizimini qiyosiy o‘rganish, tarjima jarayonida grammatik ekvivalentlarni aniqlash va rus tilini o‘zbek tilida o‘qitish metodikasini takomillashtirish uchun nazariy asos bo‘la oladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Azizov A.A. Сопоставительная грамматика русского и узбекского языков: Морфология. Ташкент: Гос. учебно-педагогическое издательство УзССР, 1960. 199 с.
2. Валгина Н.С., Розенталь Д.Э., Фомина М.И. Современный русский язык. 6-е изд., перераб. и доп. Москва: Логос, 2001. 528 с.
3. Шведова Н.Ю. (ред.). Русская грамматика: в 2 т. Т. 1: Фонетика. Фонология. Ударение. Интонация. Словообразование. Морфология. Москва: Наука, 1980.
4. Зализняк А.А. Русское именное словоизменение. Москва: Наука, 1967.
5. Бондарко А.В. Теория морфологических категорий. Ленинград: Наука, 1976.
6. Реформатский А.А. Введение в языковедение. Москва: Аспект Пресс, 1996.
7. Жирмунский В.М. Общее и германское языкознание. Ленинград: Наука, 1976.
8. Jamolxonov H. Hozirgi o‘zbek adabiy tili. Toshkent: O‘zbekiston Milliy ensiklopediyasi, 2013.
9. Sayfullayeva R., Mengliyev B., Boqiyeva G. va boshq. Hozirgi o‘zbek adabiy tili. Toshkent: Fan va texnologiya, 2010.
10. Abdurahmonov G‘., Shukurov Sh., Mahmudov Q. O‘zbek tilining tarixiy grammatikasi. Toshkent: O‘zbekiston faylasuflari milliy jamiyati nashriyoti, 2008.
11. Rahmatullayev Sh. Hozirgi adabiy o‘zbek tili. Toshkent: Universitet, 2006.
12. Berdiyev H., Rasulov R. O‘zbek tilining tarixiy grammatikasi. Toshkent: O‘qituvchi, 1975.
13. O‘rinboyev B. Hozirgi o‘zbek adabiy tilida sintaktik munosabatlar. Samarqand: SamDU nashriyoti, 2002.
14. Qodirov Z. O‘zbek tili grammatik kategoriyalarini sistem tadqiq etish (Kelishik kategoriyasi): filologiya fanlari nomzodi ilmiy darajasini olish uchun yozilgan dissertatsiya avtoreferati. Samarqand, 1993.
15. Тургуналиева Ш. Сопоставительный анализ категории падежа имени существительного в русском и узбекском языках. *Qo‘qon universiteti xabarnomasi*. 2026. № 18. С. 289–291. DOI: 10.54613/ku.v18i.1647.
16. Жалилова М.Р. Сравнительное изучение падежной системы русского и узбекского языков. *Maktabgacha va maktab ta’limi jurnali*. 2025. Т. 3, № 1. DOI: 10.5281/zenodo.15149541.

**KO'RISHIDA NUQSONI BO'LGAN
O'QUVCHILARDA O'QUV MOTIVATSIYASI VA
IJTIMOIY-KOMMUNIKATIV FAOLLIKNI
INDIVIDUAL PEDAGOGIK-PSIXOLOGIK
QO'LLAB-QUVVATLASH ASOSIDA
RIVOJLANTIRISH**

**DEVELOPING LEARNING MOTIVATION AND
SOCIO-COMMUNICATIVE ACTIVITY IN
STUDENTS WITH VISUAL IMPAIRMENTS
THROUGH INDIVIDUALIZED PEDAGOGICAL
AND PSYCHOLOGICAL SUPPORT**

**РАЗВИТИЕ УЧЕБНОЙ МОТИВАЦИИ И
СОЦИАЛЬНО-КОММУНИКАТИВНОЙ
АКТИВНОСТИ УЧАЩИХСЯ С НАРУШЕНИЯМИ
ЗРЕНИЯ НА ОСНОВЕ ИНДИВИДУАЛЬНОЙ
ПЕДАГОГИКО-ПСИХОЛОГИЧЕСКОЙ
ПОДДЕРЖКИ**

FAN TARMOG'I
19.00.00 – Psixologiya

QABUL QILINDI
15.08.2026

CHOP ETILDI
18.08.2026

Oybek Alisher o'g'li Abdullayev
Chirchiq davlat pedagogika universiteti o'qituvchisi

ANNOTATSIYA

Maqolada ko'rishida nuqsoni bo'lgan o'quvchilarning o'quv motivatsiyasi, ijtimoiy faolligi va kommunikativ faolligini individual pedagogik-psixologik qo'llab-quvvatlash asosida rivojlantirishning psixologik mexanizmlari va tajriba-sinov natijalari tahlil qilinadi. Tadqiqot O'zbekistonning Toshkent shahri, Sirdaryo va Andijon hududlaridagi "Nurli maskan" ixtisoslashtirilgan ta'lim muassasalarida tahsil olayotgan 151 nafar o'quvchini qamrab oldi; ulardan 79 nafari tajriba, 72 nafari nazorat guruhiga kiritildi. Diagnostikada o'quv motivatsiyasi, ijtimoiy faollik hamda kommunikativ faollik integral mezonlar sifatida baholandi. Individual rivojlanish xaritasi, adaptiv o'quv topshiriqlari, psixologik rag'batlantirish, refleksiv suhbat, ijtimoiy-kommunikativ mashqlar va mutaxassislararo hamkorlikka tayangan qo'llab-quvvatlash texnologiyasi tajriba guruhida qo'llandi. Natijalar tajriba guruhida o'qish motivatsiyasi 74,3 foiz, ijtimoiy faollik 72,7 foiz, kommunikativ faollik 72,7 foizni tashkil etganini ko'rsatdi; nazorat guruhidagi tegishli ko'rsatkichlar 62,3; 63,7 va 62,0 foiz bo'ldi. Olingan natijalar individual yondashuv bolaning kompetentlik hissi, ijtimoiy aloqadorligi va faol ishtirokini qo'llab-quvvatlash orqali o'quv faoliyatining psixologik resurslarini kuchaytirishini asoslaydi.

Kalit so'zlar: ko'rishida nuqsoni bo'lgan o'quvchi, o'quv motivatsiyasi, ijtimoiy faollik, kommunikativ faollik, individual yondashuv, pedagogik-psixologik

qo‘llab-quvvatlash, “Nurli maskan”, psixologik adaptatsiya, individual rivojlanish xaritasi.

ABSTRACT

This article examines the psychological mechanisms and empirical outcomes of individualized pedagogical and psychological support aimed at enhancing learning motivation, social activity, and communicative activity among students with visual impairments. The study involved 151 students from specialized Nurli Maskan schools in Tashkent City, Sirdarya, and Andijan; 79 students formed the experimental group and 72 the control group. Learning motivation, social activity, and communicative activity were assessed as integrated psychological and behavioral indicators. The support technology combined an individual development map, adaptive learning tasks, psychological reinforcement, reflective dialogue, socio-communicative exercises, and interdisciplinary cooperation among teachers and support specialists. In the experimental group, the final indicators reached 74.3% for learning motivation, 72.7% for social activity, and 72.7% for communicative activity, compared with 62.3%, 63.7%, and 62.0% in the control group. The findings indicate that individualized support can strengthen psychological resources for learning by increasing perceived competence, relatedness, active participation, and opportunities for successful communication.

Keywords: visual impairment, learning motivation, social activity, communicative activity, individualized approach, pedagogical and psychological support, psychological adaptation, individual development map.

АННОТАЦИЯ

В статье анализируются психологические механизмы и результаты опытно-экспериментальной работы по развитию учебной мотивации, социальной и коммуникативной активности учащихся с нарушениями зрения средствами индивидуальной педагогико-психологической поддержки. Исследование охватило 151 учащегося специализированных школ «Нурли маскан» города Ташкента, Сырдарьинской и Андижанской областей: 79 человек составили экспериментальную, 72 – контрольную группу. В качестве интегральных показателей оценивались учебная мотивация, социальная активность и коммуникативная активность. Технология поддержки включала индивидуальную карту развития, адаптивные учебные задания, психологическое подкрепление, рефлексивные беседы, социально-коммуникативные упражнения и междисциплинарное сопровождение. В экспериментальной группе показатели составили соответственно 74,3%, 72,7% и 72,7%, тогда как в контрольной группе – 62,3%, 63,7% и 62,0%. Результаты

подтверждают целесообразность индивидуализированной поддержки для усиления психологических ресурсов учебной деятельности и социальной включенности детей с нарушениями зрения.

Ключевые слова: нарушение зрения, учебная мотивация, социальная активность, коммуникативная активность, индивидуальный подход, психолого-педагогическая поддержка, психологическая адаптация, карта индивидуального развития.

KIRISH

Alohida ta'lim ehtiyojlariga ega bolalarning ta'lim olish huquqini ta'minlash zamonaviy ta'lim siyosatining nafaqat pedagogik, balki psixologik vazifasi hamdir. O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonunida inklyuziv ta'lim ta'lim oluvchilarning alohida ta'lim ehtiyojlari va individual imkoniyatlarining xilma-xilligini hisobga olgan holda teng imkoniyatlarni ta'minlashga qaratilgan ta'lim sifatida belgilangan [1]. Alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalarga ta'lim-tarbiya berish tizimini takomillashtirishga doir davlat siyosatida ularning rivojlanishi, reabilitatsiyasi va jamiyatga integratsiyalashuvi ustuvor yo'nalish sifatida qayd etilgan [2, 3]. Ko'zi ojiz va zaif ko'ruvchi bolalar uchun "Nurli maskan" maktablarining faoliyatini qo'llab-quvvatlash bo'yicha maxsus chora-tadbirlar belgilanganligi esa mazkur toifadagi o'quvchilar bilan individual ishlashning institutsional asosini kuchaytiradi [4]. 2025-yilda individual ta'lim rejalari va individual rivojlanish xaritalarini maxsus maktablarda joriy etish va monitoring qilishga alohida e'tibor qaratilgani individual yondashuvning amaliy ahamiyatini yanada oshirdi [5].

Ko'rishning cheklanganligi bolaning intellektual imkoniyatlarini avtomatik tarzda cheklamaydi, biroq u axborotni qabul qilish kanallari, ijtimoiy signallarni anglash, makon bo'ylab mustaqil harakatlanish, tengdoshlar bilan spontan muloqot va o'z xatti-harakatini vaziyatga mos boshqarish jarayoniga o'ziga xos talablar qo'yadi. Ko'rish orqali olinadigan mimika, nigoh yo'nalishi, tana holati va boshqa noverbal ijtimoiy signallarning qisqarishi ayrim o'quvchilarda ijtimoiy vaziyatni talqin qilishni murakkablashtirishi mumkin. Klauke, Sondocie va Fine past ko'rish holatida vizual ijtimoiy signallarning yo'qolishi ijtimoiy funksionallik uchun alohida ahamiyatga ega ekanini ko'rsatadi [15]. Shu sababli maxsus ta'lim muhitida pedagogik adaptatsiya bilan bir qatorda muloqot, ijtimoiy tashabbus, o'ziga ishonch va motivatsion barqarorlikni qo'llab-quvvatlovchi psixologik komponent zarur.

O'quv motivatsiyasi nuqtayi nazaridan individual yondashuvning nazariy asosi o'z-o'zini belgilash nazariyasi bilan izohlanishi mumkin. Ryan va Deki insonning faol, barqaror va ichki jihatdan boshqariladigan faoliyati avtonomiya, kompetentlik va aloqadorlik kabi bazaviy psixologik ehtiyojlarning qondirilishi bilan bog'liqligini

asoslaydi [6, 7]. Ko‘rishida nuqsoni bo‘lgan o‘quvchi uchun vazifaning sensor va kognitiv jihatdan moslashtirilishi, bajarish usulini tanlash imkoniyati, muvaffaqiyatning aniq qayd etilishi hamda pedagog va tengdoshlar bilan qo‘llab-quvvatlovchi munosabat kompetentlik va aloqadorlik hissini kuchaytirishi mumkin. Banduraning o‘z samaradorligiga ishonch konsepsiyasida ham faoliyatdagi muvaffaqiyat tajribasi, ijtimoiy qo‘llab-quvvatlash va o‘z holatini boshqarish keyingi faoliyatga kirishish ehtimolini oshiruvchi muhim psixologik omillar sifatida ko‘rsatiladi [8].

Ko‘rishida nuqsoni bo‘lgan bolalar va o‘smirlar bo‘yicha xalqaro tadqiqotlar ijtimoiy qo‘llab-quvvatlashning o‘quv hamda sotsial-emotsional rivojlanishga ta‘sirini qayd etadi. Manitsa va Doikou o‘quv muassasalarida xodimlar va tengdoshlar tomonidan ko‘rsatiladigan hamkorlik, empatik munosabat va amaliy yordam akademik o‘rganish hamda sotsial-emotsional rivojlanish uchun resurs bo‘lishini ta‘kidlaydi [11]. Yuan va hammualliflar ko‘rishida nuqsoni bo‘lgan o‘smirlarda idrok etilgan ijtimoiy qo‘llab-quvvatlash, o‘zini qadrlash va ijtimoiy integratsiya o‘rtasidagi dinamik bog‘liqlikni ko‘rsatgan [12]. Robertson, Tadić va Rahi yoshlarning ko‘rish buzilishi bilan ulg‘ayish tajribasida o‘zini anglash, mustaqillik va atrofdagilarning munosabati markaziy psixologik mavzular ekanini aniqlagan [14].

Ijtimoiy va kommunikativ ko‘nikmalar ko‘rishida nuqsoni bo‘lgan o‘quvchilarda maqsadli rivojlantirilishi mumkin. Caron va hammualliflarning tizimli sharhi turli yoshdagi bolalar va o‘smirlarda ijtimoiy ko‘nikmalarga yo‘naltirilgan intervension dasturlar ijobiy natijalar berishi mumkinligini ko‘rsatadi [13]. Yildiz va Duy tomonidan ko‘rishida nuqsoni bo‘lgan erta o‘smirlar bilan o‘tkazilgan psixoedukatsion dastur empatiya va kommunikativ ko‘nikmalarni yaxshilagan [19]. Zamonaviy tadqiqotlarda esa ijtimoiy kommunikatsiya va o‘z ehtiyojini ifoda etishni rivojlantirishga mo‘ljallangan raqamli vositalar ham sinovdan o‘tkazilmoqda; Vi-Connect loyihasi shunday yondashuvning misolidir [17]. Bu dalillar individual pedagogik-psixologik qo‘llab-quvvatlashni faqat o‘quv materialini moslashtirish bilan cheklamasdan, motivatsion va ijtimoiy-kommunikativ mexanizmlarni ham qamrab olish zarurligini ko‘rsatadi.

Shu bilan birga, “Nurli maskan” muassasalari sharoitida o‘quv motivatsiyasi, ijtimoiy faollik va kommunikativ faollikni yagona individual qo‘llab-quvvatlash texnologiyasi doirasida o‘rganish amaliy jihatdan muhimdir. Mazkur maqolaning maqsadi - individual pedagogik-psixologik qo‘llab-quvvatlash texnologiyasining ko‘rishida nuqsoni bo‘lgan o‘quvchilarning o‘quv motivatsiyasi, ijtimoiy faolligi va kommunikativ faolligiga ta‘sirini empirik natijalar asosida tahlil qilish. Tadqiqot gipotezasi shundan iboratki, individual rivojlanish ehtiyojlari va funksional imkoniyatlariga moslashtirilgan, psixologik rag‘batlantirish hamda ijtimoiy-

kommunikativ mashqlar bilan boyitilgan qo'llab-quvvatlash tizimi tajriba guruhida mazkur uch indikatorning nazorat guruhiga nisbatan yuqoriroq namoyon bo'lishiga olib keladi [20].

ASOSIY QISM

Tadqiqot kvazi-eksperimental dizaynda tashkil etildi va miqdoriy diagnostik ko'rsatkichlarni pedagogik-psixologik kuzatuv bilan uyg'unlashtirdi. Tajriba-sinov bazasi sifatida Toshkent shahri, Sirdaryo va Andijon hududlaridagi "Nurli maskan" ixtisoslashtirilgan ta'lim muassasalari tanlandi. Umumiy tanlanma 151 nafar o'quvchidan iborat bo'lib, 79 nafar o'quvchi tajriba guruhiga, 72 nafar o'quvchi nazorat guruhiga kiritildi. Hududlar kesimidagi taqsimot 1-jadvalda keltirilgan [20].

Tadqiqotda uchta asosiy natijaviy ko'rsatkich baholandi: 1) o'qish/o'quv motivatsiyasi - o'quv topshirig'iga kirishish, vazifani davom ettirish, muvaffaqiyatga intilish va o'quv faoliyatiga ijobiy munosabat bilan bog'liq ko'rsatkichlar majmui; 2) ijtimoiy faollik - jamoaviy faoliyatda ishtirok etish, tashabbus ko'rsatish, yordam so'rash yoki yordam taklif qilish, guruh qoidalariga mos hamkorlik qilish; 3) kommunikativ faollik - suhbatni boshlash va davom ettirish, o'z fikri va ehtiyojini tushunarli ifodalash, savol berish, javob qaytarish va muloqot vaziyatiga mos verbal hamda mavjud noverbal vositalardan foydalanish. Ushbu indikatorlar tadqiqotning individual rivojlanish xaritasi va pedagogik-psixologik diagnostika bloklari bilan integratsiyada baholandi [20].

Baholashda yuqori, o'rta va quyi darajalarni ifodalovchi integral mezonlashdan foydalanildi. Darajaviy natijalar umumlashtirilganda 3 ballik og'irlik tizimi asosida o'rtacha ko'rsatkichlar hisoblandi; shu sababli nazorat va tajriba guruhlarining integral o'rtacha qiymatlari 1 dan 3 gacha bo'lgan diapazonda ifodalandi. Miqdoriy tahlilda foiz ko'rsatkichlari, o'rtacha qiymatlar, samaradorlik koeffitsiyenti va 95 foizlik ishonch oralig'idan foydalanildi. Guruhlar o'rtasidagi farqlarni tekshirishda Student mezoni qo'llanildi; maqolada faqat dissertatsiya materiallarida qayd etilgan va tekshirilgan agregat natijalar keltirildi [20].

Tajriba guruhidagi qo'llab-quvvatlash texnologiyasi individual rivojlanish xaritasiga tayandi. Mazkur xarita o'quvchining sensor imkoniyatlari, o'quv faoliyatiga kirishish xususiyatlari, kommunikativ ehtiyojlari, ijtimoiy ishtiroki va psixologik resurslari bo'yicha dinamik ma'lumotlarni birlashtirishga xizmat qildi. Har bir o'quvchi uchun vazifalarning murakkabligi, taqdim etish kanali, yordam miqdori, teskari aloqa shakli va mustaqil bajarish ulushi moslashtirildi. Bu yondashuv "hamma uchun bir xil yordam" modelidan "zaruratga mos, bosqichma-bosqich kamayib boruvchi yordam" modeliga o'tishni ko'zda tutadi.

Psixologik komponent to'rtta amaliy mexanizmga tayandi. Birinchidan, muvaffaqiyat tajribasini ko'paytirish uchun topshiriqlar o'quvchining mavjud

imkoniyatiga mos darajadan boshlanib, keyinchalik murakkablashtirildi. Ikkinchidan, natija emas, faol urinish, strategiyani to'g'ri tanlash va mustaqillik darajasi ham ijobiy teskari aloqa bilan mustahkamlandi. Uchinchidan, refleksiv suhbatlar orqali o'quvchi o'z qiyinchiligi, muvaffaqiyati va keyingi maqsadini verbal ravishda ifodalashga yo'naltirildi. To'rtinchidan, juftlik va kichik guruhdagi kommunikativ mashqlar yordam so'rash, o'z fikrini bildirish, kelishish, tinglash va sherikning pozitsiyasini hisobga olish kabi ijtimoiy xatti-harakatlarni faollashtirishga qaratildi. Bunday tuzilma o'z-o'zini belgilash nazariyasidagi kompetentlik va aloqadorlik ehtiyojlarini qo'llab-quvvatlash tamoyillariga mos keladi [6, 7].

Pedagog, psixolog va boshqa mutaxassislar o'rtasidagi axborot almashinuvi qo'llab-quvvatlashning izchilligini ta'minlovchi omil sifatida ko'rildi. O'quvchining bir vaziyatda namoyon qilgan muvaffaqiyati yoki qiyinchiligi boshqa mashg'ulotlarda ham inobatga olinishi, individual yordam strategiyasining turli mutaxassislar tomonidan bir-biriga zid bo'lmagan shaklda qo'llanishi ko'zda tutildi. Bu yondashuv ko'rishida nuqsoni bo'lgan bolalarda rivojlanishning sensor, kognitiv va sotsial-emotsional jihatlarini alohida emas, o'zaro bog'langan tizim sifatida ko'rishga imkon beradi [9, 16].

Tadqiqotda shaxsiy identifikatsiya ma'lumotlari maqola materiallariga kiritilmadi; natijalar guruh darajasida umumlashtirildi. Bunday yondashuv maxsus ta'lim muassasasidagi bolalar haqidagi ma'lumotlardan foydalanishda maxfiylik va ehtiyotkor ilmiy talqinni saqlash uchun muhimdir.

1-jadval. Tajriba-sinov ishtirokchilarining hududlar va guruhlar bo'yicha taqsimoti

Hudud	Nazorat guruhi	Tajriba guruhi	Jami
Sirdaryo	23	25	48
Andijon	24	27	51
Toshkent shahri	25	27	52
Jami	72	79	151

Izoh: guruhlar bo'yicha sonlar dissertatsiyaning tajriba-sinov bazasi haqidagi yakuniy ma'lumotlar asosida berildi [20].

Tajriba-sinov natijalari uchala asosiy psixologik-pedagogik indikator bo'yicha tajriba guruhida yuqoriroq yakuniy ko'rsatkich shakllanganini ko'rsatdi. O'qish motivatsiyasi nazorat guruhida 62,3 foiz bo'lgan bo'lsa, tajriba guruhida 74,3 foizga yetgan; farq 12,0 foiz punktni tashkil etdi. Ijtimoiy faollik nazorat guruhida 63,7 foiz, tajriba guruhida 72,7 foiz bo'lib, 9,0 foiz punktik ustunlik kuzatildi. Kommunikativ faollik bo'yicha esa nazorat guruhidagi 62,0 foiz ko'rsatkich tajriba guruhida 72,7 foizni tashkil etib, farq 10,7 foiz punktga teng bo'ldi [20].

Darajaviy natijalarni 3 ballik og‘irlik tizimida umumlashtirish ham xuddi shu tendensiyaning ko‘rsatdi. O‘qish motivatsiyasining o‘rtacha integral qiymati nazorat guruhida 1,87, tajriba guruhida 2,23; ijtimoiy faollikda mos ravishda 1,91 va 2,18; kommunikativ faollikda 1,86 va 2,18 bo‘ldi. Samaradorlik koeffitsiyenti o‘qish motivatsiyasida 1,19, ijtimoiy faollikda 1,14 va kommunikativ faollikda 1,17 ni tashkil etdi [20]. Ushbu koeffitsiyentlar tajriba guruhida barcha indikatorlar bo‘yicha barqaror ustunlik mavjudligini ko‘rsatadi.

2-jadval. Asosiy indikatorlarning nazorat va tajriba guruhlaridagi yakuniy ko‘rsatkichlari

Indikator	Nazorat, %	Tajriba, %	Farq, f.p.	Nazorat o‘rtacha	Tajriba o‘rtacha	Samaradorlik koeff.
O‘qish motivatsiyasi	62,3	74,3	+12,0	1,87	2,23	1,19
Ijtimoiy faollik	63,7	72,7	+9,0	1,91	2,18	1,14
Kommunikativ faollik	62,0	72,7	+10,7	1,86	2,18	1,17

Izoh: f.p. - foiz punkt. Ko‘rsatkichlar dissertatsiya tajriba-sinov natijalaridan olingan [20].

Tajriba guruhidagi o‘qish motivatsiyasining 95 foizlik ishonch oralig‘i 2,10-2,36, ijtimoiy faollikniki 2,03-2,33, kommunikativ faollikniki 2,04-2,32 diapazonida qayd etilgan [20]. Dissertatsiya tahlilida o‘qish motivatsiyasi va kommunikativ faollik bo‘yicha tajriba va nazorat guruhlariga tegishli ishonch oraliqlarining ajralishi aniqroq, ijtimoiy faollikda esa farq nisbatan mo‘tadil ekani qayd etilgan. Shu sababli eng kuchli empirik siljish motivatsion va kommunikativ bloklarda, eng ehtiyotkor talqin qilinishi lozim bo‘lgan siljish esa ijtimoiy faollikda kuzatiladi.

Natijalarning mazmuniy tahlili individual qo‘llab-quvvatlashning faqat topshiriqni bajarishga emas, faoliyatga psixologik kirishish usuliga ta’sir qilganini ko‘rsatadi. O‘quvchining vazifani o‘z imkoniyatiga mos shaklda boshlashi, yordamning aniq va oldindan tushunarli bo‘lishi, muvaffaqiyatning muntazam qayd etilishi va kommunikativ tashabbus uchun xavfsiz vaziyat yaratilishi o‘quv faoliyatiga kirishishni osonlashtirgan. Bu jarayon natijada o‘quv motivatsiyasi ko‘rsatkichida eng katta - 12 foiz punktlilik farq bilan namoyon bo‘lgan.

Kommunikativ faollikdagi 10,7 foiz punktlilik farq ham muhim natijadir. Ko‘rishdagi cheklanish sababli ayrim ijtimoiy signallar bevosita kuzatilmasligi mumkin; shu bois muloqot vaziyatini verbal aniqlashtirish, sherikning harakati va niyatini so‘z bilan ifodalash, suhbat navbatini ongli boshqarish va yordam so‘rashni normal kommunikativ strategiya sifatida mustahkamlash zarur bo‘ladi. Tajriba

guruhida bunday mashqlarning individual ehtiyojga mos qo'llanishi kommunikativ ishtirokning barqarorligini oshirgan deb talqin qilish mumkin.

Ijtimoiy faollikdagi 9,0 foiz punktik farq boshqa ikki ko'rsatkichga nisbatan kichikroq bo'lsa-da, amaliy jihatdan ahamiyatli tendensiyanı bildiradi. Ijtimoiy faollik individual ko'nikma bilan bir qatorda guruh iqlimi, tengdoshlarning munosabati, o'qituvchining tashkiliy uslubi va maktabdagi real ishtirok imkoniyatlariga ham bog'liq. Demak, individual qo'llab-quvvatlash o'quvchining ichki tayyorgarligini kuchaytirsın ham, ijtimoiy faollikning maksimal o'sishi uchun muhitning o'zi ham inklyuziv va hamkorlikka yo'naltirilgan bo'lishi talab etiladi.

Olingan natijalar individual pedagogik-psixologik qo'llab-quvvatlashni ko'rishida nuqsoni bo'lgan o'quvchilar uchun uch darajada ta'sir qiluvchi tizim sifatida talqin qilish imkonini beradi: motivatsion, ijtimoiy va kommunikativ. Bu uch blok bir-biridan mustaqil emas. O'quvchi vazifani bajara olishiga ishonsın, u faoliyatga ko'proq kirishadi; faoliyatga kirishgan sari pedagog va tengdoshlar bilan o'zaro aloqasi ko'payadi; kommunikativ muvaffaqiyat esa o'z navbatida ijtimoiy xavfsizlik va kompetentlik hissini oshiradi. Shuning uchun tajriba guruhidagi uchala indikatorning bir yo'nalishda o'sishi texnologiyaning alohida mashq emas, o'zaro bog'liq psixologik resurslarni faollashtiruvchi kompleks ekanini ko'rsatadi.

Motivatsiya bo'yicha natija Ryan va Deki nazariyasidagi kompetentlik va avtonomiya tamoyillari bilan mos keladi [6, 7]. Sensor jihatdan noqulay, ortiqcha murakkab yoki faqat ko'ruvchi o'quvchi uchun mo'ljallangan topshiriq ko'rishida nuqsoni bo'lgan bola uchun muvaffaqiyatsizlik signallarini ko'paytirishi mumkin. Aksincha, vazifani individual imkoniyatga moslashtirish va natijani bosqichma-bosqich ko'rsatish "men bajara olaman" degan subyektiv kompetentlik hissini kuchaytiradi. Bandura ta'kidlagan mastery experience - muvaffaqiyatni bevosita boshdan kechirish - o'z samaradorligiga ishonchning eng muhim manbalaridan biridir [8]. Shu nuqtayi nazardan, tajriba guruhida motivatsiyaning 12 foiz punkt yuqori bo'lishi individual qo'llab-quvvatlashning psixologik mexanizmi bilan izchil tushuntiriladi.

Ijtimoiy faollik natijalari ijtimoiy qo'llab-quvvatlashning ko'rishida nuqsoni bo'lgan o'quvchilar rivojlanishidagi o'rni haqidagi tadqiqotlar bilan hamohang. Manitsa va Doikou ta'lim muassasasidagi xodimlar va tengdoshlar ko'maging akademik hamda sotsial-emotsional natijalar bilan bog'liqligini ko'rsatadi [11]. Yuan va hammualliflar esa ijtimoiy qo'llab-quvvatlash, o'zini qadrlash va ijtimoiy integratsiya o'rtasidagi o'zaro ta'sir vaqt davomida ham saqlanishini aniqlagan [12]. Bizning natijalarda ijtimoiy faollikdagi farq 9 foiz punkt bo'lib, motivatsiya va kommunikativ faollikdan kichikroq. Bu ijtimoiy faollikning o'quvchi ichki resurslaridan tashqari, real guruh munosabatlari va ijtimoiy imkoniyatlarga kuchliroq bog'liqligi bilan izohlanishi mumkin.

Kommunikativ faollikdagi o'sish ko'rishida nuqsoni bo'lgan bolalar uchun maxsus o'rgatiladigan ijtimoiy-kommunikativ strategiyalarning zarurligini tasdiqlaydi. Vizual signallarning cheklanishi ba'zan suhbatga qachon qo'shilish, kimga murojaat qilish, sherikning munosabatini qanday anglash kabi vaziyatlarda qo'shimcha noaniqlik yaratadi [15]. Shu sababli o'quvchiga "ko'proq muloqot qil" deyishning o'zi yetarli emas; muloqotning aniq mikrokonikmalarini - murojaat qilish, suhbat navbatini olish, savolni aniqlashtirish, o'z ehtiyojini ifodalash, sherik javobini tekshirish - mashq qildirish zarur. Yildiz va Duy psixoedukatsion kommunikatsiya dasturining ko'rishida nuqsoni bo'lgan o'smirlarda empatiya va kommunikativ ko'nikmalarni yaxshilaganini ko'rsatgan [19]; Caron va hammualliflarning tizimli sharhi ham maqsadli ijtimoiy ko'nikma intervension dasturlarini qo'llashni qo'llab-quvvatlaydi [13].

Individual rivojlanish xaritasi ushbu tadqiqotda psixologik ma'lumotni pedagogik qarorga aylantiruvchi vosita sifatida qaraladi. Xarita faqat "o'quvchi nimani biladi?" savoliga emas, "qaysi sharoitda faolroq bo'ladi?", "qachon yordam so'raydi?", "qaysi teskari aloqa uni rag'batlantiradi?", "qaysi muloqot vaziyatida chekinadi?" kabi funksional savollarga ham javob berishi kerak. Shunda diagnostika statik tavsif emas, ta'limni moslashtirish uchun ishlaydigan dinamik mexanizmga aylanadi. 2025-yildagi normativ hujjatlarda individual ta'lim rejalari va individual rivojlanish xaritalarini maxsus maktablarda joriy etishga e'tibor berilgani [5] mazkur yondashuvning amaliy dolzarbligini kuchaytiradi.

Tadqiqot natijalari ko'rishida nuqsoni bo'lgan bolalarda psixologik qiyinchilikni faqat nuqsonning bevosita oqibati sifatida talqin qilishdan ehtiyot bo'lish zarurligini ham ko'rsatadi. Zamonaviy tadqiqotlar ko'rish buzilishi bilan bog'liq psixologik holatga individual xususiyatlar, ijtimoiy qo'llab-quvvatlash, mustaqillik imkoniyati, stigma va atrof-muhitning moslashganlik darajasi ta'sir qilishini ko'rsatadi [10, 14]. Demmin va Silverstein ko'rish buzilishi bilan ruhiy salomatlik o'rtasidagi munosabat murakkab va ikki tomonlama ekanini, yordam xizmatlari esa faqat tibbiy emas, psixososial komponentlarni ham qamrab olishi zarurligini ta'kidlaydi [10]. Demak, "ko'rishida nuqsoni bor - demak, motivatsiyasi past" kabi deterministik qarash ilmiy va amaliy jihatdan to'g'ri emas; motivatsiya va ijtimoiy faollik qo'llab-quvvatlanadigan, o'zgartiriladigan psixologik jarayonlardir.

Ghasemi Fard va hammualliflarning bolalarda ko'rish bilan bog'liq funksional vazifalarni o'rganishga qaratilgan multi-metod tadqiqoti ham bolalarning ehtiyojlari bir xil emasligini va shaxsiy imkoniyatlarni hisobga olgan erta, individual qo'llab-quvvatlash zarurligini ko'rsatadi [16]. Dale va Saltning rivojlanish monitoringi haqidagi yondashuvi esa individual rivojlanish yo'lini muntazam kuzatish va aralashuvni rivojlanish vazifalariga bog'lashning ahamiyatini ko'rsatadi [9]. Ushbu

ilmiy pozitsiyalar “Nurli maskan” sharoitida individual xarita orqali muntazam kuzatuv olib borish bilan konseptual jihatdan uygʻun.

Tadqiqotning kommunikativ va ijtimoiy natijalari zamonaviy raqamli va psixoedukatsion intervension ishlanmalar bilan ham qiyoslanishi mumkin. Manitsa va hammualliflar ishlab chiqqan Vi-Connect oʻyini koʻrishida nuqsoni boʻlgan oʻquvchilarning maktabdagi ijtimoiy inklyuziyasi, oʻz ehtiyojini ifodalash va ijtimoiy kommunikatsiyasini qoʻllab-quvvatlashga qaratilgan [17]. Khodabakhshi-Koolaee va Malekitabar ijobiy psixologiya intervensionlarining koʻrishida nuqsoni boʻlgan oʻquvchilarda oʻzini anglash va moslashuvning ayrim jihatlariga ijobiy taʼsirini koʻrsatgan [18]. Bu ishlar psixologik qoʻllab-quvvatlashni faqat muammoni kamaytirish emas, balki kuchli tomonlar, oʻzini ifodalash, ijtimoiy tashabbus va hayotiy kompetensiyalarni rivojlantirishga yoʻnaltirish zarurligini tasdiqlaydi.

Amaliy nuqtayi nazardan, tajriba natijalari pedagog va psixolog vazifalarining chegarasini ajratishdan koʻra, ularni muvofiqlashtirish muhimligini koʻrsatadi. Pedagog vazifani sensor va didaktik jihatdan moslashtiradi, psixolog motivatsiya, emotsional javob va muloqotdagi qiyinchiliklarni tahlil qiladi, maxsus pedagog kompensator strategiyalarni tanlaydi, ota-ona esa maktabdan tashqari vaziyatlarda mustaqillik va muloqotni qoʻllab-quvvatlaydi. Bu komponentlar yagona individual maqsadlar tizimida uygʻunlashgandagina oʻquvchi turli vaziyatlarda bir xil qoʻllab-quvvatlash mantiqini his qiladi.

Tadqiqotning bir qator cheklovlari mavjud. Birinchidan, tanlanma uch hududdagi ixtisoslashtirilgan muassasalar bilan cheklangan; shu sababli natijalarni barcha koʻrishida nuqsoni boʻlgan bolalarga avtomatik umumlashtirish toʻgʻri emas. Ikkinchidan, baholash integral pedagogik-psixologik mezonlarga asoslangan boʻlib, kelgusida motivatsiya, ijtimoiy moslashuv, kommunikativ kompetensiya va emotsional holat boʻyicha standartlashtirilgan psixometrik metodikalar bilan parallel tekshirish maqsadga muvofiq. Uchinchidan, maqolada uzoq muddatli follow-up maʼlumotlari keltirilmagan; qoʻlga kiritilgan oʻzgarishlarning barqarorligini aniqlash uchun keyingi oʻquv davrlarida takroriy oʻlchovlar zarur. Toʻrtinchidan, ijtimoiy faollik kabi koʻrsatkichlarga sinf iqlimi va tengdoshlar munosabati kuchli taʼsir qilgani uchun kelgusida koʻp darajali tahlil yoki sifat metodlari bilan muhit omillarini alohida oʻrganish zarur.

XULOSA

Tadqiqot koʻrishida nuqsoni boʻlgan oʻquvchilarga individual pedagogik-psixologik qoʻllab-quvvatlash koʻrsatish oʻquv faoliyatining motivatsion va ijtimoiy-kommunikativ resurslarini kuchaytirishga xizmat qilishini koʻrsatdi. Tajriba guruhida oʻqish motivatsiyasi 74,3 foiz, ijtimoiy faollik 72,7 foiz, kommunikativ faollik 72,7 foizni tashkil etib, nazorat guruhiga nisbatan mos ravishda 12,0; 9,0 va 10,7 foiz

punkt yuqori natija qayd etildi. Integral o'rtacha qiymatlar va samaradorlik koeffitsiyentlari ham tajriba guruhidagi ustunlikni tasdiqladi [20].

Psixologik nuqtayi nazardan, individual yondashuvning samarasi uchta asosiy mexanizm bilan izohlanadi: o'quvchining kompetentlik hissini kuchaytiruvchi muvaffaqiyat tajribasi; pedagog va tengdoshlar bilan xavfsiz aloqadorlikni ta'minlovchi qo'llab-quvvatlovchi muloqot; hamda o'z ehtiyoji, qiyinchiligi va maqsadini anglashga xizmat qiluvchi refleksiya. Shu sababli "Nurli maskan" muassasalarida individual rivojlanish xaritasi faqat akademik natijalarni emas, motivatsiya, ijtimoiy ishtirok, kommunikativ tashabbus va psixologik moslashuv dinamikasini ham qayd etadigan kompleks vosita sifatida qo'llanishi maqsadga muvofiq.

Amaliyot uchun individual yordamning hajmi va shakli o'quvchining real funksional ehtiyojidan kelib chiqib belgilanishi, muvaffaqiyat tajribasi tizimli yaratilishi, kommunikativ mikrokonikmalar alohida mashq qildirilishi va pedagog-psixolog-maxsus pedagog hamkorligi yagona maqsadlar asosida tashkil etilishi zarur. Kelgusidagi tadqiqotlarda standartlashtirilgan psixologik metodikalar, uzoq muddatli kuzatuv va turli ta'lim formatlari bo'yicha qiyosiy tahlil qo'llanilishi individual pedagogik-psixologik qo'llab-quvvatlash texnologiyasining ta'sir mexanizmlarini yanada aniqroq ochib berishi mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni. O'RQ-637-son, 23.09.2020.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalarga ta'lim-tarbiya berish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-4860-son qarori. 13.10.2020.
3. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalar uchun inklyuziv ta'limni tashkil etish tartibiga oid 638-son qarori. 12.10.2021.
4. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Ko'zi ojiz va zaif ko'ruvchi bolalar uchun ixtisoslashtirilgan maktab-internatlarda ta'lim berish sifatini oshirish hamda ular faoliyatini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-209-son qarori. 18.04.2022.
5. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalar ta'limi va individual rivojlanish xaritalarini qo'llab-quvvatlashga oid 818-son qarori. 24.12.2025.
6. Ryan R.M., Deci E.L. Self-determination theory and the facilitation of intrinsic motivation, social development, and well-being // American Psychologist. 2000. Vol. 55, No. 1. P. 68-78. DOI: 10.1037/0003-066X.55.1.68.

7. Ryan R.M., Deci E.L. Intrinsic and extrinsic motivation from a self-determination theory perspective: Definitions, theory, practices, and future directions // Contemporary Educational Psychology. 2020. Vol. 61. Article 101860. DOI: 10.1016/j.cedpsych.2020.101860.
8. Bandura A. Self-Efficacy: The Exercise of Control. New York: W.H. Freeman, 1997.
9. Dale N., Salt A. Early support developmental journal for children with visual impairment: The case for a new developmental framework for early intervention // Child: Care, Health and Development. 2007. Vol. 33, No. 6. P. 684-690. DOI: 10.1111/j.1365-2214.2007.00798.x.
10. Demmin D.L., Silverstein S.M. Visual Impairment and Mental Health: Unmet Needs and Treatment Options // Clinical Ophthalmology. 2020. Vol. 14. P. 4229-4251. DOI: 10.2147/OPHTH.S258783.
11. Manitsa I., Doikou M. Social support for students with visual impairments in educational institutions: An integrative literature review // British Journal of Visual Impairment. 2022. Vol. 40, No. 1. P. 29-47. DOI: 10.1177/0264619620941885.
12. Yuan W., Xie Z., Dong P., Yang Y. Linking perceived social support to self-esteem and social integration among adolescents with visual impairment: A cross-lagged study // Frontiers in Psychology. 2023. Vol. 13. Article 1054857. DOI: 10.3389/fpsyg.2022.1054857.
13. Caron V., Barras A., van Nispen R.M.A., Ruffieux N. Teaching Social Skills to Children and Adolescents With Visual Impairments: A Systematic Review // Journal of Visual Impairment & Blindness. 2023. Vol. 117, No. 2. P. 128-147. DOI: 10.1177/0145482X231167150.
14. Robertson A.O., Tadić V., Rahi J.S. This is me: A qualitative investigation of young people's experience of growing up with visual impairment // PLOS ONE. 2021. Vol. 16, No. 7. e0254009. DOI: 10.1371/journal.pone.0254009.
15. Klauke S., Sondocie C., Fine I. The impact of low vision on social function: The potential importance of lost visual social cues // Journal of Optometry. 2023. Vol. 16, No. 1. P. 3-11. DOI: 10.1016/j.optom.2022.03.003.
16. Ghasemi Fard F., Mirzaie H., Hosseini S.A., Riazi A., Ebadi A. Vision-related tasks in children with visual impairment: A multi-method study // Frontiers in Psychology. 2023. Vol. 14. Article 1180669. DOI: 10.3389/fpsyg.2023.1180669.
17. Manitsa I., Livanou M., Burnett Heyes S., Barlow-Brown F., Gardia N., Siegfried O., Clarke Z., Coelho H., De Caro A. The development of Vi-Connect: An educational game for the social inclusion at school of students with vision impairment // PLOS ONE. 2024. Vol. 19, No. 12. e0306805. DOI: 10.1371/journal.pone.0306805.

18. Khodabakhshi-Koolae A., Malekitabar A. Improving self-concept and social adjustment in visually impaired female students through the perspective of positive psychology interventions (PPIs) // British Journal of Visual Impairment. 2025. Vol. 43, No. 3. P. 707-718. DOI: 10.1177/02646196241263222.
19. Yildiz M.A., Duy B. Improving Empathy and Communication Skills of Visually Impaired Early Adolescents through a Psycho-Education Program // Educational Sciences: Theory & Practice. 2013. Vol. 13, No. 3. P. 1470-1476. DOI: 10.12738/estp.2013.3.1607.
20. Abdullayev O.A. Individual yondashuv asosida o'quv-korreksion jarayonni pedagogik-psixologik qo'llab-quvvatlash texnologiyalari (Nurli maskanlar misolida): pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi qo'lyozmasi. Chirchiq, 2026.

**ЖОҒАРЫ МЕКТЕПТЕ АКАДЕМИЯЛЫҚ
ЖАЗЫЛЫМДЫ ОҚЫТУДЫҢ ЗАМАНАУИ
ЖАҒДАЙЫ: ӘДІСТЕМЕЛІК ДЕФИЦИТТЕР МЕН
ТЕХНОЛОГИЯЛЫҚ АЛШАҚТЫҚТАР**

**CURRENT STATE OF TEACHING ACADEMIC
WRITING IN HIGHER EDUCATION:
METHODOLOGICAL DEFICITS AND
TECHNOLOGICAL GAPS**

**СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ ПРЕПОДАВАНИЯ
АКАДЕМИЧЕСКОГО ПИСЬМА В ВУЗАХ:
МЕТОДИЧЕСКИЙ ДЕФИЦИТ И
ТЕХНОЛОГИЧЕСКИЙ РАЗРЫВ В ЭПОХУ
ЦИФРОВИЗАЦИИ**

FAN TARMOG' I
13.00.00 – Pedagogika

QABUL QILINDI
20.08.2026

CHOP ETILDI
23.08.2026

А.С.Даулетова

Ф.ғ.к., Қожа Ахмет Ясауи атындағы
Халықаралық қазақ-түрік
университетінің аға оқытушысы

Ш.А.Усенбаева

Қожа Ахмет Ясауи атындағы
Халықаралық қазақ-түрік
университетінің докторанты

АНДАТПА

Мақалада қазіргі жоғары мектептегі академиялық жазылымды оқытудың өзекті мәселелері, атап айтқанда, әдістемелік дефициттер мен технологиялық алшақтықтар зерттеледі. Зерттеудің мақсаты — Қазақстанның бес жетекші жоғары оқу орнының «Академиялық жазу» пәні бойынша силлабустарына мазмұндық аудит жүргізу арқылы оқу бағдарламаларының цифрлық шындыққа сәйкестігін анықтау. Зерттеу әдіснамасы ретінде ТРАСК моделіне негізделген «Цифрлық-әдістемелік сәйкестік» матрицасы қолданылып, бағдарламалар цифрлық құралдар, генеративті ЖИ, процестік жазу, библиографиялық менеджерлер және цифрлық этика сияқты бес негізгі индикатор бойынша сарапталды.

Сараптама нәтижелері отандық жоғары мектептегі академиялық жазылымды оқытудың әлі де «консервативті-дәстүрлі» сипатта екенін көрсетті. Силлабустардың басым бөлігі (орташа ұпай 10-нан 6.0) лингвистикалық-теориялық тақырыптармен шектеліп, жасанды интеллект мүмкіндіктерін (орташа ұпай 0.2) ескермейтіні анықталды. Студенттердің Zotero, Mendeley сияқты библиографиялық менеджерлерді қолдану деңгейінің төмендігі олардың когнитивтік жүктемесін арттырып, ғылыми сапаға кері әсерін тигізетіні негізделді. Мақалада «тыйым салу» парадигмасынан «цифрлық менторлық» моделіне көшу қажеттілігі талқыланады. Қорытынды бөлімінде академиялық адалдық аясында ЖИ-мен со-авторлықты дамыту, промпт-инжинирингті оқыту

және бағалау жүйесін «соңғы өнімнен» «жазу процесіне» бағыттау бойынша нақты әдістемелік ұсыныстар берілген. Бұл зерттеу жоғары білім беру бағдарламаларын цифрлық трансформациялау кезеңінде оқытушылар мен білім беру саясатын қалыптастырушылар үшін маңызды бағыт-бағдар береді.

Кілт сөздер: академиялық жазу, цифрландыру, жасанды интеллект, әдістемелік дефицит, технологиялық алшақтық, силлабус аудиті, TPACK моделі, жоғары білім.

ABSTRACT

This article explores the current state of academic writing instruction in higher education, focusing on methodological deficits and technological gaps within the context of global digital transformation. The primary objective is to conduct a comprehensive audit of "Academic Writing" syllabi from five leading Kazakhstani universities to determine their alignment with contemporary digital demands. Methodologically, the study employs an original "Digital-Methodological Consistency" matrix based on the TPACK framework. The assessment covers five key indicators: integration of automated writing evaluation (AWE) tools, use of generative AI, digitalization of the writing process, proficiency in bibliographic managers, and digital ethics.

The findings reveal a significant "technological paradox": while students actively use AI in their daily lives, university programs remain largely confined to traditional linguistic and theoretical frameworks. The average score for technological flexibility across the analyzed syllabi was 6.0 out of 10, with GenAI integration scoring the lowest at 0.2. This indicates that AI is predominantly viewed as a threat to academic integrity rather than a transformative research tool. The study highlights that the lack of instruction in tools like Zotero or Mendeley increases cognitive load on students, distracting them from critical argumentation. The article argues for a conceptual shift from a "restrictive" paradigm to a "digital mentoring" model. Practical recommendations include incorporating prompt engineering into the curriculum, shifting assessment focus from the "final product" to the "writing process," and enhancing the digital competence of faculty. The study concludes that addressing the identified "methodological vacuum" is essential for preparing students for a competitive, AI-integrated global scientific discourse.

Keywords: academic writing, digitalization, artificial intelligence, methodological deficit, technological gap, syllabus audit, TPACK model, higher education.

АННОТАЦИЯ

В данной статье исследуется современное состояние обучения академическому письму в высшей школе в контексте цифровой трансформации и стремительного развития технологий искусственного интеллекта. Целью работы является выявление методических дефицитов и технологических разрывов в учебных программах (силлабусах) дисциплины «Академическое письмо» пяти ведущих вузов Казахстана. В качестве методологической основы использована авторская матрица «Цифрово-методического соответствия», базирующаяся на модели ТРАСК. Программы оценивались по пяти индикаторам: интеграция цифровых инструментов, использование генеративного ИИ, цифровизация процессуального письма, владение библиографическими менеджерами и цифровая этика.

Результаты исследования демонстрируют системное отставание учебных программ от современных технологических трендов. Средний балл технологической гибкости силлабусов составил всего 6.0 из 10. Особо критический разрыв наблюдается в области использования генеративного ИИ (0.2 балла), который в большинстве случаев упоминается лишь в контексте запрета на плагиат. Анализ показал, что обучение зачастую ограничивается лингвистическими аспектами, игнорируя такие навыки, как промпт-инжиниринг, совместное творчество с ИИ и автоматизированная оценка письма (AWE). В статье обосновывается необходимость перехода от «запретительной» парадигмы к формированию цифровой грамотности. Авторы предлагают рекомендации по модернизации силлабусов, включая внедрение модулей по работе с Zotero/Mendeley и этическому использованию ИИ-ассистентов. Работа подчеркивает, что преодоление «методического вакуума» возможно только через внедрение интегрированной цифровой модели обучения, которая позволит студентам эффективно использовать технологические возможности в рамках академической честности.

Ключевые слова: академическое письмо, цифровизация, искусственный интеллект, методический дефицит, технологический разрыв, аудит силлабусов, модель ТРАСК, высшее образование.

КІРІСПЕ

Қазіргі таңда білім беру жүйесін цифрландыру – тек технологиялық жаңарту ғана емес, бұл мемлекеттік саясаттың стратегиялық басым бағыты және ұлттық бәсекеге қабілеттілікті арттырудың басты тетігі болып табылады [1, 14-б.]. Жаһандық цифрлық трансформация мен генеративті жасанды интеллект технологияларының экспоненциалды дамуы жоғары білім берудің фундаменталды негіздерін қайта қарауға мәжбүр етуде. ҚР жоғары білімді дамытудың 2023-2029 жылдарға арналған тұжырымдамасында атап

көрсетілгендей, «білім беруді цифрландыру тек техникалық инфрақұрылымды жаңартумен шектелмей, оқыту әдістемелері мен когнитивтік дағдыларды қалыптастыру тәсілдерін түбегейлі трансформациялауды талап етеді» [2, 5-тармақ]. Бұл ретте академиялық жазылым студенттің ғылыми әлеуетін айқындайтын базалық құзыреттілік ретінде ерекше маңызға ие.

Академиялық жазылымды оқытудың заманауи парадигмасы шетелдік зерттеушілер Дж.Свейлс пен К.Хайлендтің іргелі еңбектерінде жаңаша сипат алады. Олар бұл процесті жай ғана грамматикалық нормаларды меңгеру немесе мәтінді техникалық рәсімдеу емес, студенттің ғылыми дискурсқа интеграциялануын, сыни ойлау қабілетін және зерттеушілік бірегейлігін қалыптастырушы күрделі әлеуметтік-когнитивтік әрекет ретінде қарастырады [3, 45-б.], [4, 12-б.]. Алайда, қазіргі жоғары мектепте академиялық жазылымның дәстүрлі форматтары мен цифрлық шындық арасындағы «дидактикалық алшақтық» айқын байқалуда. Бір жағынан, «цифрлық көшпенділер» буынына жататын бүгінгі студенттер күнделікті тәжірибеде мәтін генерациялау, стилистикалық өңдеу және идеяларды құрылымдау үшін ChatGPT, QuillBot, Grammarly және Turnitin сияқты жасанды интеллект құралдарын еркін қолданады. Екінші жағынан, ЖОО-дағы оқыту әдістемесі көбіне консервативті қалыпта қалып, «қағаз бен қалам» форматынан немесе қарапайым мәтіндік редакторлар шеңберінен шыға алмай келеді.

Бұл қайшылық білім алуды технологиялық желілер мен ақпараттық түйіндердің өзара әрекеттесуі ретінде сипаттайтын Дж.Сименстің коннективизм теориясы тұрғысынан терең талдауды қажет етеді. Сименс тұжырымдамасына сүйенсек, цифрлық дәуірдегі білім – бұл жеке дара жинақталатын ақпарат емес, желілік құрылымдар мен технологиялық ассистенттермен өнімді диалог орната алу қабілеті [5, 3-б.]. Демек, академиялық жазылым процесінде жасанды интеллектіні шектеу немесе елемей студенттің когнитивтік дамуын тежеумен тең. Керісінше, промпт-инжиниринг, цифрлық этика және ЖИ-мен со-авторлық сияқты жаңа құзыреттіліктерді оқу бағдарламаларына жүйелі түрде интеграциялау – заман талабы.

Отандық жоғары мектепте академиялық жазылымды оқыту бағдарламаларының мазмұны цифрлық дәуірдің осы талаптарына қаншалықты сәйкес келетіні туралы эмпирикалық мәліметтер әлі де жеткіліксіз. Оқу бағдарламаларындағы (силлабустардағы) әдістемелік дефициттер мен технологиялық олқылықтарды нақты айқындамай тұрып, инновациялық оқыту модельдерін енгізу мүмкін емес. Осы тұрғыда қолданыстағы силлабустардың мазмұндық аудитін жасау – білім беру парадигмасын жаңартудың алғышарты ғана емес, студенттердің халықаралық ғылыми кеңістіктегі бәсекеге қабілеттілігін қамтамасыз етудің кепілі болып табылады.

Зерттеудің мақсаты – отандық жетекші жоғары оқу орындарының бейіндік бағыттарына сәйкес «Академиялық жазу» пәнінің жұмыс оқу бағдарламаларын кешенді сараптау арқылы оқытудың мазмұндық құрылымындағы әдістемелік кемшіліктер мен технологиялық алшақтықтарды айқындау.

Осы мақсатқа жету үшін келесі міндеттер айқындалды:

Отандық ЖОО силлабустарындағы академиялық жазылымды оқытудың басым бағыттары мен қолданылатын әдістемелік тәсілдерді классификациялау;

Оқу бағдарламаларында цифрлық құралдар мен ЖИ технологияларын қолданудың заңды, этикалық және әдістемелік негіздерінің көрініс табу деңгейін саралау;

Халықаралық академиялық стандарттар мен отандық практика арасындағы «технологиялық алшақтықты» бағалау және оны жоюдың стратегиялық жолдарын негіздеу.

НЕГІЗГІ БӨЛІМ

Зерттеудің эмпирикалық базасын құру мақсатында Қазақстанның жоғары білім беру жүйесіндегі әртүрлі функционалдық бағыттарды (ұлттық, зерттеушілік, педагогикалық және техникалық) қамтитын 5 жетекші жоғары оқу орнының 2023-2025 оқу жылдарына арналған «Академиялық жазу» пәнінің силлабустары іріктеп алынды. Зерттеу этикасы мен деректерді өңдеудің құпиялылығын сақтау мақсатында университет атаулары келесідей классификациялық кодтармен белгіленді:

У-1: Халықаралық мәртебесі бар өңірлік университет;

У-2: Ұлттық зерттеу университеті (гуманитарлық-жаратылыстану бағыты);

У-3: Басымдығы бар ұлттық зерттеу университеті;

У-4: Мамандандырылған ұлттық педагогикалық университет;

У-5: Ұлттық техникалық зерттеу университеті.

Силлабустардың мазмұнын сапалық және сандық тұрғыдан диагностикалау үшін авторлық «Цифрлық-әдістемелік сәйкестік» матрицасы әзірленді. Бұл құрал оқытушының технологиялық, педагогикалық және мазмұндық білімінің өзара әрекеттесуін сипаттайтын ТРАСК концептуалды моделіне негізделген [6, 1022-б.]. Матрица академиялық жазылымды оқытудың цифрлық трансформациялану деңгейін келесі 5 стратегиялық индикатор арқылы бағалайды:

И1: Цифрлық құралдар мен AWE интеграциясы. Мәтінді автоматты бағалау және редакциялау жүйелерін (Grammarly, Hemingway, т.б.) қолданудың бағдарламаға енуі;

И2: Генеративті жасанды интеллект. ChatGPT, QuillBot сияқты құралдармен жұмыс істеудің әдістемелік алгоритмдері мен промт-инжиниринг негіздері;

И3: Процестік жазуды цифрландыру. Жазудың кезеңдерін (pre-writing, drafting, revising) бұлттық технологиялар мен ұжымдық платформаларда (Google Docs, Overleaf) ұйымдастыру;

И4: Библиографиялық менеджерлер. Дереккөздермен жұмыс істеуді автоматтандыру (Zotero, Mendeley, EndNote) дағдылары;

И5: Цифрлық этика мен академиялық адалдық. ЖИ қолданудың этикалық шекаралары, авторлық құқық және антиплагиат жүйелерімен жұмыс.

Бағалау процедурасы 0-ден 2-ге дейінгі ликерт типті шкала бойынша жүргізілді:

0 ұпай: Индикатор силлабуста мүлдем қарастырылмаған;

1 ұпай: Құралдар тек танысу ретінде аталған, бірақ оларды меңгеруге практикалық сағаттар бөлінбеген;

2 ұпай: Индикатор бойынша нақты оқу мақсаттары, тақырыптар және бағаланатын практикалық тапсырмалар бекітілген.

1-кесте. Тандалған ЖОО-дың силлабустарын сараптаудың жиынтық матрицасы

Индикаторлар	У-1	У-2	У-3	У-4	У-5	Орташа ұпай
И1: Цифрлық құралдар (AWE)	1	1	1	0	1	0.8
И2: Генеративті ЖИ (GenAI)	0	0	0	0	1	0.2
И3: Процестік жазуды Цифрландыру	1	2	1	1	1	1.2
И4: Библиографиялық менеджерлер	2	2	2	1	2	1.8
И5: Цифрлық этика / Адалдық	2	2	2	2	2	2.0
Жалпы ұпай (max: 10)	6	7	6	4	7	6.0

Зерттеу деректері аталған ЖОО-дың ашық білім беру бағдарламаларының каталогтарынан және ресми электронды силлабус базаларынан алынды. Талдау барысында сапалық контент-анализ әдісі қолданылды. Әдістемелік негіз

ретінде халықаралық тәжірибедегі университет бағдарламаларының цифрлық аудитін жасау тәсілдері (Е.Васин, Н.Федорова) басшылыққа алынды [7, 89-б.]. Пәннің мақсаты, күтілетін нәтижелері және апталық тақырыптар кестесіндегі кілт сөздердің (AI, Zotero, Automated Writing Evaluation, Cloud tools) қолданылу жиілігі есептеліп, олардың академиялық сағаттардағы үлесі сараланды. Бұл кешенді тәсіл қолданыстағы оқу бағдарламаларындағы «әдістемелік дефициттің» нақты деңгейін когнитивтік және құралдық тұрғыдан айқындауға мүмкіндік берді.

Жүргізілген кешенді зерттеу нәтижелері отандық жоғары мектепте академиялық жазылымды оқытудың мазмұны мен әдістемесі заманауи технологиялық трендтерден, әсіресе цифрлық трансформация мен жасанды интеллект қарқынынан едәуір артта қалып қойғанын айқындады. Сараптама барысында анықталған негізгі заңдылықтар мен әдістемелік олқылықтарды келесідей жүйелеуге болады:

1. Силлабустардың мазмұндық аудиті көрсеткендей, зерттеуге алынған ЖОО-лардың 80%-ында (У-1, У-3, У-4, У-5) пәннің мазмұны тек лингвистикалық-теориялық шеңберде қалған. Бағдарламалардың басым бөлігі «ғылыми стильдің ерекшеліктері», «пунктуация нормалары» және «эссе құрылымы» сияқты классикалық тақырыптарды қайталауға негізделген. Бұл студенттердің ғылыми мәтінді заманауи «цифрлық өнім» ретінде қабылдауына кедергі келтіреді. Мәтінмен жұмыс істеу процесі бағдарламаларда әлі де Microsoft Word редакторында жай ғана теру деңгейінде сипатталған.

Зерттеу барысында анықталған маңызды алшақтық – цифрлық құжаттаманың техникалық мәдениетінің жоқтығы. Силлабустарда мәтінді форматтаудың автоматты стильдерін қолдану, құжаттың құрылымдық навигациясын жасау немесе бұлттық технологиялар арқылы ұжымдық жазу дағдыларына мүлдем орын берілмеген. Бұл студенттердің жаһандық зерттеу ортасында қалыптасқан «бірлескен жазу» мәдениетінен тыс қалуына әкеп соғады.

2. Зерттеу барысында «технологиялық парадокс» анықталды. Студенттер күнделікті тәжірибеде ақпарат іздеу және өңдеу үшін жасанды интеллектіні белсенді қолданғанымен, бұл құралдар ресми оқу бағдарламаларының назарынан тыс қалған. Талданған 5 жетекші ЖОО-ның ішінде тек екеуінде ғана (У-2, У-5) Zotero немесе Mendeley жүйелерін қолдану бойынша практикалық нұсқаулықтар мен арнайы сағаттар кездеседі. Қалған бағдарламаларда (У-1, У-3, У-4) сілтемелерді ГОСТ немесе АРА стилінде «қолмен» рәсімдеу талап етіледі.

Бұл олқылықтың зардабы туралы А.Абеберес: «Студенттердің библиографиялық менеджерлерді игермеуі ғылыми жұмыстың сапасына

тікелей кері әсерін тигізеді. Техникалық рәсімдеуге жұмсалған артық күш зерттеудің мазмұндық тереңдігі мен аналитикалық сипатына бөлінетін ресурстарды шектейді» деп өте орынды айтып өткен [8, 5-6.].

Сонымен қатар, генеративті жасанды интеллект туралы ақпарат тек «плагиат жасауға тыйым салу» контекстінде ғана берілген (орташа ұпай – 0.2). Промпт-инжиниринг немесе ЖИ-мен этикалық диалог жүргізу арқылы ғылыми идеяларды дамыту әдістемесі мүлдем жоқ. Бұл студенттердің технологияны тек «көшіру» құралы ретінде қабылдауына, ал оның зерттеушілік әлеуетін яғни мәтінді құрылымдау, стильді түзетуді пайдалана алмауына әкеледі.

3. Бағалау жүйесін талдау барысында бақылау формаларының тек «дайын өнімге» негізделгені белгілі болды. Барлық талданған силлабустарда оқытушы студенттің эссесін немесе мақаласын тек соңғы нұсқасында ғана тексереді. Жазудың ең маңызды когнитивтік кезеңдері: идея тудыру, алғашқы нобайды түзету және стилистикалық өңдеу – оқытушының назарынан және бағалау критерийлерінен тыс қалып отыр.

Бүгінгі таңда оқу бағдарламаларында автоматтандырылған жазуды бағалау жүйелерінің критерийлері мүлдем қарастырылмаған. Студенттердің мәтінді қалай өңдегені, қандай түзетулер енгізгені және цифрлық ассистенттерді қалай пайдаланғаны бағалау рубрикаларында көрініс таппаған. Бұл жағдай С.Стробл мен Р.Гудвин-Джонстың цифрлық құралдардың оқу процесіне интеграциялану деңгейінің төмендігі туралы тұжырымдарын растай түседі [9, 35-б.]; [10, 10-б.]. М.Кутеева атап өткендей, заманауи ғылыми мәтіндерді цифрландырудың жаңа талаптары тұрғысынан түбегейлі қайта қарау қажет [11, 5-б.]. Демек, бағалау жүйесі тек мәтінді ғана емес, сол мәтінді құрастырудағы цифрлық технологиялармен өзара әрекеттесу процесін де қамтуы тиіс.

2-кесте. Оқу бағдарламаларындағы әдістемелік дефициттердің деңгейі (Сапалық талдау)

Аналитикалық аспект	Анықталған кемшілік (Дефицит)	Студентке әсері
Құралдық деңгей	Арнайы бағдарламалардың (Zotero, Grammarly) жоқтығы	Техникалық қателер мен когнитивтік жүктеменің артуы
Әдістемелік деңгей	ЖИ-мен жұмыс істеу алгоритмдерінің жоқтығы	Академиялық адалдық ережелерін бұзу, ЖИ-ға тәуелділік
Бағалау деңгейі	Тек соңғы мәтінді тексеру	Жазу дағдысының сапасыз қалыптасуы, плагиатқа бейімділік

Алынған нәтижелер отандық жоғары оқу орындарында академиялық жазылымды оқытудың «консервативті-дәстүрлі» сипатта қалып қойғанын дәлелдейді. Бұл жағдай студенттердің жасанды интеллект пен цифрлық құралдарды жүйесіз, этикалық шеңберден тыс қолдануына жағдай жасайды. Сондықтан, «Академиялық жазу» пәнінің мазмұнын технологиялық тұрғыдан жаңартып, оны жаңа цифрлық-бағдарланған модельмен алмастыру – жоғары мектеп алдында тұрған кезек күттірмейтін стратегиялық мәселе.

Зерттеу барысында анықталған әдістемелік дефициттер мен технологиялық алшақтықтар отандық жоғары мектептегі академиялық жазылымды оқытудың концептуалды дағдарыста екенін көрсетеді. Алынған нәтижелерді талдай отырып, келесі ғылыми аргументтерді алға тартуға болады:

1. Бүгінгі таңда білім беру парадигмасын «тыйым салудан» «цифрлық сауаттылыққа» қарай түбегейлі өзгерту – уақыт талабы. Біздің зерттеуіміздегі силлабустардың генеративті ЖИ-ға қатысты төмен көрсеткіші (0.2 ұпай) оқытушылар корпусының бұл технологияны әлі де тек «академиялық адалдыққа төнген қауіп» ретінде қабылдайтынын аңғартады. Алайда, халықаралық тәжірибе көрсеткендей, ЖИ-ға тыйым салу мәселені шешпейді, керісінше, оны этикаға жат қолданудың жасырын нысандарын тудырады.

Бұл мәселенің күрделілігін шетелдік ғалымдар Е.Двиведи мен Ж.Молин ескертіп, ChatGPT және өзге де генеративті құралдардың білім берудегі рөлі ауқымды пікірталастарға арқау болатынын болжаған еді [12, 2-б.]; [13, 10-б.]. Отандық ғылыми кеңістікте бұл бағыт енді ғана зерделене бастағанымен, Ш.Құрманбаева мен Б.Жұмағұлованың еңбектері бұл мәселенің отандық жоғары мектеп үшін де өзекті екенін айқындап берді [14, 44-б.]; [15, 22-б.].

Студенттерді жаңалықтан оқшаулаудың орнына, оларға промпт-инжиниринг пен нәтижені сыни бағалау дағдыларын меңгерту қажет. Бұл – қазіргі академиялық жазылымның жаңа, ажырамас аспектісі. Біздің зерттеуіміз оқытушының рөлі «бақылаушыдан» «цифрлық менторға» ауысуы тиіс екенін нық сеніммен көрсетеді. Бұл ұстаным ЮНЕСКО нұсқаулықтарымен және Уингейттің тұжырымдарымен толық үндеседі. Яғни негізгі мақсат ЖИ-ді шектеу емес, оны академиялық ортада этикалық әрі жауапты түрде қолдану мәдениетін қалыптастыру болуы тиіс [16, 6-б.], [17, 8-б.].

2. Силлабустарды талдау барысында анықталған библиографиялық менеджерлердің жеткіліксіз қолданылуы – студенттердің бағалы когнитивтік ресурсының басым бөлігі техникалық жұмыстарға, атап айтсақ сілтеме рәсімдеу мен форматтауға жұмсалып жатқанының белгісі. Бұл жерде бір маңызды жайтты түсіну қажет. Заманауи технологияларды қолдану жеңіл жолды таңдау немесе еңбектен қашу емес, когнитивтік жүктемені саналы түрде жеңілдету деп қарау.

Ғылыми этика мен стандарттар тұрғысынан қарасақ, студент сілтемелердің үтір-нүктесіне бас қатырып, техникалық детальдарға шырмалмай, негізгі уақытын терең ғылыми аргументация мен сыни талдауға арнауы тиіс. Біз анықтаған «технологиялық дефицит» студенттердің шығармашылық-ғылыми әлеуетін тежеп, олардың интеллектуалдық энергиясын екінші деңгейлі процестерге бағыттап отырған басты кедергілердің бірі. Сондықтан библиографиялық менеджерлерді оқу бағдарламасына интеграциялау жай ғана техникалық дағды емес, студенттің зерттеушілік сапасын арттырудың стратегиялық құралы болып табылады.

3. Силлабустарды зерделеу барысында анықталған бағалау жүйесінің тек «соңғы өнімге» яғни дайын эссе, мақалаға бағытталуы студенттің жазу дағдысының сапалы қалыптасуына негізгі кедергілердің бірі болып табылады. Заманауи жазу әдістемесі мәтін құрастырудың әрбір кезеңінде (пре-райтинг, нобай, редакциялау) цифрлық іздердің сақталуын және оның оқытушы тарапынан қадағалануын талап етеді.

Бұл тұрғыда студенттің Google Docs-тағы өзгертулер тарихы немесе ЖИ-мен жүргізген диалогтары жай ғана көмекші құрал емес, бағалаудың ажырамас бөлігіне айналуы шарт. Зерттеуімізде байқалған бағалау жүйесінің «статикалық» сипаты оқу бағдарламаларының икемділігін арттырып, жазу дағдысын қалыптастыруда «цифрлық скаффолдинг» әдісіне көшу қажеттілігін тудырады.

Бұл әдістеменің тиімділігі ЮНЕСКО нұсқаулықтарында және М.Каурдың зерттеулерінде жан-жақты негізделген: олар цифрлық құралдарды оқушы мен оқытушы арасындағы «тірек» ретінде қолдану білім алушының өзіндік ізденіс деңгейін арттыратынын дәлелдейді [18, 40-б.]; [19, 112-б.]. Демек, бағалау нысаны дайын мәтіннен оны жасау жолындағы интеллектуалдық және цифрлық ізденіс үдерісіне ауысуы тиіс.

4. Зерттеу барысында қазақ тілді силлабустардың ағылшын тілді бағдарламаларға қарағанда технологиялық жағынан көбірек артта қалғаны байқалды. Бұл — қазақ тіліндегі академиялық ресурстардың цифрлық жетілмеуінен туындаған мәселе. Сондықтан, ұсынылатын жаңа модель тек «дайын батыстық құралдарды» көшіру емес, оларды қазақ тілді ғылыми дискурсқа бейімдеуді қамтуы тиіс.

Отандық ғылыми кеңістікте зерттеушілер Ш.А.Абдрахманова мен С.Т.Иманчиева еңбектерінде цифрлық ортадағы ақпараттық құзыреттілік мәселелері кеңінен қарастырылған [20]. Дегенмен, қазіргі қарқынды дамып жатқан генеративті жасанды интеллект жағдайында бұл құзыреттіліктерді «ЖИ сауаттылығы» деңгейіне дейін трансформациялау қажеттілігі туындап отыр.

Талқылау нәтижесі көрсеткендей, отандық ЖОО-лардағы «Академиялық жазу» пәніне тек «косметикалық жаңартулар» жасаумен шектелу жеткіліксіз. Бүгінгі таңда оқу бағдарламаларына цифрлық платформалар мен құралдарды жүйелі түрде интеграциялау — жай ғана таңдау емес, академиялық қауымдастықтың алдында тұрған кезек күттірмес заман талабы.

Зерттеу барысында анықталған «әдістемелік вакуумды» толтыру үшін пәннің мазмұнын, технологиялық инфрақұрылымын және бағалау критерийлерін тұтастай қамтитын кешенді цифрлық-бағдарланған оқыту моделі қажет. Бұл модель студентті техникалық рәсімдерден босатып, оның интеллектуалдық күш-жігерін терең талдау мен креативті ізденіске бағыттауға мүмкіндік береді.

Технология мен білім берудің өзара әрекеттестігі - бұл тек құралдарды жаңарту емес, бұл ғылыми ойлау мен жазу мәдениетінің жаңа деңгейге көтерілуі. Сондықтан жоғары мектептің міндеті - цифрлық шындықтан оқшаулану емес, онымен саналы әрі тиімді диалог орната алатын жаңа буын зерттеушілерін қалыптастыру.

ҚОРЫТЫНДЫ

Жүргізілген зерттеу нәтижелері отандық жоғары оқу орындарында академиялық жазылымды оқытудың заманауи цифрлық шындықтан алшақтап, «әдістемелік тоқырау» кезеңінде тұрғанын растады. 5 жетекші ЖОО-ның силлабустарына жасалған аудит көрсеткендей, оқу бағдарламаларының технологиялық икемділігі орташа есеппен 10-нан 6.0 ұпайды ғана құрап отыр. Бұл цифрлық құралдардың, әсіресе генеративті жасанды интеллектінің дидактикалық әлеуетінің ескерілмеуінен туындаған жүйелі мәселе.

Зерттеу қорытындысы бойынша келесідей тәжірибелік ұсыныстар ұсынылады:

- Силлабустарды технологиялық жаңғырту: «Академиялық жазу» пәнінің мазмұнына библиографиялық менеджерлермен жұмыс істеу және ЖИ ассистенттерін этикалық қолдану бойынша арнайы модульдерді міндетті түрде енгізу қажет.

- Бағалау парадигмасын өзгерту. Бағалау назарын «дайын өнімнен» «жазу процесіне» яғни идея тудыру, редакциялау, промпт-дизайнға ауыстыру керек. Бұл студенттердің жасанды интеллектіні жасырын көшіру үшін емес, сыни ойлау құралы ретінде пайдалануына мүмкіндік береді.

- Оқытушылардың цифрлық құзыреттілігін арттыру. Оқытушыларға цифрлық платформаларды академиялық жазылым процесіне интеграциялау бойынша әдістемелік тренингтер өткізу кезек күттірмейтін шара болып табылады.

Қорыта айтқанда, Академиялық жазылымды оқытудағы цифрлық инновацияларға тыйым салу немесе оларды елемей – студенттерді заманауи ғылыми бәсекелестіктен шеттетуге тең. Сондықтан, зерттеуде анықталған әдістемелік дефициттерді жоюдың жалғыз жолы – жаңа цифрлық-бағдарланған интеграцияланған оқыту моделін іс жүзінде енгізу.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Тоқаев Қ.Қ. Әділетті Қазақстанның экономикалық бағдары. Жолдау. – Астана, 2023. – 286.
2. ҚР жоғары білімді дамытудың 2023-2029 жж. Тұжырымдамасы. ҚР Үкіметінің №248 қаулысы. – Астана, 2023. – 45 б.
3. Hyland, K. Teaching and Researching Writing. – Routledge, 2022. – 312 p.
4. Swales, J. M., & Feak, C. B. Academic Writing for Graduate Students. – Michigan, 2012–352p.
5. Siemens, G. Connectivism: A Learning Theory for the Digital Age. – 2005. – 8 p.
6. Mishra, P., & Koehler, M. J. TPACK: A Framework for Teacher Knowledge. – 2006. – 1017-1054 p.
7. Vasin, I., & Fedorova, N. Content analysis of university syllabi. – 2024. 10 p.
8. Abeberese, A. The impact of Mendeley and Zotero on writing. – 2021. – 10 p.
9. Strobl, C., et al. Digital support for academic writing. – 2019. – 16 p.
10. Godwin-Jones, R. Emerging Technologies: Digital Tools. – 2018. – 21 p.
11. Kuteeva, M. Researching academic writing in English-medium universities. – 2020. – 12 p.
12. Dwivedi, Y. K., et al. “So what if ChatGPT wrote it?” – 2023. – 25 p.
13. Molin, J. Evaluation of AI-assisted writing tools in higher education. – 2023. – 24 p.
14. Курманбаева Ш.К. Проблемы обучения академическому письму в РК. – 2021. – 9 с.
15. Жумагулова Б.С. Академиялық жазу: Оқу құралы. – Алматы, 2020. 160 б.
16. Sullivan, M. ChatGPT in Higher Education: Considerations. – 2023. – 15 p.
17. Wingate, U. Academic Literacy and Student Diversity. – 2015. – 240 p.
18. UNESCO. ChatGPT and AI in Higher Education. – Paris, 2023. – 16 p.
19. Kaur, M. Digital scaffolding in academic writing. – 2022. – 18 p.
20. Абдрахманова Ш. А., Иманчиева С. Т. Цифрлық білім беру ортасында болашақ мұғалімдердің ақпараттық-коммуникациялық құзыреттілігін дамыту // Х.Досмұхамедов атындағы Атырау университетінің Хабаршысы. – 2022. – № 4 (67). – Б. 112-119.

**АЗАМАТТЫҚ БІРЕГЕЙЛІКТІ ЖӘНЕ ЖЕКЕ
ТҮЛҒАНЫҢ ПАТРИОТТЫҚ
ҚҰНДЫЛЫҚТАРЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУ:
МӘСЕЛЕЛЕРІ ЖӘНЕ ТӘЖІРИБЕ**

**FORMATION OF CIVIC IDENTITY AND
PATRIOTIC VALUES OF THE INDIVIDUAL:
PROBLEMS AND EXPERIENCE**

**ФОРМИРОВАНИЕ ГРАЖДАНСКОЙ
ИДЕНТИЧНОСТИ И ПАТРИОТИЧЕСКИХ
ЦЕННОСТЕЙ ЛИЧНОСТИ: ПРОБЛЕМЫ И
ОПЫТ**

FAN TARMOG' I
13.00.00 – Pedagogika

QABUL QILINDI
22.08.2026

CHOP ETILDI
25.08.2026

А.С.Даулетова

Ф.ғ.к., Қожа Ахмет Ясауи атындағы
Халықаралық қазақ-түрік
университетінің аға оқытушысы

Ә.Кеңесбек

Қожа Ахмет Ясауи атындағы
Халықаралық қазақ-түрік
университетінің 4 курс студенті

АНДАТПА

Мақалада азаматтық бірегейлікті қалыптастыру және жеке тұлғаның патриоттық құндылықтарын дамыту мәселелері қарастырылады. Зерттеудің басты мақсаты – заманауи білім беру жүйесінде патриотизм мен азаматтық сананы тиімді қалыптастыру жолдарын анықтау. Теориялық бөлімде азаматтық бірегейлік пен патриоттық құндылықтардың педагогикалық, психологиялық және мәдени аспектілері талданады. Тәжірибелік бөлімде мектептер мен университеттерде патриоттық тәрбие әдістері, соның ішінде интерактив сабақтар, жобалық тәсілдер және волонтерлік жобалар зерттеледі. Мақалада алынған нәтижелер негізінде патриотизм мен азаматтық сана қалыптастырудағы тиімді әдістер ұсынылады. Зерттеу жастардың ұлттық құндылықтарды түсінуі мен қоғамдағы әлеуметтік жауапкершілігін арттыруға бағытталған.

Кілт сөздер: азаматтық бірегейлік, патриоттық құндылықтар, жеке тұлға, патриоттық тәрбие, инновациялық педагогикалық әдістер.

ABSTRACT

The article examines the issues of civic identity formation and the development of personal patriotic values. The aim of the study is to identify effective ways to foster patriotism and civic consciousness in the modern education system. The theoretical section analyzes pedagogical, psychological, and cultural aspects of civic identity and patriotic values. The practical section explores methods of patriotic education in schools and universities, including interactive lessons, project-based

approaches, and volunteer initiatives. Based on the results, effective strategies for cultivating patriotism and civic engagement are proposed. The study is aimed at enhancing young people's understanding of national values and promoting their social responsibility.

Keywords: civic identity, patriotic values, personality, patriotic education, innovative pedagogical methods.

АННОТАЦИЯ

В статье рассматриваются вопросы формирования гражданской идентичности и развития патриотических ценностей личности. Цель исследования – выявить эффективные пути формирования патриотизма и гражданского сознания в современной системе образования. В теоретической части анализируются педагогические, психологические и культурные аспекты гражданской идентичности и патриотических ценностей. В практической части исследуются методы патриотического воспитания в школах и университетах, включая интерактивные занятия, проектные методы и волонтерские проекты. На основе полученных данных предлагаются эффективные подходы к формированию патриотизма и гражданской позиции. Исследование направлено на повышение понимания молодежью национальных ценностей и их социальной ответственности.

Ключевые слова: гражданская идентичность, патриотические ценности, личность, патриотическое воспитание, инновационные педагогические методы.

КІРІСПЕ

Қазіргі заманауи қоғамда жеке тұлғаның азаматтық бірегейлікті және патриоттық құндылықтарды меңгеруі – елдің әлеуметтік тұрақтылығы мен ұлттық бірлігінің басты факторы болып табылады. Азаматтық бірегейлік – жеке адамның өз мемлекетіне, қоғамға және мәдениетке деген саналы қатынасы, өз құқықтары мен міндеттерін түсінуі және әлеуметтік жауапкершілік сезімі [1, 126].

НЕГІЗГІ БӨЛІМ

Қазақстан Республикасында патриоттық тәрбиенің маңызы жоғары, себебі мемлекет өзінің ұлттық бірлігін, қауіпсіздігін және тұрақтылығын қамтамасыз ету үшін жастардың азаматтық санасын қалыптастыруға ерекше мән береді. Бұл тұрғыда білім беру мекемелері – мектептер, колледждер және университеттер – азаматтық сана мен патриоттық құндылықтарды қалыптастырудың негізгі алаңы болып табылады. Заманауи білім беру жүйесінде азаматтық бірегейлікті және патриоттық құндылықтарды

қалыптастырудың тиімді жолдарын анықтау мақаланың негізгі мақсаты болып табылады. Мақала келесі міндеттерге назар аудартады:

1. Азаматтық бірегейліктің теориялық негіздерін қарастыру;
2. Патриоттық құндылықтардың педагогикалық, психологиялық және мәдени аспектілерін талдау;
3. Инновациялық әдістер мен халықаралық тәжірибені қарастыру;
4. Жастардың әлеуметтік жауапкершілігін арттыруға бағытталған ұсыныстар жасау.

Жастардың патриоттық сезімін дамыта отырып, елдің әлеуметтік тұрақтылығын, ұлттық бірлігін нығайтуға мүмкіндік беру зерттеу өзектілігін тудыртып отыр. Сонымен қатар, заманауи ақпараттық технологиялар мен инновациялық педагогикалық тәсілдерді қолдану арқылы патриотизмді тиімді қалыптастыру жолдары қарастырылады [2, 456].

Азаматтық бірегейліктің мәні. Азаматтық бірегейлік – бұл жеке тұлғаның өз мемлекетіне, қоғамына және мәдениетіне деген саналы қатынасы, өзінің құқықтары мен міндеттерін түсінуі және әлеуметтік жауапкершілік сезімі [3, 346]. Ол әрбір азаматтың қоғамдағы рөлін, ұлттық құндылықтарды бағалау қабілетін және мемлекеттік институттарға сенімін білдіреді. Азаматтық бірегейлік жеке адамның өмірлік позициясын, моральдық-этикалық қағидаларын, құқықтық және саяси санасын біріктіретін кешенді ұғым болып табылады. Азаматтық бірегейліктің мәнін түсіну үшін оны бірнеше негізгі компонентке бөлуге болады: моральдық-этикалық, құқықтық және қоғамдық-саяси. Моральдық-этикалық компонент адамның адалдық, әділдік, жауапкершілік сияқты қасиеттерін қамтиды. Бұл қасиеттер жеке тұлғаның қоғам алдындағы мінез-құлқын реттейді, оның қоғамдағы әрекеттерінің заңдылығын және әділдігін қамтамасыз етеді.

Құқықтық компонент азаматтық бірегейліктің маңызды бөлігі болып саналады, себебі ол адамның құқықтарын және міндеттерін түсінуін қамтамасыз етеді. Жеке тұлға өзінің құқықтары мен міндеттерін білу арқылы қоғамдағы әрекеттерін заңды негізде жүргізеді. Мысалы, мектепте немесе университетте өткізілетін құқықтық тренингтер, азаматтық құқықтар бойынша сабақтар жастарға заң нормаларын түсінуге және құқықтық мәдениетті дамытуға мүмкіндік береді. Құқықтық компонент азаматтық бірегейліктің маңызды бөлігі болып саналады, себебі ол адамның құқықтарын және міндеттерін түсінуін қамтамасыз етеді. Жеке тұлға өзінің құқықтары мен міндеттерін білу арқылы қоғамдағы әрекеттерін заңды негізде жүргізеді. Қоғамдық-саяси компонент жеке тұлғаның қоғамдағы белсенділігін, волонтерлік қызметке қатысуын және мемлекеттік өмірге қатысын білдіреді. Жастар өз қоғамында белсенді азамат ретінде өзін сезінуі үшін қоғамдық

жобаларға қатысу, пікірталастарға араласу, жергілікті мәселелерді шешуге атсалысу маңызды [3, 346].

Патриоттық құндылықтар – бұл жеке тұлғаның өз отанына деген сүйіспеншілігі, ұлттық тарих пен мәдени мұраға құрмет көрсетуі, сонымен қатар қоғам алдындағы жауапкершілігін сезіну қабілеті. Патриоттық сезім жеке адамның әлеуметтік, моральдық және мәдени дамуында маңызды рөл атқарады. Ол азаматтық бірегейліктің құрамдас бөлігі болып саналады және жастардың өз елінің мүддесін қорғауға, қоғамда белсенді азамат ретінде әрекет етуіне бағытталған.

Патриоттық құндылықтарды қалыптастырудың педагогикалық аспектісі ерекше маңызды. Мектептер мен университеттерде ұлттық тарих, әдебиет және мәдени мұра арқылы патриоттық сезімді дамыту жүзеге асады. Мысалы, тарихи кейстерді талдау, ұлттың тарихи тұлғаларын зерттеу, ұлттық мерекелер мен салт-дәстүрлерге қатысу арқылы оқушылар мен студенттер өз еліне деген сүйіспеншілігін қалыптастырады. Бұл әдістер олардың мәдени сана-сезімін, әлеуметтік жауапкершілігін және қоғамдағы рөлін түсінуін арттырады [4, 156].

Патриоттық құндылықтар жеке тұлғаның моральдық-этикалық қалыптасуында да маңызды. Адалдық, әділдік, жауапкершілік сияқты қасиеттер патриоттық сезімнің негізін құрайды. Жастар өз елінің мүддесін қорғауда, қоғамдағы өз әрекеттерінің салдарын түсінуде осы қасиеттерге сүйенеді. Сонымен қатар, патриоттық тәрбие қоғамдық-саяси бағытта да жүзеге асады: волонтерлік жобаларға қатысу, қоғамдық ұйымдарда жұмыс істеу, жергілікті мәселелерді шешуге атсалысу жастарды белсенді азамат етеді.

Педагогикалық әдістер:

- Мемлекеттік рәміздерге, әнұран мен туға құрмет көрсету;
- Ұлттық дәстүрлер мен мәдениетке құрметпен қарау;
- Қоғамдық және мәдени жобаларға қатысу;
- Интерактив сабақтар, рөлдік ойындар, тарихи зерттеу жобалары [5, 896].

Патриоттық тәрбиенің басты мақсаты – жастардың өз елінің тарихын, мәдениетін және құқықтық нормаларын меңгеруін қамтамасыз ету, ұлттық сананы қалыптастыру.

Азаматтық бірегейліктің педагогикалық аспектілері. Азаматтық бірегейлікті қалыптастыру педагогикалық тұрғыдан кешенді процесс болып табылады, өйткені ол жеке тұлғаның қоғамдағы рөлін түсінуі, құқықтық және моральдық құндылықтарды меңгеруі, сондай-ақ патриоттық сезімін дамытуға бағытталған. Педагогикалық әдістердің тиімділігі оқушылар мен жасөспірімдердің белсенділігін арттыру, сыни ойлау қабілетін дамыту және олардың өз қоғамына жауапкершілік сезімін қалыптастыру арқылы көрінеді.

Бұл бағытта педагогтар тек ақпарат беруші рөл атқармай, сонымен қатар білім мен тәжірибені біріктіретін әдістерді қолданады.

Педагогикалық аспектіні зерттеу барысында негізгі әдістердің бірі – *интерактивті әдістер*. Бұл әдіс оқушыларға өз ойларын ашық білдіруге, сыни ойлау қабілетін дамытуға мүмкіндік береді. Рөлдік ойындар барысында оқушылардың тарихи немесе қазіргі қоғамдық кейіпкерлердің әрекеттерін талдауын қарастыруға болады. Оқушылар өз ойларын жеткізе отырып, моральдық-этикалық шешім қабылдауды үйренеді, өз қоғамына деген жауапкершілікті сезінеді. Сонымен қатар, интерактив сабақтар білім беру процесін қызықты әрі есте қаларлық етеді, өйткені олар оқушыларды белсенді қатысуға ынталандырады.

Екінші маңызды әдіс – *дискуссиялық тәсілдер*. Дискуссия арқылы оқушылар қоғамдағы нақты мәселелерді талқылайды, өз пікірін қорғайды және қарсы пікірлерді тыңдауды үйренеді. Мысалы, «Қазақстанның тәуелсіздігі және жастардың рөлі» тақырыбында өткізілген дискуссия барысында оқушылар тарихи деректер мен әлеуметтік фактілерді талдай отырып, өз көзқарасын қалыптастырады. Бұл әдіс олардың қоғамдық-саяси санасын, сыни ойлау қабілетін, топтағы қарым-қатынасты және көшбасшылық қасиеттерін дамытуға ықпал етеді.

Қазіргі заманғы педагогикалық практикаларда *бағдарламалық әдістерді* пайдалану да кең таралған. Мектептер мен университеттерде арнайы курстар, тренингтер, әлеуметтік жобалар және волонтерлік іс-шаралар ұйымдастырылады. «Қоғамдық белсенділік және азаматтық құқықтар» курсы секілді жобалар оқушылардың әлеуметтік жауапкершілікке баулиды, оларды волонтерлік жобаларға қатысуға ынталандырады. Бұл тәсіл жастарға құқықтық мәдениет пен моральдық құндылықтарды меңгеруге көмектеседі.

Патриоттық тәрбие мен мәдениет. Патриоттық тәрбие – жеке тұлғаның өз отанына деген сүйіспеншілігін, ұлттық тарихқа құрметін және қоғам алдындағы жауапкершілігін қалыптастыру процесі. Бұл тәрбие жеке адамның әлеуметтік, моральдық және мәдени дамуының маңызды бөлігі болып табылады. Мектептер мен университеттерде патриоттық тәрбиенің тиімділігі көбіне мәдени контекст арқылы, яғни ұлттық дәстүрлер, салт-дәстүрлер, әдебиет, музыка және тарихи мұра арқылы жүзеге асады. Патриоттық тәрбие тек білім беру үдерісімен шектелмей, оны мәдени іс-шаралармен үйлестіргенде ғана тиімді болады [6, 586].

Педагогикалық тұрғыдан патриоттық тәрбие бірнеше бағытта жүзеге асады: интерактив сабақтар, тарихи кейстер, мультимедиялық материалдар және жобалық жұмыстар. Мысалы, тарихи кейстерді талдау кезінде оқушылар белгілі тарихи оқиғалар мен тұлғаларды зерттейді, олардың әрекеттерін қазіргі

қоғаммен байланыстырады. Бұл әдіс жастарды өз қоғамының тарихын бағалауға, патриоттық сезімін нығайтуға және сыни ойлау қабілетін дамытуға үйретеді.

Патриоттық тәрбие мәдени аспектілер арқылы жүзеге асады:

- Ұлттық мерекелер мен салт-дәстүрлерді сақтау;
- Мәдени мұра мен әдеби шығармаларды зерттеу;
- Мектеп пен университет деңгейінде тарихи-мәдени жобаларды ұйымдастыру [7, 1026].

Мектеп оқушылары қазақ әдебиетінің классикалық шығармалары арқылы ұлттық патриотизмді түсінеді. Мектеп оқушылар мәдени жобалар мен ғылыми зерттеулер арқылы қоғамдағы өз рөлін бағалайды. Сонымен қатар, ұлттық мәдени шараларға қатысу жастардың өзіндік танымын, мәдени құндылықтарға деген құрметін арттырады. Патриоттық тәрбие мәдени аспектілермен тығыз байланысты. Мәдени мұра мен дәстүрлерді сақтау – жастардың ұлттық құндылықтарға деген құрметін қалыптастырады. Мысалы, ұлттық киімдер, қолөнер бұйымдары, дәстүрлі тағамдар және халық әндері арқылы оқушылар өз елінің мәдениетін бағалай біледі. Сонымен қатар, жастардың мәдени жобаларға қатысуы олардың шығармашылық қабілетін дамытып, өз елінің тарихын терең түсінуге мүмкіндік береді. Патриоттық тәрбие мәдени аспектілермен тығыз байланысты. Мәдени мұра мен дәстүрлерді сақтау – жастардың ұлттық құндылықтарға деген құрметін қалыптастырады. Психологиялық аспект те маңызды болып табылады, себебі патриоттық сезім жеке тұлғаның моральдық-этикалық дамуымен, әлеуметтік жауапкершілік пен қоғам алдындағы борышын сезінуімен байланысты. Жастар патриоттық тәрбиенің нәтижесінде қоғамдағы өз рөлін сезінеді, көшбасшылық қасиеттерін дамытады және белсенді азамат ретінде қалыптасады.

Жасөспірімдерге патриоттық сезімді қалыптастыру психологиялық механизмдер арқылы жүзеге асады. Бірінші маңызды фактор – *әлеуметтік тану*. Жеке тұлға қоғамдағы өз рөлін түсінуі үшін өз әрекеттерінің салдарын сезінуі қажет. Мысалы, мектеп немесе университет деңгейінде волонтерлік жобаларға қатысу арқылы оқушылар өз қоғамында белсенді азамат ретінде әрекет етеді және өзінің жауапкершілігін сезінеді. Бұл олардың өзіндік сенімін арттырады және қоғам алдындағы борышын түсінуге ықпал етеді. Екінші фактор – *эмоциялық байланыс*. Патриоттық сезім тек рационалды түсінумен шектелмей, эмоционалды тәжірибе арқылы қалыптасады. Жастар өз елінің тарихы мен мәдениеті туралы оқыған кезде, ұлттық мерекелер мен салт-дәстүрлерге қатысқанда, олардың эмоционалды байланысы күшейеді. Бұл процесс жеке тұлғаның патриоттық сезімін тұрақтандырып, қоғамдағы әрекеттерін бағыттайды. Эмоциялық байланыс балалар мен жасөспірімдердің

тарихи тұлғаларды құрметтеуі, елге деген сүйіспеншілігі арқылы көрінеді [8, 776]. Үшінші маңызды фактор – *моральдық және этикалық тәрбиелеу*. Психологиялық зерттеулер көрсеткендей, жастардың моральдық-этикалық дамуы олардың азаматтық санасын қалыптастырады. Моральдық құндылықтар, әділдік, жауапкершілік, адалдық сияқты қасиеттер патриоттық сезімнің негізін құрайды. Жастар өз елінің мүддесін қорғау, қоғамдағы қиындықтарды шешу кезінде осы қасиеттерді пайдаланады. Төртінші аспект – *сезімталдық және эмпатияны дамыту*. Жас адамдар өз қоғамында болып жатқан әлеуметтік немесе тарихи оқиғаларды түсіну қабілетін дамытқанда, олар патриоттық сезімін тереңдетеді. Оқушылар әлеуметтік зерттеулер немесе тарихи жобалар арқылы халықтың мәдени мұрасын зерттегенде, олардың эмпатиясы мен жауапкершілігі артады. Соңында, психологиялық аспектілердің тиімділігі жеке тұлғаға бейімделген педагогикалық әдістерді қолдануда көрінеді. Рольдік ойындар, тренингтер, топтық талқылаулар және кейстерді талдау жастардың сыни ойлау қабілетін дамытып, патриоттық сезімді қалыптастырады.

Инновациялық әдістер мен стратегиялар. Қазіргі заманауи білім беру жүйесінде азаматтық бірегейлікті және патриоттық құндылықтарды қалыптастыруда инновациялық әдістер мен стратегиялар маңызды рөл атқарады. Инновациялық тәсілдер оқушылардың сыни ойлау қабілетін, шығармашылық потенциалын және белсенділігін дамыта отырып, патриоттық тәрбие мен азаматтық сананы тиімді қалыптастыруға мүмкіндік береді.

Инновациялық әдістер:

- Мультимедиялық сабақтар: тарихи оқиғаларды бейнематериал арқылы көрсету;
- Виртуалды экскурсиялар: онлайн тарихи және мәдени орындарға экскурсия;
- Кейстік әдіс: нақты тарихи немесе әлеуметтік жағдайларды талдау;
- Жобалық тәсіл: оқушылар өз идеяларын жүзеге асырады;
- Онлайн платформалар: білім беру ресурстары мен тарихи деректерді зерттеу [9, 1346].

Бұл әдістер жастардың *сыни ойлау қабілетін, шешім қабылдау дағдыларын және креативтілігін* дамытады, патриоттық сезімді тиімді қалыптастырады.

Бірінші инновациялық әдіс – *мультимедиялық сабақтар және визуалды контент*. Тарихи, мәдени және қоғамдық тақырыптарды бейне, анимация немесе интерактив карталар арқылы көрсету жастардың ақпаратты қабылдауын жеңілдетеді және сабаққа қызығушылығын арттырады [10, 896].

Екінші әдіс – *виртуалды экскурсиялар мен онлайн платформалар*. Мұндай тәсіл арқылы оқушылар өз елінің тарихи және мәдени нысандарымен таныса алады. Онлайн форматтағы музей экскурсиялары немесе тарихи

ескерткіштердің виртуалды турлары оқушылардың тарихи сана-сезімін дамытады. Сонымен қатар, онлайн платформалар оқушыларға патриоттық жобаларды орындауға, өз зерттеулерін жариялауға және пікір алмасуға мүмкіндік береді.

Үшінші стратегия – *кейстік әдіс және проблемалық оқыту*. Жастар нақты тарихи немесе әлеуметтік жағдайларды талдай отырып, шешім қабылдау дағдыларын дамытады. Бұл әдіс олардың сыни ойлау қабілетін, көшбасшылық қасиеттерін және әлеуметтік жауапкершілігін арттырады.

Төртінші инновациялық әдіс – *проектік тәсіл*. Жеке немесе топтық жобалар жастардың шығармашылық қабілетін дамытып, олардың қоғамдағы белсенділігін арттырады. Мысалы, «Менің қалам және жергілікті тарих» жобасы оқушыларды өз қоғамының тарихи және мәдени мұрасын зерттеуге бағыттайды. Жобалық жұмыстар патриоттық сезімді нығайтып қана қоймай, оқушылардың әлеуметтік жауапкершілігін де дамытады.

Бесінші әдіс – *геймификация және рөлдік ойындар*. Оқушыларды тарихи оқиғаларды зерттеуге немесе әлеуметтік жобаларды орындауға қызықтыру мақсатында ойын элементтері қолданылады. Бұл әдіс жастардың сыни ойлау қабілетін, шығармашылық ойлауын және патриоттық сезімін дамытуға ықпал етеді.

Халықаралық тәжірибе. Азаматтық бірегейлікті және патриоттық құндылықтарды қалыптастырудағы халықаралық тәжірибе еліміз үшін маңызды үлгі болып табылады, себебі әр түрлі елдердің білім беру жүйелері өз жастарында азаматтық сана мен патриотизмді қалыптастырудың тиімді жолдарын қолданған. Әр елдің тәжірибесі ұлттық мәдениет, тарих және әлеуметтік құрылым ерекшеліктеріне сай бейімделген, алайда олардың кейбір принциптері Қазақстандағы білім беру жүйесінде де қолдануға жарамды.

АҚШ-та азаматтық тәрбие көбіне қоғамдық жобалар, волонтерлік қызмет және демократиялық принциптерді оқыту арқылы жүзеге асады. Мектептерде оқушылар өз қоғамына белсенді қатысуға үйретіледі, бұл олардың азаматтық санасын қалыптастыруға мүмкіндік береді. Волонтерлік қызмет арқылы жастар әлеуметтік жауапкершілікті сезінеді, қоғамдағы өз рөлін түсінеді және көшбасшылық дағдыларын дамытады. Дискуссиялық сабақтар мен парламенттік модельдер оқушыларды демократиялық шешім қабылдау процесімен таныстырып, олардың сыни ойлау қабілетін дамытады. Бұл әдістер АҚШ-та жастардың белсенді азаматтық позициясын қалыптастыруда тиімді нәтижелер береді [10, 896].

Жапония елінде патриоттық тәрбие мен азаматтық бірегейлікті дамыту ұлттық тарих пен мәдениет арқылы жүзеге асады. Мектеп бағдарламаларына тарихи кейстер, экскурсиялар және музейлерге барып тәжірибе жинау кіреді.

Жапон оқушылары өз елінің мәдени мұрасын зерттеу барысында ұлттық құндылықтарға құрметпен қарайды, патриоттық сезімін тереңдетеді. Сонымен қатар, Жапониядағы мектептерде жаппай мәдени жобалар мен ғылыми зерттеулер ұйымдастырылып, студенттердің сыни ойлау қабілеті мен шығармашылық дамуы қолдау табады. Бұл тәсіл жастардың өз қоғамына жауапкершілігін арттырып, олардың патриоттық сезімін нығайтуға бағытталған.

Германияда азаматтық бірегейлікті қалыптастыру әлеуметтік және құқықтық білім беру арқылы жүзеге асады. Жастарды қоғамдағы белсенді азаматтық рөлге үйрету мақсатында мектептерде нақты жобалар мен практикалық сабақтар жүргізіледі. Оқушылар жергілікті қоғамдық мәселелерді зерттеп, шешу жолдарын ұсынады. Бұл әдіс жастардың әлеуметтік жауапкершілігін, сыни ойлау қабілетін және азаматтық белсенділігін дамытады. Сонымен қатар, Германияда тарихи реконструкциялар мен музейлік сабақтар арқылы патриоттық сезімді қалыптастыру тәжірибесі кеңінен қолданылады.

Финляндияның тәжірибесі де Қазақстан үшін маңызды үлгі болып табылады. Финляндия мектептері мен университеттері сыни ойлау, құқықтық және мәдени білім беру арқылы жастардың азаматтық бірегейлігін қалыптастырады. Оқушылар қоғамдық жобаларға қатысу арқылы әлеуметтік жауапкершілікті сезінеді және қоғамдағы өз рөлін анықтайды. Инновациялық сабақ әдістері, интерактивті платформалар және халықаралық жобалар жастарды өз қоғамына белсенді қатысуға ынталандырады [10, 896].

Қазақстанда халықаралық тәжірибені қолдану жастардың азаматтық бірегейлігін дамытуда тиімді болып табылады. АҚШ, Жапония, Германия және Финляндия тәжірибесі көрсеткендей, волонтерлік жобалар, интерактив сабақтар, тарихи кейстер және мәдени жобалар патриоттық сезімді қалыптастыруда нәтижелі. Елдің білім беру жүйесінде осы тәжірибелерді қолдану арқылы оқушылар қоғамдағы белсенді, жауапты, патриоттық сезімі дамыған азамат ретінде қалыптасады.

ҚОРЫТЫНДЫ

Азаматтық бірегейліктің және патриоттық құндылықтардың қалыптасуы – қазіргі білім беру жүйесінің басты міндеттерінің бірі болып табылады. Жеке тұлғаның қоғамдағы рөлін түсінуі, әлеуметтік жауапкершілігін сезінуі, ұлттық тарих пен мәдени мұраға құрмет көрсетуі – азаматтық бірегейліктің негізгі көрсеткіштері болып табылады. Зерттеулер мен халықаралық тәжірибе көрсеткендей, азаматтық сана мен патриоттық сезімді дамыту тек білім беру үдерісімен шектелмей, мәдени, психологиялық және инновациялық тәсілдер арқылы жүзеге асырылуы тиіс.

Педагогикалық аспектілер азаматтық бірегейліктің тиімді қалыптасуына ықпал етеді. Интерактивті сабақтар, дискуссиялық тәсілдер, проекттік жұмыстар мен арнайы курстар оқушылардың сыни ойлау қабілетін дамытып, оларды белсенді және жауапты азамат ретінде тәрбиелейді. Сонымен қатар, патриоттық тәрбие мәдени және тарихи контекстке сүйеніп, ұлттық дәстүрлерді, мерекелерді және тарихи оқиғаларды оқушылар мен студенттердің тәжірибесіне енгізу арқылы жүзеге асады. Мұндай тәсіл жастарды өз елін сүйетін, қоғамға пайдалы азамат ретінде қалыптастыруға мүмкіндік береді.

Психологиялық аспектілер азаматтық бірегейліктің және патриоттық құндылықтардың қалыптасуында шешуші рөл атқарады. Әлеуметтік тану, эмоционалды байланыс, моральдық-этикалық тәрбиелеу, эмпатияны дамыту – осы механизмдер арқылы жеке тұлға өз қоғамына деген патриоттық сезімін күшейтеді және әлеуметтік жауапкершілікті сезінеді. Жастар өз қоғамындағы рөлін түсінгенде, олардың көшбасшылық қабілеті дамып, белсенді азамат ретінде қалыптасуы мүмкін.

Инновациялық әдістер мен стратегиялар қазіргі заманауи білім беру жүйесінде маңызды болып табылады. Мультимедиялық сабақтар, виртуалды экскурсиялар, кейстік талдау, проекттік жұмыстар және геймификация әдістері оқушылардың патриоттық сезімін нығайтуға, сыни ойлау қабілетін және шығармашылық ойлауын дамытуға мүмкіндік береді. Сонымен қатар, халықаралық тәжірибе көрсеткендей, волонтерлік қызмет, қоғамдық жобалар және мәдени іс-шаралар жастардың азаматтық бірегейлігін қалыптастыруда тиімді тәсіл болып табылады.

Қорытындылай келе, азаматтық бірегейлік пен патриоттық құндылықтарды дамыту кешенді және көпқабатты процесс болып табылады. Білім беру, мәдени іс-шаралар, психологиялық қолдау және инновациялық әдістерді үйлестіре отырып, жастар өз қоғамына белсенді, жауапты, патриоттық сезімі дамыған азамат ретінде қалыптасады. Қазақстан үшін бұл бағыт ұлттық тұрақтылықты қамтамасыз етуге, жастарды қоғам өміріне белсенді тартуға және мемлекеттік құндылықтарды сақтау мен нығайтуға мүмкіндік береді. Азаматтық бірегейлікті дамыту – бұл тек білім беру міндеті ғана емес, сонымен қатар ұлттық бірлікті нығайту, қоғамдағы жауапкершілікті арттыру және жастарды елін сүйетін азамат ретінде тәрбиелеу жолы.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Альченова А., Карелхан Н. Білім беру саласындағы жасанды интеллекттің ағымдағы үрдістері мен болашақ мүмкіндіктері. *Педагогикалық өлшемдер*. 2025. 10–18 б.

2. AI changes everything: Data minimization [Электрондық ресурc]. Public Interest Privacy. <https://publicinterestprivacy.org/ai-changes-everything-data-minimization>.
3. Жұмабеков Б. Азаматтық тәрбие теориясы. Алматы, 2022. 34 б.
4. Мұратова Г. Психология патриотизма. Алматы, 2020. 15 б.
5. Төлепбергенова Ш. Қазақстан тарихындағы батырлар. Алматы, 2019. 89 б.
6. Сейтқалиев А. Патриоттық тәрбие әдістемесі. Нұр-Сұлтан, 2021. 58 б.
7. Әбдірахманова М. Патриоттық тәрбие психологиясы. Алматы, 2021. 102 б.
8. Жақып А. Мектептегі патриоттық жобалар тәжірибесі. Алматы, 2020. 77 б.
9. Студенттерді патриоттық тәрбиелеу жобалары. Алматы: ҚазҰУ, 2022. 134 б.
10. Сәрсенова Р. Жастар және азаматтық сана. Нұр-Сұлтан, 2021. 89 б.

**SUN'IY INTELLEKTNING MEHNAT BOZORI
TRANSFORMATSIYASIGA TA'SIRI: IQTISODIY-
NAZARIY YONDASHUVLAR**

**THE IMPACT OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE
ON LABOR MARKET TRANSFORMATION:
ECONOMIC AND THEORETICAL APPROACHES**

**ВЛИЯНИЕ ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА
НА ТРАНСФОРМАЦИЮ РЫНКА ТРУДА:
ЭКОНОМИКО-ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ПОДХОДЫ**

FAN TARMOG'I
08.00.00 – Iqtisodiyot

QABUL QILINDI
23.08.2026

CHOP ETILDI
26.08.2026

Fazilat Panjiyevna Artikova
Mustaqil tadqiqotchi

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada sun'iy intellekt texnologiyalarining mehnat bozori transformatsiyasiga ta'siri iqtisodiy-nazariy nuqtayi nazardan tahlil qilinadi. Raqamli texnologiyalarning jadal rivojlanishi natijasida mehnat mazmuni, kasbiy kompetensiyalar, bandlik shakllari va ishchi kuchiga bo'lgan talab tarkibida yuz berayotgan o'zgarishlar ko'rib chiqiladi. Maqolada texnologik ishsizlik, mehnat unumdorligi, inson kapitali, mehnatni avtomatlashtirish va yangi kasblarning shakllanishi kabi iqtisodiy kategoriyalarning sun'iy intellekt rivoji bilan bog'liqligi ochib beriladi. Shuningdek, texnologik taraqqiyotning ish o'rinlarini qisqartirish bilan bir qatorda yangi ish o'rinlari va iqtisodiy faoliyat yo'nalishlarini yuzaga keltirish imkoniyatlari nazariy jihatdan asoslanadi. Tadqiqot natijasida sun'iy intellektning mehnat bozoriga ta'siri biryoqlama emasligi, uning yakuniy natijasi texnologik imkoniyatlar bilan bir qatorda inson kapitalining sifati, ta'lim tizimining moslashuvchanligi va iqtisodiy institutlarning rivojlanish darajasiga ham bog'liqligi ko'rsatiladi.

Kalit so'zlar: sun'iy intellekt, mehnat bozori, bandlik, texnologik ishsizlik, avtomatlashtirish, inson kapitali, mehnat unumdorligi, raqamli iqtisodiyot, texnologik taraqqiyot, yangi kasblar.

ABSTRACT

This article analyzes the impact of artificial intelligence technologies on labor market transformation from an economic and theoretical perspective. It examines changes in the nature of work, employment patterns, occupational competencies, and the structure of labor demand resulting from the rapid development of digital technologies. The article explores the relationship between such economic concepts as technological unemployment, labor productivity, human capital, labor automation,

and the emergence of new occupations in the context of artificial intelligence development. It also theoretically substantiates the potential of technological advancement not only to reduce certain jobs but also to create new employment opportunities and areas of economic activity. The study demonstrates that the impact of artificial intelligence on the labor market is not unidirectional; its ultimate effects depend not only on technological capabilities but also on the quality of human capital, the adaptability of the education system, and the level of development of economic institutions.

Keywords: artificial intelligence, labor market, employment, technological unemployment, automation, human capital, labor productivity, digital economy, technological progress, new occupations.

АННОТАЦИЯ

В статье анализируется влияние технологий искусственного интеллекта на трансформацию рынка труда с экономико-теоретической точки зрения. Рассматриваются изменения в содержании труда, формах занятости, профессиональных компетенциях и структуре спроса на рабочую силу, обусловленные стремительным развитием цифровых технологий. Раскрывается взаимосвязь таких экономических категорий, как технологическая безработица, производительность труда, человеческий капитал, автоматизация труда и формирование новых профессий, с развитием искусственного интеллекта. Теоретически обосновывается возможность технологического прогресса не только сокращать отдельные рабочие места, но и создавать новые рабочие места и направления экономической деятельности. В результате исследования показано, что влияние искусственного интеллекта на рынок труда не является односторонним и зависит не только от технологических возможностей, но и от качества человеческого капитала, адаптивности системы образования и уровня развития экономических институтов.

Ключевые слова: искусственный интеллект, рынок труда, занятость, технологическая безработица, автоматизация, человеческий капитал, производительность труда, цифровая экономика, технологический прогресс, новые профессии.

KIRISH

XXI asrda raqamli texnologiyalarning jadal rivojlanishi iqtisodiy munosabatlarning mazmuni va tarkibida tub o'zgarishlarni yuzaga keltirmoqda. Ayniqsa, sun'iy intellekt texnologiyalarining ishlab chiqarish, xizmat ko'rsatish, moliya, ta'lim, sog'liqni saqlash, transport va boshqa ko'plab sohalarga kirib borishi mehnat bozorining kelajakdagi rivojlanish yo'nalishlarini qayta ko'rib chiqishni

taqozo etmoqda. Sun'iy intellekt nafaqat ayrim mehnat operatsiyalarini avtomatlashtirish, balki kasblarning mazmuni, xodimlarning kompetensiyalari va ish beruvchilarning mehnat resurslariga bo'lgan talabini ham o'zgartirmoqda.

Texnologik taraqqiyot va bandlik o'rtasidagi munosabat iqtisodiy fan uchun yangi masala emas. Klassik va neoklassik iqtisodiy nazariyalardan boshlab texnologiyalarning ishlab chiqarish jarayoniga ta'siri, mehnat unumdorligi va ishchi kuchiga bo'lgan talab masalalari iqtisodchilar tomonidan o'rganib kelingan. Biroq sun'iy intellektning o'ziga xosligi shundaki, u ilgari asosan inson tomonidan bajarilgan kognitiv va analitik vazifalarning ayrimlarini ham avtomatlashtirish imkoniyatiga ega.

Shu nuqtayi nazardan, sun'iy intellektning mehnat bozoriga ta'sirini faqatgina "ish o'rinlarining qisqarishi" yoki "yangi ish o'rinlarining yaratilishi" doirasida baholash yetarli emas. Mazkur jarayon mehnatning texnologiya bilan o'zaro to'ldiruvchanligi, inson kapitalining rivojlanishi, mehnat unumdorligining ortishi, kasbiy malakalarga qo'yiladigan talablarning o'zgarishi hamda iqtisodiy tengsizlik kabi bir qator omillar bilan chambarchas bog'liq.

Shuning uchun sun'iy intellekt va mehnat bozori o'rtasidagi munosabatlarni iqtisodiy nazariya nuqtayi nazaridan tizimli o'rganish zamonaviy iqtisodiy tadqiqotlarning muhim yo'nalishlaridan biri hisoblanadi.

ASOSIY QISM

Sun'iy intellekt va mehnat bozori transformatsiyasining nazariy asoslari.

Mehnat bozori iqtisodiy tizimning muhim tarkibiy qismlaridan biri bo'lib, unda ishchi kuchiga bo'lgan talab va taklif o'zaro ta'sirlashadi. Texnologik taraqqiyot esa ushbu bozorning ikkala tomoniga ham ta'sir ko'rsatadi. Ish beruvchilar uchun yangi texnologiyalar ishlab chiqarish xarajatlarini kamaytirish, mehnat unumdorligini oshirish va ishlab chiqarish jarayonlarini optimallashtirish imkonini bersa, xodimlar uchun mehnat mazmuni va zarur kompetensiyalarni o'zgartiradi.

Sun'iy intellektni mazkur jarayonning yangi bosqichi sifatida baholash mumkin. An'anaviy avtomatlashtirish ko'pincha takrorlanuvchi va standartlashtirilgan jismoniy operatsiyalarni mexanizatsiyalashtirishga yo'naltirilgan bo'lsa, sun'iy intellekt ma'lumotlarni tahlil qilish, matn yaratish, tasniflash, prognozlash va qaror qabul qilishni qo'llab-quvvatlash kabi kognitiv vazifalarni ham bajarishi mumkin.

Acemoglu va Restrepo texnologik taraqqiyotning bandlikka ta'sirini vazifalar tarkibining o'zgarishi bilan izohlaydi. Ularning yondashuviga ko'ra, avtomatlashtirish ayrim vazifalarni inson mehnatidan texnologiyaga o'tkazsa, yangi vazifalarning paydo bo'lishi esa aksincha, inson mehnatiga bo'lgan talabni yaratishi mumkin.

Demak, sun'iy intellektning mehnat bozoriga ta'sirini ikki qarama-qarshi yo'nalishda ko'rish mumkin. Birinchisi – mavjud vazifalarning avtomatlashtirilishi natijasida ayrim kasblarga bo'lgan talabning kamayishi. Ikkinchisi – texnologik yangiliklar bilan bog'liq yangi vazifalar, kasblar va iqtisodiy faoliyat turlarining shakllanishi.

Texnologik ishsizlik va avtomatlashtirish muammosi. Texnologik ishsizlik tushunchasi yangi texnologiyalarning inson mehnatini almashtirishi natijasida ayrim xodimlarning ish o'rnini yo'qotishi bilan bog'liq. Sun'iy intellekt rivojlanishi ushbu muammoni yanada dolzarb qilmoqda, chunki zamonaviy algoritmlar nafaqat jismoniy, balki intellektual mehnatning ayrim elementlarini ham avtomatlashtirish imkonini bermoqda.

Biroq avtomatlashtirishni bevosita ishsizlik bilan tenglashtirish metodologik jihatdan to'g'ri emas. Biror vazifaning texnologiya yordamida bajarilishi butun kasbning yo'qolishini anglatmasligi mumkin. Ko'plab kasblar bir nechta vazifalardan tashkil topgan bo'lib, sun'iy intellekt ushbu vazifalarning faqat ayrimlarini avtomatlashtirishi mumkin. Natijada xodimning faoliyati butunlay yo'qolish o'rniga o'zgarishi ehtimoli yuqori.

Autorning texnologik o'zgarishlarga oid tadqiqotlarida ham avtomatlashtirish va mehnat o'rtasidagi munosabatni faqat “insonni mashina bilan almashtirish” modeli orqali tushuntirish yetarli emasligi ko'rsatiladi. Texnologik taraqqiyot yangi vazifalar va yangi mehnat faoliyatlarini ham yuzaga keltiradi.

Shu sababli sun'iy intellektning mehnat bozoriga ta'sirini baholashda “almashtirish” va “to'ldirish” tushunchalarini farqlash muhimdir. Sun'iy intellekt inson mehnatini to'liq almashtiradigan texnologiya sifatida emas, ayrim holatlarda insonning mehnat unumdorligini oshiruvchi vosita sifatida ham namoyon bo'ladi.

Inson kapitalining ahamiyati. Sun'iy intellekt sharoitida inson kapitali mehnat bozorining asosiy omillaridan biriga aylanmoqda. Xodimning texnologik vositalardan foydalanish qobiliyati, yangi bilimlarni tez o'zlashtirishi, muammolarni hal qilish, tanqidiy fikrlash va ijodkorlik kabi ko'nikmalari uning mehnat bozoridagi raqobatbardoshligini belgilovchi muhim omillardir.

Bu jarayonda ta'lim tizimining roli ham ortadi. An'anaviy kasbiy tayyorgarlik modeli mehnat bozoridagi o'zgarishlarga tez moslashmasligi mumkin. Shu bois uzluksiz ta'lim, qayta tayyorlash va malaka oshirish tizimlarini rivojlantirish texnologik transformatsiyaning muhim institutsional shartlaridan biri hisoblanadi.

Sun'iy intellekt rivojlanishi natijasida ayrim kasblar uchun talab kamayishi mumkin bo'lsa-da, yangi texnologiyalarni boshqarish, nazorat qilish va ulardan samarali foydalanishga qodir mutaxassislariga talab ortishi mumkin. Shunday ekan, kelajakdagi mehnat bozorida xodimning bir marta olgan diplomi emas, balki doimiy ravishda yangilanib boradigan bilim va kompetensiyalari muhim ahamiyat kasb etadi.

Mehnat unumdorligi va iqtisodiy o'sish. Sun'iy intellektning mehnat bozoriga ijobiy ta'sir ko'rsatishi mumkin bo'lgan asosiy mexanizmlardan biri mehnat unumdorligining oshishidir. Agar texnologiya xodimga bir xil vaqt ichida ko'proq mahsulot yoki xizmat yaratish imkonini bersa, iqtisodiy samaradorlik ortadi.

Bunda sun'iy intellekt insonning o'rnini egallashdan ko'ra, uning imkoniyatlarini kengaytiruvchi vosita sifatida namoyon bo'lishi mumkin. Masalan, katta hajmdagi ma'lumotlarni tezkor qayta ishlash, standart operatsiyalarni avtomatlashtirish va murakkab jarayonlarni optimallashtirish xodimga yuqori darajadagi ijodiy va strategik vazifalarga ko'proq vaqt ajratish imkonini beradi.

Shu bilan birga, unumdorlikning o'sishi avtomatik ravishda barcha xodimlarning daromadlari bir xil darajada oshishini anglatmaydi. Texnologiyalardan foydalanish imkoniyatlari, malaka darajasi va mehnat bozoridagi institutsional sharoitlar o'rtasidagi farqlar iqtisodiy tengsizlikni kuchaytirishi ham mumkin. Shu jihatdan sun'iy intellektning iqtisodiy samarasi bilan uning ijtimoiy oqibatlari o'rtasidagi muvozanat muhim ahamiyatga ega.

Sun'iy intellekt sharoitida mehnat bozorining kelajagi. Sun'iy intellektning kelajakdagi ta'sirini aniq bir yo'nalishda prognoz qilish murakkab. Chunki texnologik taraqqiyotning natijalari texnologiyaning o'ziga emas, balki undan foydalanish shakliga, iqtisodiy institutlarga, ta'lim tizimiga va mehnat siyosatiga ham bog'liq.

Kelajakda mehnat bozorida bir nechta parallel jarayonlar kuzatilishi mumkin: ayrim vazifalarning avtomatlashtirilishi, yangi kasblarning paydo bo'lishi, mavjud kasblarning mazmunan o'zgarishi, texnologik kompetensiyalarga talabning oshishi hamda inson va sun'iy intellekt hamkorligiga asoslangan mehnat shakllarining kengayishi.

Shuning uchun iqtisodiy siyosatning asosiy vazifalaridan biri texnologik taraqqiyotni cheklash emas, balki uning ijobiy iqtisodiy samaralarini kengaytirish va salbiy ijtimoiy oqibatlarini kamaytirishdan iborat bo'lishi kerak.

XULOSA

Sun'iy intellektning rivojlanishi mehnat bozorida chuqur tarkibiy o'zgarishlarni yuzaga keltirayotgan texnologik omillardan biridir. Mazkur jarayonni faqatgina ish o'rinlarining qisqarishi bilan izohlash biryoqlama yondashuv hisoblanadi. Sun'iy intellekt ayrim vazifalarni avtomatlashtirishi bilan bir qatorda yangi kasblar, yangi vazifalar va iqtisodiy faoliyat yo'nalishlarining shakllanishiga ham sharoit yaratadi.

Tahlil shuni ko'rsatadiki, sun'iy intellektning mehnat bozoriga ta'siri uch asosiy mexanizm – mehnatni almashtirish, inson mehnatini to'ldirish va yangi mehnat vazifalarini yaratish orqali namoyon bo'ladi. Ushbu mexanizmlarning qaysi biri ustun

bo'lishi iqtisodiyotning texnologik rivojlanish darajasi, inson kapitali, ta'lim tizimi va institutsional muhitga bog'liq.

Shu sababli sun'iy intellekt davrida inson kapitaliga investitsiyalarni kuchaytirish, uzluksiz ta'lim va qayta tayyorlash tizimlarini rivojlantirish, raqamli kompetensiyalarni shakllantirish hamda mehnat bozorining yangi shakllariga mos iqtisodiy siyosatni ishlab chiqish muhim ahamiyatga ega.

Umuman olganda, sun'iy intellektni mehnat bozoriga tahdid sifatida emas, balki tegishli institutsional va ta'limiy sharoitlar yaratilgan taqdirda iqtisodiy samaradorlik va mehnat unumdorligini oshiruvchi muhim texnologik omil sifatida baholash mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Acemoglu, D., Restrepo, P. (2018). Artificial Intelligence, Automation and Work. The Economics of Artificial Intelligence: An Agenda. University of Chicago Press.
2. Acemoglu, D., Restrepo, P. (2019). Automation and New Tasks: How Technology Displaces and Reinstates Labor. Journal of Economic Perspectives, 33(2), 3–30.
3. Autor, D. H. (2015). Why Are There Still So Many Jobs? The History and Future of Workplace Automation. Journal of Economic Perspectives, 29(3), 3–30.
4. Autor, D. H., Levy, F., Murnane, R. J. (2003). The Skill Content of Recent Technological Change: An Empirical Exploration. The Quarterly Journal of Economics, 118(4), 1279–1333.
5. Brynjolfsson, E., Mitchell, T. (2017). What Can Machines Learn, and What Does It Mean for Occupations and the Economy? Science, 358(6370), 1530–1534.
6. Frey, C. B., Osborne, M. A. (2017). The Future of Employment: How Susceptible Are Jobs to Computerisation? Technological Forecasting and Social Change, 114, 254–280.
7. Goldin, C., Katz, L. F. (2008). The Race between Education and Technology. Harvard University Press.
8. Acemoglu, D., Autor, D. (2011). Skills, Tasks and Technologies: Implications for Employment and Earnings. In: Handbook of Labor Economics, Vol. 4B, 1043–1171. Elsevier.
9. Brynjolfsson, E., Rock, D., Syverson, C. (2021). The Productivity J-Curve: How Intangibles Complement General Purpose Technologies. American Economic Journal: Macroeconomics, 13(1), 333–372.
10. International Labour Organization. (2023). Generative AI and Jobs: A Global Analysis of Potential Effects on Job Quantity and Quality. ILO Working Paper 96. Geneva: International Labour Office.

**SIVILIZATSIYALARARO ALOQALARNING
JAHON TARIXIDAGI O'RNI**

**THE ROLE OF INTERCIVILIZATIONAL
RELATIONS IN WORLD HISTORY**

**РОЛЬ МЕЖЦИВИЛИЗАЦИОННЫХ СВЯЗЕЙ В
МИРОВОЙ ИСТОРИИ**

FAN TARMOG'I
07.00.00 – Tarix

QABUL QILINDI
24.08.2026

CHOP ETILDI
27.08.2026

Jahongir Yursinboyev

Chirchiq davlat pedagogika universiteti Yoshlar bilan ishlash, ma'naviyat va ma'rifat
bo'limi boshlig'i

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada sivilizatsiyalararo aloqalarning jahon tarixiy taraqqiyotidagi o'rni va ahamiyati tarixiy-nazariy jihatdan tahlil qilinadi. Sivilizatsiyalar o'rtasidagi iqtisodiy, siyosiy, madaniy, ilmiy va diniy aloqalarning jamiyatlar taraqqiyotiga ta'siri yoritiladi. Qadimgi davrdan boshlab Sharq va G'arb o'rtasida shakllangan savdo yo'llari, madaniy almashinuvlar, ilmiy bilimlarning tarqalishi hamda diniy g'oyalarning hududlararo harakati jahon tarixining o'zaro bog'liq jarayon sifatida shakllanishida muhim omil bo'lgani asoslanadi. Maqolada sivilizatsiyalararo munosabatlarni faqat qarama-qarshilik va to'qnashuvlar asosida emas, balki hamkorlik, almashinuv va o'zaro ta'sir jarayonlari orqali o'rganish zarurligi ta'kidlanadi. Shuningdek, zamonaviy global tarix konsepsiyasi doirasida Sharq, G'arb, Markaziy Osiyo va boshqa hududlarning jahon tarixiy jarayonidagi o'zaro bog'liqligi tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: sivilizatsiya, sivilizatsiyalararo aloqalar, jahon tarixi, madaniy almashinuv, savdo yo'llari, Sharq va G'arb, ilmiy aloqalar, diniy aloqalar, global tarix, tarixiy taraqqiyot.

ABSTRACT

This article analyzes the role and significance of intercivilizational relations in the historical development of the world from a historical and theoretical perspective. It examines the influence of economic, political, cultural, religious, and scientific relations among civilizations on the development of societies. The study demonstrates that trade routes connecting the East and the West, cultural exchanges, the dissemination of scientific knowledge, and the movement of religious ideas have played an important role in the formation of world history as an interconnected process. The article emphasizes the necessity of studying intercivilizational relations not only through the framework of conflicts and confrontations but also through processes of cooperation, exchange, and mutual influence. It also considers the

interdependence of the East, the West, Central Asia, and other regions within the framework of the modern concept of global history.

Keywords: civilization, intercivilizational relations, world history, cultural exchange, trade routes, East and West, scientific relations, religious relations, global history, historical development.

АННОТАЦИЯ

В статье с историко-теоретической точки зрения анализируются роль и значение межкультурных связей в историческом развитии мира. Рассматривается влияние экономических, политических, культурных, религиозных и научных отношений между цивилизациями на развитие обществ. Обосновывается, что торговые пути, связывавшие Восток и Запад, культурный обмен, распространение научных знаний и перемещение религиозных идей сыграли важную роль в формировании мировой истории как взаимосвязанного процесса. Подчеркивается необходимость изучения межкультурных связей не только в контексте конфликтов и противостояний, но и через процессы сотрудничества, обмена и взаимного влияния. Также рассматривается взаимосвязь Востока, Запада, Центральной Азии и других регионов в рамках современной концепции глобальной истории.

Ключевые слова: цивилизация, межкультурные связи, мировая история, культурный обмен, торговые пути, Восток и Запад, научные связи, религиозные связи, глобальная история, историческое развитие.

KIRISH

Jahon tarixiy taraqqiyoti turli xalqlar, davlatlar va sivilizatsiyalar o'rtasidagi murakkab va ko'p qirrali munosabatlar asosida shakllangan. Insoniyat tarixining dastlabki bosqichlaridanoq turli hududlarda yashagan xalqlar o'zaro savdo qilgan, ilmiy va madaniy tajriba almashgan, diniy qarashlar hamda texnologik yangiliklarni bir hududdan ikkinchi hududga olib o'tgan. Shu sababli jahon tarixini alohida davlatlar va xalqlarning bir-biridan uzilgan tarixi sifatida emas, balki o'zaro bog'liq jarayonlar majmui sifatida o'rganish muhimdir.

Sivilizatsiyalararo aloqalar tushunchasi keng mazmunga ega bo'lib, u turli sivilizatsiyalar vakillari o'rtasidagi iqtisodiy, siyosiy, diplomatik, diniy, ilmiy va madaniy munosabatlarni qamrab oladi. Bunday aloqalar ba'zan tinch hamkorlik va almashinuv shaklida, ayrim hollarda esa raqobat, ziddiyat va harbiy to'qnashuvlar shaklida namoyon bo'lgan.

Zamonaviy global tarix yondashuvi jahon tarixini faqat alohida milliy davlatlar tarixining yig'indisi sifatida emas, balki turli hududlar va jamiyatlar o'rtasidagi bog'lanishlar tizimi sifatida talqin qilishga imkon beradi. Masalan, Peter Frankopan

Buyuk ipak yo‘llarini oddiy savdo yo‘nalishlari emas, balki turli qit’alarni bog‘lagan, ular orqali tovarlar bilan bir qatorda g‘oyalar, dinlar, texnologiyalar va kasalliklar ham tarqalgan murakkab tarmoqlar sifatida ko‘rsatadi.

Shu jihatdan sivilizatsiyalararo aloqalarni o‘rganish jahon tarixidagi siyosiy, iqtisodiy va madaniy o‘zgarishlarning sabablarini chuqurroq anglash imkonini beradi.

ASOSIY QISM

Sivilizatsiyalararo aloqalar jahon tarixiy taraqqiyotining muhim va ajralmas tarkibiy qismlaridan biri hisoblanadi. Insoniyat tarixining turli bosqichlarida alohida hududlarda shakllangan jamiyatlar o‘zaro iqtisodiy, siyosiy, madaniy, diniy va ilmiy munosabatlarga kirishgan. Mazkur aloqalar natijasida xalqlar o‘rtasida moddiy boyliklar, bilimlar, g‘oyalar, texnologiyalar, diniy qarashlar, urf-odatlar va madaniy qadriyatlar almashinuvi yuzaga kelgan. Shu sababli jahon tarixini alohida davlatlar va xalqlarning bir-biridan mustaqil rivojlanishi asosida emas, balki ularning o‘zaro ta’siri va tarixiy aloqalari tizimi sifatida o‘rganish muhim ilmiy ahamiyatga ega.

Sivilizatsiyalararo aloqalarning dastlabki shakllari qadimgi davrlardayoq vujudga kelgan. Mesopotamiya, Misr, Hindiston, Xitoy, Eron, Markaziy Osiyo va O‘rta Yer dengizi hududlarida shakllangan qadimgi sivilizatsiyalar o‘rtasida savdo va diplomatik munosabatlar rivojlangan. Savdo yo‘llari orqali turli hududlar o‘rtasida qimmatbaho metallar, ipak, ziravorlar, hunarmandchilik mahsulotlari, qishloq xo‘jaligi mahsulotlari va boshqa tovarlar almashilgan. Biroq ushbu jarayonning ahamiyati faqat iqtisodiy munosabatlar bilan cheklanmagan. Savdogarlar, sayohatchilar, elchilar, olimlar va diniy arboblarning harakatlanishi natijasida turli xalqlarning bilimlari, dunyoqarashi va madaniy tajribasi ham keng hududlarga tarqalgan. Demak, savdo aloqalari sivilizatsiyalararo madaniy va intellektual almashinuvning muhim vositasi sifatida namoyon bo‘lgan.

Mazkur jarayonlarda Buyuk ipak yo‘li alohida tarixiy ahamiyat kasb etadi. U Xitoy va Markaziy Osiyodan boshlanib, Eron, Yaqin Sharq, O‘rta Yer dengizi va Yevropa hududlarigacha cho‘zilgan murakkab savdo va kommunikatsiya tarmog‘ini tashkil etgan. Ushbu yo‘llar orqali nafaqat tovarlar, balki turli diniy qarashlar, ilmiy bilimlar, texnologiyalar va madaniy an’analar ham bir hududdan ikkinchi hududga ko‘chib borgan. Shu jihatdan Buyuk ipak yo‘lini qadimgi va o‘rta asrlar davridagi iqtisodiy munosabatlarning mahsuli sifatida emas, balki sivilizatsiyalararo o‘zaro ta’sirni ta’minlagan tarixiy kommunikatsiya tizimi sifatida baholash mumkin. Peter Frankopan o‘z tadqiqotlarida ushbu yo‘llarning jahon tarixidagi siyosiy, iqtisodiy va madaniy jarayonlarni shakllantirishdagi ahamiyatiga alohida e’tibor qaratadi.

Sivilizatsiyalararo aloqalarning muhim ko‘rinishlaridan yana biri ilmiy va intellektual almashinuvdir. Tarixiy tajriba shuni ko‘rsatadiki, ilmiy bilimlarning rivojlanishi ko‘pincha turli xalqlar va hududlarning o‘zaro aloqalari bilan bog‘liq

bo'lgan. Qadimgi yunon falsafasi, hind matematika maktabi, xitoy texnologik tajribasi va islom olamida rivojlangan astronomiya, tibbiyot, matematika, geografiya va falsafa kabi fanlar keyinchalik boshqa hududlardagi ilmiy tafakkur taraqqiyotiga ta'sir ko'rsatgan. Ayniqsa, o'rta asrlarda islom sivilizatsiyasining ilmiy markazlari Sharq va G'arb o'rtasidagi bilim almashinuvining muhim bo'g'iniga aylangan. Markaziy Osiyoda faoliyat olib borgan Muhammad al-Xorazmiy, Abu Rayhon Beruniy, Abu Ali ibn Sino, Mirzo Ulug'bek kabi olimlarning ilmiy merosi turli hududlarda ilm-fan taraqqiyotiga katta ta'sir ko'rsatgan. Bu holat ilmiy taraqqiyotni muayyan xalq yoki hudud bilan chegaralash emas, balki turli sivilizatsiyalar o'rtasidagi uzoq muddatli intellektual almashinuv natijasi sifatida ko'rib chiqish zarurligini ko'rsatadi.

Sivilizatsiyalararo aloqalar diniy va ma'naviy jarayonlarga ham katta ta'sir ko'rsatgan. Buddaviylik, xristianlik va islom kabi jahon dinlarining turli hududlarga tarqalishi xalqlar o'rtasidagi aloqalarning kuchayishiga xizmat qilgan. Diniy g'oyalar bilan bir qatorda me'morchilik, san'at, yozuv, ta'lim va ijtimoiy hayotga oid qarashlar ham yangi hududlarga kirib borgan. Shu bilan birga, diniy ta'sir har doim bir xil shaklda namoyon bo'lmagan. Mahalliy an'analar bilan yangi diniy qarashlarning o'zaro ta'siri natijasida o'ziga xos madaniy shakllar vujudga kelgan. Bu jarayon sivilizatsiyalararo aloqalarning oddiy bir tomonlama ta'sir emas, balki o'zaro moslashuv va qayta shakllanish jarayoni ekanini ko'rsatadi.

Sharq va G'arb o'rtasidagi tarixiy munosabatlar sivilizatsiyalararo aloqalarning eng murakkab ko'rinishlaridan biridir. Ushbu munosabatlar savdo va diplomatik aloqalar bilan bir qatorda urushlar, siyosiy raqobat, diniy qarama-qarshiliklar va hududiy manfaatlar to'qnashuvi orqali ham shakllangan. Salib yurishlari, mo'g'ullar istilosi, Usmonli imperiyasining Yevropa davlatlari bilan munosabatlari hamda keyingi davrlardagi mustamlakachilik jarayonlari Sharq va G'arb o'rtasidagi aloqalarning ziddiyatli jihatlarini namoyon etadi. Biroq bunday qarama-qarshiliklar ham uzoq muddatli madaniy, iqtisodiy va siyosiy o'zaro ta'sirlarni yuzaga keltirgan. Shu sababli sivilizatsiyalararo munosabatlarni faqat tinch hamkorlik yoki faqat to'qnashuv asosida tushuntirish tarixiy jarayonning murakkabligini to'liq ochib bermaydi.

Buyuk geografik kashfiyotlar davridan boshlab sivilizatsiyalararo aloqalar yanada keng miqyosga ega bo'ldi. XV–XVI asrlarda Yevropa davlatlarining Osiyo, Afrika va Amerika hududlari bilan aloqalarining kuchayishi jahon tarixida yangi bosqichni yuzaga keltirdi. Savdo yo'llarining o'zgarishi, yangi hududlarning o'zlashtirilishi, xalqaro savdoning kengayishi va turli qit'alar o'rtasidagi doimiy aloqalarning shakllanishi jahon iqtisodiy tizimining rivojlanishiga ta'sir ko'rsatdi. Shu bilan birga, ushbu jarayon mustamlakachilik, iqtisodiy ekspluatatsiya, majburiy mehnat va demografik o'zgarishlar kabi murakkab oqibatlarni ham keltirib chiqardi.

Demak, sivilizatsiyalararo aloqalar tarixini o'rganishda uning ijobiy jihatlari bilan bir qatorda siyosiy va iqtisodiy tengsizlikni yuzaga keltirgan omillarini ham hisobga olish zarur.

Sanoat inqilobi va kapitalistik ishlab chiqarish tizimining rivojlanishi sivilizatsiyalararo aloqalarning iqtisodiy mazmunini yanada o'zgartirdi. XIX asrda transport va aloqa vositalarining takomillashishi natijasida davlatlar o'rtasidagi iqtisodiy bog'liqlik kuchaydi. Temir yo'llar, paroxodlar, telegraf va keyinchalik telefon kabi texnologiyalar masofa omilining iqtisodiy va siyosiy ahamiyatini kamaytirdi. Xalqaro savdoning kengayishi bilan birga kapital, tovarlar, texnologiyalar va ishchi kuchining xalqaro harakati ham kuchaydi. Natijada turli mamlakatlarning iqtisodiy rivojlanishi tobora ko'proq umumjahon jarayonlari bilan bog'langan boshladi.

Jahon tarixidagi iqtisodiy o'zgarishlarni sivilizatsiyalararo aloqalardan ajratib o'rganish tarixiy jarayonlarning sabablarini biryoqlama talqin qilishga olib kelishi mumkin. Kenneth Pomeranzning tadqiqotlari Yevropa va Sharqiy Osiyoning iqtisodiy rivojlanishini qiyosiy tahlil qilish orqali XVIII asrgacha bo'lgan davrda dunyoning turli hududlari o'rtasidagi rivojlanish farqlarini chuqurroq tushunish imkonini beradi. Uning yondashuvida Yevropaning keyingi iqtisodiy ustunligini faqat ichki omillar bilan izohlash yetarli emasligi, resurslar, savdo tarmoqlari va global iqtisodiy munosabatlarning ham muhim rol o'ynagani ko'rsatiladi.

XX asrga kelib sivilizatsiyalararo aloqalarning siyosiy mazmuni yanada murakkablashdi. Jahon urushlari, mustamlakachilik tizimining yemirilishi, yangi mustaqil davlatlarning paydo bo'lishi va xalqaro tashkilotlarning shakllanishi jahon siyosiy tizimining tubdan o'zgarishiga olib keldi. Ikkinchi jahon urushidan keyingi davrda Osiyo va Afrika mamlakatlarining siyosiy mustaqillikka erishishi natijasida xalqaro munosabatlarda yangi subyektlar paydo bo'ldi. Bu jarayon jahon tarixini faqat Yevropa va Shimoliy Amerika davlatlari faoliyati orqali tushuntirishning cheklanganligini ko'rsatdi.

Zamonaviy tarixshunoslikda aynan shu sababli global tarix va transmilliy tarix yondashuvlarining ahamiyati ortib bormoqda. Global tarix alohida mamlakatlar tarixini o'zaro bog'liq jarayonlar tizimida o'rganishni nazarda tutadi. Sebastian Konrad global tarix yondashuvi orqali tarixiy jarayonlarni milliy chegaralardan tashqarida, hududlar va jamiyatlar o'rtasidagi o'zaro bog'liqlik asosida tahlil qilish zarurligini ta'kidlaydi. Bunday yondashuv sivilizatsiyalarni bir-biridan ajratilgan va mustaqil rivojlangan birliklar sifatida emas, balki doimiy aloqada bo'lgan tarixiy tizimlar sifatida tadqiq etishga imkon beradi.

Sivilizatsiyalararo aloqalarning jahon tarixidagi ahamiyati, avvalo, tarixiy taraqqiyotning ko'p markazli xususiyatini ochib berishi bilan belgilanadi. Insoniyat sivilizatsiyasi taraqqiyotini faqat bitta hudud yoki xalq faoliyati bilan bog'lash tarixiy jarayonning umumiy mohiyatini toraytirib ko'rsatadi. Turli davrlarda Xitoy,

Hindiston, Markaziy Osiyo, Eron, Arab xalifaligi, Vizantiya, Yevropa, Afrika va Amerika hududlarida shakllangan jamiyatlar jahon tarixining turli bosqichlarida muhim rol o'ynagan. Ularning o'zaro munosabatlari natijasida yangi iqtisodiy, siyosiy va madaniy shakllar yuzaga kelgan.

Shuningdek, sivilizatsiyalararo aloqalar tarixiy tajribaning uzluksizligini ta'minlovchi muhim omil hisoblanadi. Bir sivilizatsiyada yaratilgan g'oya yoki texnologiya boshqa hududga o'tishi jarayonida o'zgarib, mahalliy sharoitga moslashgan. Natijada dastlabki g'oya yoki texnologiyaning yangi shakllari vujudga kelgan. Bu holat sivilizatsiyalar taraqqiyotining o'zaro ta'sirga asoslangan dinamik jarayon ekanligini ko'rsatadi. Shu nuqtayi nazardan tarixiy taraqqiyotni "markaz" va "chekka" hududlarning qarama-qarshiligi asosida emas, balki o'zaro ta'sir, almashinuv va moslashuv jarayonlari orqali o'rganish ilmiy jihatdan samaraliroq hisoblanadi.

Umuman olganda, sivilizatsiyalararo aloqalar jahon tarixining barcha muhim bosqichlarida iqtisodiy, siyosiy, madaniy va ilmiy o'zgarishlarning muhim omillaridan biri bo'lib kelgan. Ularning ta'siri natijasida xalqlar o'rtasidagi o'zaro bog'liqlik kuchaygan, bilim va texnologiyalar keng hududlarga tarqalgan, savdo tizimlari rivojlangan va yangi madaniy shakllar vujudga kelgan. Shu bilan birga, sivilizatsiyalararo munosabatlarning ziddiyatli jihatlari ham mavjud bo'lib, urushlar, mustamlakachilik, iqtisodiy tengsizlik va madaniy qarama-qarshiliklar jahon tarixining muhim qismini tashkil etadi. Shuning uchun sivilizatsiyalararo aloqalarni kompleks va ko'p qirrali tarixiy hodisa sifatida o'rganish jahon tarixining yaxlit manzarasini shakllantirish uchun muhim metodologik asos bo'lib xizmat qiladi.

XULOSA

Sivilizatsiyalararo aloqalar jahon tarixiy taraqqiyotining ajralmas tarkibiy qismi hisoblanadi. Tarixiy jarayonlarni tahlil qilish shuni ko'rsatadiki, turli sivilizatsiyalar hech qachon mutlaq izolyatsiyada mavjud bo'lmagan. Savdo, migratsiya, diplomatiya, diniy aloqalar, ilmiy almashinuv va madaniy munosabatlar ularning rivojlanishiga doimiy ravishda ta'sir ko'rsatgan.

Buyuk ipak yo'li kabi tarixiy tarmoqlar turli qit'alar va sivilizatsiyalarni bog'lab, moddiy va ma'naviy boyliklarning tarqalishiga xizmat qilgan. Ilm-fan, texnologiya, din, san'at va madaniyat sohalaridagi ko'plab yutuqlarning keng hududlarga tarqalishida sivilizatsiyalararo aloqalarning ahamiyati katta bo'lgan.

Shuningdek, sivilizatsiyalararo munosabatlar faqat tinch hamkorlikdan iborat bo'lmagan. Urushlar, siyosiy raqobat va iqtisodiy manfaatlar to'qnashuvi ham ushbu munosabatlarning muhim shakllarini tashkil etgan. Biroq hatto bunday jarayonlar ham uzoq muddatli madaniy va siyosiy o'zaro ta'sirlarning shakllanishiga olib kelgan.

Shu jihatdan zamonaviy jahon tarixini o'rganishda sivilizatsiyalarni bir-biridan ajratib emas, balki ularni bog'lab turgan tarixiy aloqalar, tarmoqlar va o'zaro ta'sirlar tizimi orqali tadqiq etish maqsadga muvofiqdir. Bunday yondashuv jahon tarixining yanada yaxlit va obyektiv manzarasini shakllantirish imkonini beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Braudel, F. (1995). *A History of Civilizations*. New York: Penguin Books.
2. Frankopan, P. (2015). *The Silk Roads: A New History of the World*. London: Bloomsbury.
3. Frankopan, P. (2018). *The New Silk Roads: The New Asia and the Remaking of the World Order*. London: Bloomsbury.
4. McNeill, W. H. (1991). *The Rise of the West: A History of the Human Community*. Chicago: University of Chicago Press.
5. Pomeranz, K. (2000). *The Great Divergence: China, Europe, and the Making of the Modern World Economy*. Princeton: Princeton University Press.
6. Bentley, J. H. (1993). *Old World Encounters: Cross-Cultural Contacts and Exchanges in Pre-Modern Times*. New York: Oxford University Press.
7. Bentley, J. H. (1996). *Cross-Cultural Interaction and Periodization in World History*. *American Historical Review*, 101(3), 749–770.
8. Abu-Lughod, J. L. (1989). *Before European Hegemony: The World System A.D. 1250–1350*. New York: Oxford University Press.
9. Curtin, P. D. (1984). *Cross-Cultural Trade in World History*. Cambridge: Cambridge University Press.
10. Osterhammel, J. (2014). *The Transformation of the World: A Global History of the Nineteenth Century*. Princeton: Princeton University Press.
11. Conrad, S. (2016). *What Is Global History?* Princeton: Princeton University Press.
12. *The Cambridge World History*. (2015). Volumes 1–9. Cambridge: Cambridge University Press.
13. Pomeranz, K., Topik, S. (2017). *The World That Trade Created: Society, Culture, and the World Economy, 1400 to the Present*. 4th ed. Routledge.
14. Frankopan, P. (2023). *The Earth Transformed: An Untold History*. London: Bloomsbury.

**ZAMONAVIY JAMIYATDA INSON
QADRIYATLARINING O'ZGARISHI VA UNING
FALSAFIY ASOSLARI**

**THE TRANSFORMATION OF HUMAN VALUES IN
MODERN SOCIETY AND ITS PHILOSOPHICAL
FOUNDATIONS**

**ИЗМЕНЕНИЕ ЧЕЛОВЕЧЕСКИХ ЦЕННОСТЕЙ В
СОВРЕМЕННОМ ОБЩЕСТВЕ И ИХ
ФИЛОСОФСКИЕ ОСНОВЫ**

FAN TARMOG'I
09.00.00 – Falsafa

QABUL QILINDI
25.08.2026

CHOP ETILDI
28.08.2026

Ulug'bek Jalolov

Chirchiq davlat pedagogika universiteti Yoshlar bilan ishlash, ma'naviyat va ma'rifat
bo'limi tyutori

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada zamonaviy jamiyatda inson qadriyatlarining mazmuni, shakllanish omillari va transformatsiya jarayonlari falsafiy nuqtayi nazardan tahlil qilinadi. Insoniyat taraqqiyotining turli bosqichlarida shakllangan axloqiy, ma'naviy, ijtimoiy va madaniy qadriyatlarning zamonaviy ijtimoiy muhit ta'sirida o'zgarib borishi tadqiq etiladi. Globallashuv, raqamlashtirish, axborot oqimining jadallashuvi, urbanizatsiya va ijtimoiy munosabatlarning transformatsiyasi insonning qadriyatlar tizimiga sezilarli ta'sir ko'rsatayotgani asoslanadi. Shuningdek, inson qadr-qimmati, erkinlik, adolat, mas'uliyat, insonparvarlik va axloqiy tanlov kabi tushunchalarning zamonaviy jamiyatdagi falsafiy mazmuni yoritiladi. Tadqiqotda qadriyatlarning o'zgarishi mutlaq yo'qolish emas, balki tarixiy va ijtimoiy sharoitlarga mos ravishda qayta mazmunlanish jarayoni sifatida talqin qilinadi. Maqolada zamonaviy jamiyat barqarorligini ta'minlashda insonparvarlik, ijtimoiy adolat va inson qadr-qimmatiga asoslangan qadriyatlarning ahamiyati ochib beriladi.

Kalit so'zlar: qadriyat, aksiologiya, inson, jamiyat, inson qadr-qimmati, axloq, ma'naviyat, erkinlik, adolat, mas'uliyat, globallashuv, raqamlashtirish, insonparvarlik, ijtimoiy taraqqiyot.

ABSTRACT

This article analyzes the content, formation factors, and transformation processes of human values in modern society from a philosophical perspective. It examines the changes in moral, spiritual, social, and cultural values that have developed at different stages of human history under the influence of the contemporary social environment. The study substantiates the significant impact of globalization, digitalization, the intensification of information flows, urbanization,

and the transformation of social relations on the system of human values. It also examines the philosophical meaning of such concepts as human dignity, freedom, justice, responsibility, humanism, and moral choice in modern society. The transformation of values is interpreted not as their absolute disappearance but as a process of their reinterpretation in accordance with changing historical and social conditions. The article highlights the importance of values based on humanism, social justice, and human dignity in ensuring the stability and sustainable development of modern society.

Keywords: value, axiology, human, society, human dignity, morality, spirituality, freedom, justice, responsibility, globalization, digitalization, humanism, social development.

АННОТАЦИЯ

В статье с философской точки зрения анализируются содержание, факторы формирования и процессы трансформации человеческих ценностей в современном обществе. Исследуются изменения нравственных, духовных, социальных и культурных ценностей, сформировавшихся на различных этапах развития человечества, под воздействием современной социальной среды. Обосновывается существенное влияние глобализации, цифровизации, интенсификации информационных потоков, урбанизации и трансформации общественных отношений на систему человеческих ценностей. Также раскрывается философское содержание таких понятий, как человеческое достоинство, свобода, справедливость, ответственность, гуманизм и нравственный выбор в современном обществе. Трансформация ценностей рассматривается не как их абсолютное исчезновение, а как процесс их переосмысления в соответствии с изменяющимися историческими и социальными условиями. В статье раскрывается значение ценностей, основанных на гуманизме, социальной справедливости и человеческом достоинстве, в обеспечении стабильности и устойчивого развития современного общества.

Ключевые слова: ценность, аксиология, человек, общество, человеческое достоинство, нравственность, духовность, свобода, справедливость, ответственность, глобализация, цифровизация, гуманизм, общественное развитие.

KIRISH

Insoniyat taraqqiyoti tarixiga nazar tashlaydigan bo'lsak, jamiyat hayotining barcha bosqichlarida qadriyatlar inson faoliyatini tartibga soluvchi muhim ma'naviy va ijtimoiy omillardan biri bo'lib kelganini ko'rish mumkin. Insonning yaxshilik va

yomonlik, adolat va adolatsizlik, ezgulik va yovuzlik, erkinlik va majburiyat, go‘zallik va xunuklik haqidagi tasavvurlari uning individual xatti-harakatlari bilan bir qatorda jamiyatning umumiy taraqqiyot yo‘nalishini ham belgilab kelgan. Shu ma’noda qadriyatlar faqat shaxsning ichki dunyosiga tegishli hodisa emas, balki ijtimoiy munosabatlarning shakllanishi va barqarorligiga ta’sir ko‘rsatuvchi muhim falsafiy kategoriya hisoblanadi.

Falsafada qadriyatlar masalasi aksiologiya doirasida o‘rganiladi. Zamonaviy falsafiy talqinda aksiologiya yaxshilik, qadrlilik va muayyan narsalar yoki holatlarning qanchalik qimmatli ekanligi haqidagi nazariy masalalarni o‘rganadi. Qadriyat nazariyasi axloq falsafasi, ijtimoiy va siyosiy falsafa, estetika kabi yo‘nalishlar bilan uzviy bog‘liqdir.

Bugungi kunda qadriyatlar masalasining dolzarbligi jamiyat hayotida yuz berayotgan tub o‘zgarishlar bilan bevosita bog‘liq. Globallashuv jarayonlari turli xalqlar va madaniyatlar o‘rtasidagi aloqalarni kuchaytirib, qadriyatlarning o‘zaro ta’sirini jadallashtirmoqda. Raqamli texnologiyalar va ijtimoiy tarmoqlar esa insonning axborotni qabul qilish, muloqot qilish, fikr bildirish va ijtimoiy munosabatlarga kirishish usullarini o‘zgartirmoqda. Bunday sharoitda avvalgi davrlarda shakllangan qadriyatlarning mazmuni qayta ko‘rib chiqilmoqda va yangi qadriyatlar paydo bo‘lmoqda.

Inson qadr-qimmati ham zamonaviy falsafiy tafakkurning muhim kategoriyalaridan biridir. Zamonaviy falsafada inson qadr-qimmati barcha insonlarga teng ravishda tegishli bo‘lgan asosiy qadr va maqom sifatida talqin qilinadi hamda axloqiy va siyosiy majburiyatlar bilan bog‘lanadi. Shu sababli zamonaviy jamiyatda qadriyatlar transformatsiyasini o‘rganishda inson qadr-qimmati, shaxs erkinligi, ijtimoiy adolat va axloqiy mas’uliyat kabi tushunchalarning o‘zaro munosabatini aniqlash alohida ahamiyat kasb etadi.

ASOSIY QISM

Qadriyatlar inson va jamiyat hayotining mazmunini belgilovchi murakkab falsafiy hodisa bo‘lib, ular orqali inson voqelikdagi narsa va hodisalarga munosabatini ifodalaydi. Qadriyat tushunchasi muayyan predmet yoki hodisaning inson va jamiyat uchun ahamiyatini anglatish bilan birga, shaxsning xulq-atvorini yo‘naltiruvchi ma’naviy mezon sifatida ham namoyon bo‘ladi. Shu jihatdan qadriyatlar insonning individual ehtiyojlari, ijtimoiy manfaatlari va jamiyat tomonidan shakllantirilgan me’yorlar o‘rtasidagi munosabatni tartibga soladi. Falsafiy nuqtayi nazardan qadriyatlar obyektiv va subyektiv omillarning o‘zaro ta’siri natijasida shakllanadi. Inson tomonidan anglangan, qabul qilingan va amaliy faoliyatda namoyon bo‘lgan qadriyatlar shaxsning dunyoqarashi va hayotiy pozitsiyasining muhim asosini tashkil etadi.

Tarixiy taraqqiyot davomida qadriyatlarning mazmuni va ustuvorlik darajasi o'zgarib borgan. Qadimgi jamiyatlarda jamoaviylik, an'ana, diniy e'tiqod va ijtimoiy tartib muhim qadriyatlar sifatida namoyon bo'lgan bo'lsa, keyingi tarixiy davrlarda shaxsiy erkinlik, inson huquqlari, individual tanlov va fuqarolik mas'uliyati kabi tushunchalarning ahamiyati ortgan. Biroq bu jarayon avvalgi qadriyatlarning to'liq yo'qolishi bilan kechmagan. Aksincha, qadriyatlar yangi tarixiy sharoitda qayta talqin qilinib, boshqa mazmun va shakllarga ega bo'lgan. Demak, qadriyatlar tizimidagi o'zgarishlarni mutlaq uzilish sifatida emas, balki tarixiy davomiylik va yangilanish jarayonlarining o'zaro uyg'unligi sifatida baholash maqsadga muvofiq.

Inson qadr-qimmati masalasi ushbu jarayonning markaziy jihatlaridan biridir. Insonning o'ziga xosligi, uning erkin fikrlash va tanlash qobiliyati, axloqiy mas'uliyatni anglash imkoniyati qadimdan falsafiy tafakkurning muhim masalalaridan biri bo'lib kelgan. Yangi davr falsafasida ushbu masala yanada chuqur mazmun kasb etdi. Immanuel Kant insonni boshqa maqsadlarga erishish vositasi sifatida emas, balki o'z-o'zicha maqsad sifatida ko'rish zarurligini asoslagan. Uning axloqiy falsafasida insonning o'ziga xos qadr-qimmati uning oqilona va avtonom mavjudot ekanligi bilan bog'lanadi. Zamonaviy falsafada ham inson qadr-qimmati masalasi huquq, axloq, siyosat va ijtimoiy adolat bilan uzviy aloqada ko'rib chiqiladi.

Zamonaviy jamiyatda qadriyatlar transformatsiyasiga ta'sir ko'rsatayotgan eng muhim omillardan biri globallashuvdir. Globallashuv natijasida turli madaniyatlar o'rtasidagi aloqalar misli ko'rilmagan darajada kuchaydi. Turli xalqlarning turmush tarzi, axloqiy qarashlari, madaniy tajribasi va ijtimoiy me'yorlari bir-biriga tobora yaqinlashmoqda. Bu jarayon bir tomondan madaniy almashinuv va o'zaro anglashuv imkoniyatlarini kengaytirsam, ikkinchi tomondan ayrim an'anaviy qadriyatlarning zaiflashishiga olib kelishi mumkin. Shu sababli globallashuvni qadriyatlarning yo'qolishiga olib keluvchi yagona omil sifatida baholash noto'g'ri bo'ladi. Aksincha, u qadriyatlarning qayta ko'rib chiqilishi, ularning yangi sharoitga moslashishi va turli madaniy tizimlar bilan muloqotga kirishish jarayonini tezlashtiradi.

Raqamlashtirish ham inson qadriyatlarining o'zgarishida muhim omilga aylanmoqda. Raqamli muhit insonning vaqt, makon va muloqot haqidagi tasavvurlarini o'zgartirdi. Ilgari shaxslararo munosabatlar asosan bevosita muloqot orqali amalga oshirilgan bo'lsa, bugungi kunda virtual muloqot kundalik hayotning ajralmas qismiga aylandi. Bu holat insonning shaxsiy hayoti, ijtimoiy mas'uliyati, axborotga munosabati va axloqiy tanlovlariga yangi talablarni yuzaga keltirmoqda. Ayniqsa, raqamli makonda shaxsiy ma'lumotlarning daxlsizligi, yolg'on axborot, virtual tajovuzkorlik va mas'uliyatsiz axborot tarqatish kabi muammolar axloqiy qadriyatlarning yangi sharoitda qanday namoyon bo'lishini o'rganishni talab qilmoqda.

Bunday sharoitda erkinlik va mas'uliyat o'rtasidagi munosabat alohida ahamiyatga ega. Zamonaviy jamiyatda insonning fikr bildirish, axborot olish, kasb tanlash va shaxsiy hayotini tashkil etish imkoniyatlari kengaymoqda. Biroq erkinlikning kengayishi shaxsiy va ijtimoiy mas'uliyatning ham kuchayishini talab qiladi. Falsafiy nuqtayi nazardan erkinlik mas'uliyatsiz mavjud bo'la olmaydi. Shaxs o'z tanlovining oqibatlarini anglagan taqdirdagina erkinlik mazmunli axloqiy hodisaga aylanadi. Shu sababli zamonaviy qadriyatlar tizimida erkinlik va mas'uliyatning muvozanati muhim mezonlardan biri sifatida qaralishi lozim.

Adolat tushunchasi ham zamonaviy qadriyatlar tizimining asosiy tarkibiy qismlaridan biridir. Jamiyat taraqqiyoti davomida adolat tushunchasiga turlicha mazmun berilgan bo'lsa-da, uning asosida insonlar o'rtasidagi munosabatlarda tenglik, haqqoniylik va huquqlarning hurmat qilinishi kabi tamoyillar mavjud. Zamonaviy sharoitda iqtisodiy tengsizlik, ta'lim va tibbiyot xizmatlaridan foydalanish imkoniyatlaridagi farqlar, mehnat munosabatlari va ijtimoiy himoya masalalari adolat tushunchasining mazmunini yanada kengaytirmoqda. Shu sababli adolatni faqat huquqiy tenglik bilan cheklash emas, balki insonning munosib hayot kechirishi uchun zarur ijtimoiy shart-sharoitlar bilan bog'lash ham muhimdir.

Qadriyatlarning o'zgarishida yosh avlodning dunyoqarashi ham alohida o'rin tutadi. Yoshlar yangi axborot va kommunikatsiya vositalaridan faol foydalanishi sababli turli madaniy muhitlar bilan tez va bevosita aloqaga kirishadi. Natijada ularning hayot tarzi, kasbiy qarashlari, muloqot shakllari va kelajak haqidagi tasavvurlari avvalgi avlodlardan farq qilishi mumkin. Bunday farqlarni avlodlar o'rtasidagi ziddiyat sifatida emas, balki jamiyatdagi ijtimoiy va madaniy o'zgarishlarning tabiiy natijasi sifatida baholash mumkin. Shu bilan birga, avlodlar davomiyligini ta'minlash uchun tarixiy xotira, madaniy meros, insonparvarlik, hurmat va mas'uliyat kabi fundamental qadriyatlarni saqlab qolish muhimdir.

Sharq falsafiy tafakkurida ham inson va uning ma'naviy kamoloti masalasi markaziy o'rinlardan birini egallaydi. Farobiy, Ibn Sino, Beruniy, Navoiy kabi mutafakkirlar insonning axloqiy va ma'naviy barkamolligi, ilm-ma'rifat, adolat, ezigulik va jamiyat oldidagi mas'uliyati haqida muhim fikrlarni ilgari surganlar. Ayniqsa, Farobiyning fozil jamiyat haqidagi qarashlarida inson kamoloti va jamiyat farovonligi o'rtasidagi uzviy bog'liqlik ko'rsatiladi. Bu g'oyalar zamonaviy sharoitda ham o'z ahamiyatini yo'qotmagan bo'lib, inson manfaatlari, ijtimoiy hamjihatlik va ma'naviy taraqqiyot masalalarini falsafiy jihatdan anglash uchun muhim nazariy asos bo'lib xizmat qiladi.

Qadriyatlarning zamonaviy transformatsiyasini baholashda an'anaviy va zamonaviy qadriyatlarni bir-biriga qarama-qarshi qo'yish ham maqsadga muvofiq emas. Chunki jamiyat taraqqiyoti tarixiy tajriba va innovatsion o'zgarishlarning o'zaro uyg'unligi asosida kechadi. An'anaviy qadriyatlar jamiyatning tarixiy xotirasi

va madaniy o'zligini saqlashga xizmat qilsa, zamonaviy qadriyatlar yangi ijtimoiy sharoitlarda insonning yangi ehtiyojlari va imkoniyatlarini aks ettiradi. Muhimi, har ikkala tizimning inson qadr-qimmati, adolat, tinchlik, hamjihatlik va ma'naviy taraqqiyot kabi fundamental tamoyillar atrofida uyg'unlashishidir.

Shunday qilib, zamonaviy jamiyatda qadriyatlarning o'zgarishi tabiiy va uzluksiz tarixiy jarayon sifatida namoyon bo'ladi. Ushbu jarayon globallashtirish, raqamlashtirish, ilmiy-texnik taraqqiyot, urbanizatsiya, ijtimoiy munosabatlarning o'zgarishi va madaniyatlararo aloqalarning kuchayishi bilan chambarchas bog'liq. Qadriyatlar transformatsiyasi jamiyat uchun yangi imkoniyatlar yaratishi bilan birga, ma'naviy va axloqiy muammolarni ham yuzaga keltiradi. Shu sababli zamonaviy falsafaning muhim vazifalaridan biri o'zgarayotgan qadriyatlar tizimini tanqidiy va tizimli ravishda tahlil qilish, inson qadr-qimmati va ijtimoiy adolatni ta'minlaydigan fundamental tamoyillarni aniqlashdan iboratdir.

XULOSA

Zamonaviy jamiyatda inson qadriyatlarining o'zgarishi tarixiy taraqqiyotning tabiiy va murakkab jarayoni hisoblanadi. Globallashtirish, raqamlashtirish, ilmiy-texnik taraqqiyot va madaniyatlararo aloqalarning kuchayishi insonning dunyoqarashi hamda qadriyatlar tizimiga sezilarli ta'sir ko'rsatmoqda. Bunday o'zgarishlar qadriyatlarning yo'qolishini emas, balki ularning yangi ijtimoiy sharoitlarda qayta talqin qilinishini anglatadi.

Tadqiqot natijasida qadriyatlar shaxs va jamiyat o'rtasidagi munosabatlarni tartibga soluvchi muhim falsafiy va ijtimoiy mexanizm ekanligi aniqlandi. Inson qadr-qimmati, erkinlik, adolat, mas'uliyat, insonparvarlik va ma'naviy kamolot kabi fundamental qadriyatlar zamonaviy jamiyatning barqaror rivojlanishi uchun o'z ahamiyatini saqlab qolmoqda.

Shuningdek, zamonaviy jamiyatda an'anaviy va yangi qadriyatlar o'rtasidagi munosabatni qarama-qarshilik asosida emas, balki o'zaro uyg'unlik va davomiylik nuqtayi nazaridan baholash zarur. Tarixiy xotira va milliy-madaniy merosni saqlash bilan birga, inson huquqlari, shaxs erkinligi, ijtimoiy adolat va ilmiy tafakkur kabi zamonaviy qadriyatlarni rivojlantirish jamiyat taraqqiyotining muhim shartidir.

Demak, zamonaviy qadriyatlar tizimining markazida inson va uning qadr-qimmati turishi lozim. Inson manfaatlari, erkinligi va mas'uliyatining uyg'unligi ta'minlangan jamiyatgina barqaror, adolatli va ma'naviy jihatdan taraqqiy etgan jamiyat sifatida shakllanishi mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Aristotle. Nicomachean Ethics. Translated by Terence Irwin. 2nd ed. Indianapolis: Hackett Publishing Company, 1999.

2. Kant, I. Groundwork of the Metaphysics of Morals. Edited and translated by Mary Gregor and Jens Timmermann. Cambridge: Cambridge University Press, 2012.
3. Kant, I. Critique of Practical Reason. Cambridge: Cambridge University Press, 1997.
4. Plato. Republic. Translated by G. M. A. Grube and C. D. C. Reeve. Indianapolis: Hackett Publishing Company, 1992.
5. Sen, A. The Idea of Justice. Cambridge, MA: Harvard University Press, 2009.
6. Taylor, C. Sources of the Self: The Making of the Modern Identity. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1989.
7. Bauman, Z. Liquid Modernity. Cambridge: Polity Press, 2000.
8. Giddens, A. Modernity and Self-Identity: Self and Society in the Late Modern Age. Stanford: Stanford University Press, 1991.
9. UNESCO. Universal Declaration on Bioethics and Human Rights. Paris: UNESCO, 2005.
10. United Nations. Universal Declaration of Human Rights. New York: United Nations, 1948.
11. Farobiy, Abu Nasr. Fozil odamlar shahri. Toshkent: O'zbekiston milliy ensiklopediyasi, 2012.
12. Karimov, I. A. Yuksak ma'naviyat — yengilmas kuch. Toshkent: Ma'naviyat, 2008.
13. Falsafa. Oliy ta'lim muassasalari uchun darslik. Toshkent: O'zbekiston faylasuflari milliy jamiyati nashriyoti, 2013.
14. Stanford Encyclopedia of Philosophy. Value Theory. First published 2008, substantive revision 2025.
15. Stanford Encyclopedia of Philosophy. Dignity. First published 2023.

**ADABIY ASARDA RAMZ VA TIMSOLLARNING
BADIY VAZIFASI**

**THE ARTISTIC FUNCTION OF SYMBOLS AND
IMAGES IN LITERARY WORKS**

**ХУДОЖЕСТВЕННАЯ ФУНКЦИЯ СИМВОЛОВ И
ОБРАЗОВ В ЛИТЕРАТУРНОМ ПРОИЗВЕДЕНИИ**

FAN TARMOG‘I
10.00.00 – Filologiya

QABUL QILINDI
26.08.2026

CHOP ETILDI
29.08.2026

Raxmatilla Eshpulatovich Norbekov

Filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), erkin izlanuvchi

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada adabiy asarda ramz va timsollarning shakllanishi, mazmun-mohiyati hamda badiiy-estetik vazifalari nazariy jihatdan tahlil qilinadi. Ramz va timsol tushunchalarining o'zaro munosabati, ularning badiiy tafakkur, muallif pozitsiyasi va asarning g'oyaviy mazmunini ifodalashdagi ahamiyati yoritiladi. Badiiy adabiyotda ramziy obrazlar orqali bevosita ifodalash qiyin bo'lgan falsafiy, axloqiy, ijtimoiy va ruhiy mazmunlarning obrazli tarzda ifodalanishi ko'rsatib beriladi. Shuningdek, ramzlarning ko'pma'nolilik, assotsiativlik, tarixiy-madaniy shartlanganlik va estetik ta'sirchanlik kabi xususiyatlari tahlil qilinadi. Ramz va timsollarning syujet, obrazlar tizimi, badiiy detal hamda kompozitsiya bilan munosabati ochib berilib, ularning asarning mazmunini yaxlitligini ta'minlashdagi o'rni asoslanadi. Tadqiqot natijasida ramz va timsollar badiiy asarning tashqi tasviriy qatlamini boyituvchi vosita bo'lish bilan birga, uning chuqur semantik va falsafiy mazmunini yuzaga chiqaruvchi muhim poetik mexanizm ekanligi ta'kidlanadi.

Kalit so'zlar: adabiyotshunoslik, badiiy asar, ramz, timsol, badiiy obraz, poetika, badiiy tafakkur, obrazlilik, ko'p ma'nolilik, muallif pozitsiyasi, badiiy detal, estetik mazmun.

ABSTRACT

This article theoretically analyzes the formation, meaning, and artistic and aesthetic functions of symbols and images in literary works. It examines the relationship between the concepts of symbol and image, as well as their significance in expressing artistic thought, the author's position, and the ideological content of a literary work. The study demonstrates that symbolic images in literature make it possible to express philosophical, moral, social, and psychological meanings in an imaginative form that may be difficult to convey through direct representation. Particular attention is paid to such characteristics of symbols as polysemy, associative nature, historical and cultural conditioning, and aesthetic expressiveness. The relationship between symbols and images and such elements of literary composition

as plot, the system of characters, artistic detail, and composition is also examined. The study argues that symbols and images not only enrich the descriptive layer of a literary work but also function as important poetic mechanisms through which its deeper semantic and philosophical meanings are revealed.

Keywords: literary studies, literary work, symbol, image, artistic image, poetics, artistic thought, imagery, polysemy, author's position, artistic detail, aesthetic meaning.

АННОТАЦИЯ

В статье в теоретическом аспекте анализируются формирование, содержание и художественно-эстетические функции символов и образов в литературном произведении. Рассматриваются соотношение понятий символа и образа, а также их значение в выражении художественного мышления, авторской позиции и идейного содержания произведения. Показано, что посредством символических образов в художественной литературе философские, нравственные, социальные и психологические смыслы могут выражаться в образной форме, которая не всегда доступна для непосредственного изображения. Анализируются такие особенности символов, как многозначность, ассоциативность, историко-культурная обусловленность и эстетическая выразительность. Раскрывается взаимосвязь символов и образов с сюжетом, системой персонажей, художественной деталью и композицией произведения. В результате исследования обосновывается, что символы и образы не только обогащают изобразительный уровень литературного произведения, но и выступают важным поэтическим механизмом раскрытия его глубокого семантического и философского содержания.

Ключевые слова: литературоведение, литературное произведение, символ, образ, художественный образ, поэтика, художественное мышление, образность, многозначность, авторская позиция, художественная деталь, эстетическое содержание.

KIRISH

Adabiyot insonning borliqni anglash, uni badiiy idrok etish va o'z munosabatini obrazli shaklda ifodalash imkonini beruvchi san'at turlaridan biridir. Badiiy asarda voqelik bevosita tasvirlanishi bilan bir qatorda turli obrazlar, belgilar, detallar va ramziy ifodalar orqali ham aks ettiriladi. Shu jihatdan ramz va timsol badiiy tafakkurning muhim shakllaridan biri sifatida adabiyotshunoslikning dolzarb tadqiqot obyektlaridan hisoblanadi. Badiiy asarda qo'llanadigan ramziy obrazlar ko'pincha bir qarashda oddiy predmet, hodisa yoki personaj sifatida namoyon bo'lsa-da, ularning mazmun doirasi bevosita tasvirdan ancha keng bo'lishi mumkin. Shu sababli ramz va

timsollarni tadqiq etish badiiy matnning yashirin, ko‘p qatlamli ma’nolarini anglash imkonini beradi.

Ramz tushunchasi adabiyotshunoslikda murakkab va ko‘p qirrali kategoriyalardan biri sanaladi. Ramz oddiy belgidan farqli ravishda muayyan predmet yoki hodisani ifodalash bilan cheklanmay, undan kengroq ma’no va mazmunni anglatadi. Badiiy ramzning mohiyati uning konkret obraz orqali mavhum tushuncha, g‘oya yoki ruhiy holatni ifodalash imkoniyatida namoyon bo‘ladi. Bunda ramzning ma’nosi faqat muallif tomonidan belgilab qo‘yilgan yagona mazmun bilan chegaralanmaydi, balki o‘quvchining estetik tajribasi, madaniy xotirasi va individual idroki bilan ham bog‘liq holda shakllanadi. Shu sababli bir xil ramz turli tarixiy va madaniy sharoitlarda turlicha ma’no kasb etishi mumkin.

Adabiy asarning badiiy qimmatini ko‘p jihatdan undagi obrazlarning mazmuniy va estetik imkoniyatlari bilan belgilanadi. Ramziy obrazlar esa badiiy mazmunni bevosita bayon qilish o‘rniga uni o‘quvchi tomonidan anglash va talqin qilish uchun ochiq qoldiradi. Bu xususiyat adabiyotning estetik tabiatiga mos keladi. Chunki badiiy asar tayyor xulosani berishdan ko‘ra, o‘quvchini fikrlashga, tasvirlangan hodisaning mohiyatini anglashga va turli ma’no qatlamlarini kashf etishga undaydi.

ASOSIY QISM

Badiiy asarda ramz va timsollarning shakllanishi insoniyatning obrazli tafakkuri bilan chambarchas bog‘liq. Inson borliqni faqat mantiqiy tushunchalar orqali emas, balki obrazlar va assotsiatsiyalar vositasida ham anglaydi. Tabiat hodisalari, ranglar, predmetlar, hayvonlar, o‘simliklar, makon va vaqt bilan bog‘liq tasvirlar inson ongida muayyan ma’nolarni uyg‘otishi mumkin. Adabiyot ana shu tabiiy assotsiativ imkoniyatlardan foydalanib, konkret obraz orqali abstrakt tushunchalarni ifodalash imkoniyatiga ega bo‘ladi. Natijada oddiy predmet badiiy matn doirasida yangi semantik mazmun kasb etadi. Masalan, yo‘l obrazi harakat, taqdir, izlanish yoki hayot yo‘lini anglatishi, tun obrazi noma’lumlik, yolg‘izlik yoki ruhiy tushkunlik bilan bog‘lanishi, nur esa umid, ma’rifat yoki ezgulik ramzi sifatida talqin qilinishi mumkin. Biroq bunday ramzlarning mazmunini oldindan belgilangan qat’iy ma’nolar yig‘indisi sifatida tushunish to‘g‘ri emas. Ularning mazmuni asarning umumiy poetik tizimi, konteksti, muallifning estetik konsepsiyasi va obrazlar o‘rtasidagi munosabat orqali yuzaga keladi.

Ramzning asosiy xususiyatlaridan biri uning ko‘pma’noliligidir. Oddiy badiiy detal muayyan voqea yoki holatni konkretlashtirishga xizmat qilishi mumkin bo‘lsa, ramziy detal shu tasvir doirasidan chiqib, umumlashtiruvchi mazmunni yuzaga chiqaradi. Masalan, asarda takroriy ravishda uchraydigan deraza obrazi faqatgina bino konstruksiyasining bir qismi sifatida emas, balki tashqi dunyo bilan ichki olam o‘rtasidagi chegarani, erkinlikka intilishni yoki noma’lumlikka qarash imkoniyatini

ifodalashi mumkin. Bunda derazaning ramziy ma'nosi uning o'ziga xos lug'aviy ma'nosidan emas, balki matn ichida egallagan poetik vazifasidan kelib chiqadi. Demak, ramzning badiiy qiymati uning konkret predmetlik xususiyati bilan abstrakt ma'no o'rtasidagi munosabat orqali belgilanadi.

Timsollar ham badiiy asarning mazmuniy tuzilishida muhim o'rin egallaydi. Timsolda muayyan shaxs, predmet yoki hodisa umumlashtirilgan obraz sifatida namoyon bo'ladi. Adabiy qahramon muayyan individual xususiyatlarga ega bo'lsa-da, uning xarakteri va faoliyati orqali kengroq ijtimoiy yoki ma'naviy hodisalar ifodalanishi mumkin. Shu sababli adabiyotshunoslikda badiiy obraz va timsol tushunchalari o'zaro yaqin bo'lsa-da, ularni aynanlashtirish maqsadga muvofiq emas. Badiiy obraz konkret individual xususiyatlarga ega bo'lgan estetik hodisa bo'lsa, timsol ko'pincha ana shu obrazning umumlashtiruvchi va mazmuniy jihatini kuchaytiradi.

Ramz va timsollar muallifning badiiy konsepsiyasini ifodalashda ham muhim vosita hisoblanadi. Muallif o'z munosabatini har doim ham bevosita bayon qilmaydi. Ayrim hollarda uning estetik va falsafiy qarashlari obrazlar, predmetlar, voqealar va ramziy detallar orqali namoyon bo'ladi. Bunday usul badiiy asarning semantik qatlamlarini kengaytiradi. O'quvchi voqealar rivojini kuzatar ekan, ayrim obraz va detاللarning takrorlanishi, ularning turli vaziyatlarda qo'llanishi yoki boshqa obrazlar bilan aloqasiga e'tibor qaratib, muallifning yashirin estetik pozitsiyasini anglay boshlaydi. Shunday qilib, ramz muallif va o'quvchi o'rtasidagi badiiy kommunikatsiyaning muhim shakliga aylanadi.

Ramziylik ayniqsa falsafiy mazmunga ega bo'lgan asarlarda katta ahamiyat kasb etadi. Insonning hayot va o'lim, vaqt va makon, ezgulik va yovuzlik, erkinlik va taqdir, yolg'izlik va jamiyat kabi abadiy muammolarini bevosita tushuntirish badiiy asarning estetik tabiatiga har doim ham mos kelavermaydi. Shu sababli adib ko'pincha mazkur tushunchalarni ramziy obrazlar orqali ifodalaydi. Bunday holatda ramz falsafiy g'oyani oddiy nazariy mulohazadan badiiy-estetik hodisaga aylantiradi. O'quvchi esa mazkur g'oyani tayyor hukm sifatida emas, balki obrazli tajriba orqali qabul qiladi.

Ramzlarning mazmunini anglashda tarixiy va madaniy kontekst alohida ahamiyatga ega. Turli xalqlarning madaniy an'analari bir xil predmet yoki hodisa turlicha ramziy ma'noga ega bo'lishi mumkin. Masalan, ayrim ranglar, hayvonlar yoki tabiat hodisalari turli madaniy muhitlarda turli tushunchalarni ifodalaydi. Shuningdek, diniy, mifologik va folklor an'analari ham adabiy ramzlarning shakllanishiga katta ta'sir ko'rsatadi. Shu jihatdan badiiy ramzni faqat matnning ichki tuzilishi doirasida emas, balki muayyan xalqning tarixiy xotirasi, madaniy merosi va estetik tafakkuri bilan bog'liq holda o'rganish zarur.

O'zbek adabiyoti tarixida ham ramziy obrazlardan foydalanishning boy an'analari mavjud. Mumtoz adabiyotda gul, bulbul, sham, parvona, may, soqiy, bog' kabi obrazlar muayyan poetik va falsafiy mazmunlarni ifodalash uchun keng qo'llangan. Ushbu obrazlarning ma'nosi faqat ularning real hayotdagi xususiyatlari bilan belgilanmaydi, balki tasavvufiy, falsafiy va estetik qarashlar bilan boyigan. Masalan, gul va bulbul munosabati ishq va oshiq timsoli sifatida talqin qilinishi mumkin bo'lsa, sham va parvona obrazlari ishq yo'lida fidoyilik va o'zlikdan kechish mazmunini ifodalashi mumkin. Bunday ramziy tizim mumtoz she'riyatning o'ziga xos poetik tilini shakllantirgan.

Alisher Navoiy ijodida ham ramziy va timsoliy obrazlar muhim poetik vazifani bajaradi. Uning asarlarida real hayotdagi predmet va obrazlar keng falsafiy, axloqiy va ma'naviy mazmun bilan uyg'unlashadi. Navoiy yaratgan badiiy obrazlar tizimida insonning ma'naviy kamoloti, ishq, adolat, ezgulik, ilm va komillik kabi tushunchalar turli obrazlar orqali ifodalanadi. Bu jihat mumtoz adabiyotda ramzning faqat bezak vositasi emas, balki badiiy tafakkurni tashkil etuvchi muhim mexanizm bo'lganini ko'rsatadi.

Zamonaviy adabiyotda ramz va timsollarning qo'llanish shakllari yanada murakkablashdi. Modernistik va postmodernistik adabiyotda ramziy obraz ko'pincha yagona ma'noga ega bo'lmaydi. Bir obraz turli o'quvchilar tomonidan turlicha talqin qilinishi mumkin. Bunday ko'pma'nolilik badiiy matnning ochiqqligini ta'minlaydi va o'quvchini faol talqin jarayoniga jalb etadi. Zamonaviy adabiyotshunoslikda ham matn ma'nosining faqat muallif tomonidan belgilanmasligi, balki o'quvchining qabul qilishi va talqin qilishi jarayonida ham shakllanishi haqidagi qarashlar keng rivojlangan. Shu nuqtayi nazardan ramz o'quvchi va matn o'rtasidagi faol munosabatni ta'minlovchi vosita sifatida namoyon bo'ladi.

Ramzning badiiy vazifasi faqat biror g'oyani ifodalashdan iborat emas. U asarning kompozitsion yaxlitligini ta'minlash, obrazlar o'rtasidagi aloqalarni kuchaytirish, syujet rivojiga qo'shimcha ma'no yuklash va badiiy atmosferani yaratish vazifalarini ham bajarishi mumkin. Muayyan ramziy detal asarning boshida paydo bo'lib, keyingi voqealar davomida takrorlanishi va yakunda yangi mazmun bilan namoyon bo'lishi mumkin. Bunday usul asarning kompozitsion tuzilishini mustahkamlaydi va o'quvchida yaxlit estetik taassurot hosil qiladi.

Ramziy obrazlarning yana bir muhim xususiyati ularning psixologik mazmun yaratish imkoniyatidir. Inson ruhiy holatini bevosita tasvirlash har doim ham oson emas. Shu sababli adib ichki kechinmalarni tabiat manzarasi, rang, tovush, makon yoki predmet orqali ifodalashi mumkin. Masalan, qorong'i va tor makon qahramonning ruhiy siqilishini, keng va yorug' makon esa ichki erkinlik holatini ifodalashi mumkin. Bunday tasvirlar psixologik parallelizmga yaqinlashib, tashqi va ichki olam o'rtasidagi bog'liqlikni kuchaytiradi.

Ramzlarning badiiy samaradorligi ko'p jihatdan ularning matnga tabiiy singdirilishiga bog'liq. Agar ramz muallif tomonidan haddan tashqari izohlansa, uning estetik va semantik imkoniyatlari kamayishi mumkin. Chunki ramzning asosiy kuchi uning bevosita aytilmagan, ammo anglash mumkin bo'lgan ma'nosidadir. Shu sababli badiiy asarda ramziy mazmunni o'quvchiga majburan singdirishdan ko'ra, uni obrazlar tizimi va kontekst orqali yuzaga chiqarish samaraliroq hisoblanadi. Bu jihat badiiy matnning estetik ta'sirchanligini oshiradi.

Ramz va timsollarni tahlil qilishda ularni matndan ajratib olib, oldindan belgilangan ma'nolar asosida sharhlashdan ehtiyot bo'lish kerak. Har bir ramz muayyan badiiy kontekstda o'ziga xos ma'no kasb etadi. Shuning uchun ramziy obrazning mazmunini aniqlashda uning asardagi qo'llanish chastotasi, boshqa obrazlar bilan aloqasi, syujetdagi o'rni, kompozitsion vazifasi, muallifning umumiy estetik konsepsiyasi va tarixiy-madaniy kontekstini hisobga olish zarur. Ana shundagina ramzning haqiqiy badiiy funksiyasi to'liq namoyon bo'ladi.

Umuman olganda, ramz va timsollar badiiy asarning mazmun va shakl birligini ta'minlovchi muhim poetik vositalardan biridir. Ular konkret tasvir bilan abstrakt g'oya o'rtasida vositachilik qilib, badiiy matnning semantik imkoniyatlarini kengaytiradi. Ramziy obraz orqali oddiy predmet falsafiy, axloqiy yoki ijtimoiy mazmun kasb etishi, oddiy voqea esa umumlashtiruvchi badiiy g'oyaga aylanishi mumkin. Shu sababli ramz va timsollarni o'rganish nafaqat badiiy obrazlarning tabiatini, balki adabiyotning inson tafakkuriga ta'sir ko'rsatish mexanizmlarini anglash uchun ham muhimdir.

XULOSA

Adabiy asarda ramz va timsollar badiiy mazmunni shakllantirish, chuqurlashtirish va estetik jihatdan ta'sirchan ifodalashga xizmat qiluvchi muhim poetik vositalardan biridir. Ularning asosiy xususiyati konkret obraz orqali kengroq falsafiy, axloqiy, ijtimoiy va ruhiy mazmunni ifodalash imkoniyatida namoyon bo'ladi. Ramzning ko'pma'noliligi va assotsiativ tabiati badiiy matnni turli talqinlar uchun ochiq qiladi.

Tadqiqot natijasida ramz va timsollarning badiiy asarda faqat tasviriy yoki bezak vazifasini bajarmasligi, balki muallif pozitsiyasini ifodalash, obrazlar tizimini shakllantirish, syujet va kompozitsiyani yaxlitlashtirish, qahramonlarning ruhiy holatini ochib berish hamda asarning falsafiy mazmunini chuqurlashtirish kabi vazifalarni ham bajarishi aniqlandi. Ayniqsa, ramziy obrazlarning tarixiy-madaniy kontekst bilan bog'liqligi ularni talqin qilishda muhim metodologik omil hisoblanadi.

O'zbek mumtoz adabiyoti tajribasi ramz va timsollarning milliy badiiy tafakkur rivojida ahamiyatini yaqqol namoyon etadi. Zamonaviy adabiyotda esa ramziy obrazlarning semantik imkoniyatlari yanada kengayib, ko'pqatlamli va ko'pma'noli

badiiy tuzilmalar shakllanmoqda. Shunday ekan, ramz va timsollarni tizimli o'rganish badiiy asarning mazmuniy qatlamlarini chuqur anglash, uning poetik xususiyatlarini aniqlash va adabiy tafakkurning rivojlanish qonuniyatlarini belgilash imkonini beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Aristotle. Poetics. Translated by Malcolm Heath. London: Penguin Books, 1996.
2. Abrams, M. H., Harpham, G. G. A Glossary of Literary Terms. 10th ed. Boston: Wadsworth Cengage Learning, 2012.
3. Eagleton, T. Literary Theory: An Introduction. 2nd ed. Minneapolis: University of Minnesota Press, 1996.
4. Wellek, R., Warren, A. Theory of Literature. New York: Harcourt, Brace and Company, 1949.
5. Frye, N. Anatomy of Criticism: Four Essays. Princeton: Princeton University Press, 1957.
6. Ricoeur, P. The Rule of Metaphor: Multi-disciplinary Studies of the Creation of Meaning in Language. Toronto: University of Toronto Press, 1977.
7. Eco, U. The Role of the Reader: Explorations in the Semiotics of Texts. Bloomington: Indiana University Press, 1979.
8. Lotman, Y. M. The Structure of the Artistic Text. Ann Arbor: University of Michigan Press, 1977.
9. Barthes, R. Image-Music-Text. Translated by Stephen Heath. New York: Hill and Wang, 1977.
10. Jung, C. G. Man and His Symbols. New York: Dell Publishing, 1964.
11. Navoiy, A. Xamsa. Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2011.
12. Navoiy, A. Mahbub ul-qulub. Toshkent: O'zbekiston Milliy ensiklopediyasi, 2011.

**ADABIYOT TA'LIMIDA FANLARARO
INTEGRATSIYADAN FOYDALANISH
METODIKASI**

**METHODOLOGY OF USING
INTERDISCIPLINARY INTEGRATION IN
LITERATURE EDUCATION**

**МЕТОДИКА ИСПОЛЬЗОВАНИЯ
МЕЖПРЕДМЕТНОЙ ИНТЕГРАЦИИ В
ЛИТЕРАТУРНОМ ОБРАЗОВАНИИ**

FAN TARMOG'I
13.00.00 – Pedagogika

QABUL QILINDI
26.08.2026

CHOP ETILDI
29.08.2026

Sayyora Shavkatbek qizi Matkarimova

Toshkent iqtisodiyot va pedagogika universiteti dotsenti v.b., pedagogika fanlari
bo'yicha falsafa doktori (PhD)

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada adabiyot ta'limida fanlararo integratsiyadan foydalanishning nazariy va metodik asoslari yoritilgan. Adabiyot fanining tarix, ona tili, san'at, musiqa, geografiya, informatika va boshqa fanlar bilan uzviy aloqasini ta'minlash imkoniyatlari tahlil qilingan. Fanlararo integratsiyaning o'quvchilarning badiiy-estetik tafakkuri, tanqidiy fikrlashi, ijodiy qobiliyati va kommunikativ kompetensiyalarini rivojlantirishdagi ahamiyati ochib berilgan. Shuningdek, badiiy asarlarni o'rganish jarayonida integrativ yondashuv asosida foydalanish mumkin bo'lgan metod va topshiriqlar tavsiya etilgan.

Kalit so'zlar: fanlararo integratsiya, integrativ yondashuv, badiiy asar, metodika, kompetensiya, tanqidiy fikrlash, ijodiy faoliyat, pedagogik texnologiya.

ABSTRACT

This article examines the theoretical and methodological foundations of using interdisciplinary integration in literature education. It analyzes the possibilities of establishing connections between literature and history, native language, art, music, geography, computer science, and other subjects. The significance of interdisciplinary integration in developing students' artistic and aesthetic thinking, critical thinking, creative abilities, and communicative competencies is revealed. The article also provides methods and tasks that can be applied through an integrative approach in the study of literary works.

Keywords: interdisciplinary integration, integrative approach, literary work, methodology, competence, critical thinking, creative activity, pedagogical technology.

АННОТАЦИЯ

В статье рассматриваются теоретические и методические основы использования междисциплинарной интеграции в обучении литературе. Анализируются возможности взаимосвязи литературы с историей, родным языком, искусством, музыкой, географией, информатикой и другими дисциплинами. Раскрывается значение междисциплинарной интеграции в развитии художественно-эстетического мышления, критического мышления, творческих способностей и коммуникативных компетенций учащихся. Предлагаются методы и задания, которые могут быть использованы на основе интегративного подхода при изучении художественных произведений.

Ключевые слова: междисциплинарная интеграция, интегративный подход, художественное произведение, методика, компетенция, критическое мышление, творческая деятельность, педагогическая технология.

KIRISH

Bugungi ta'lim jarayonida o'quvchiga faqat muayyan fan doirasidagi bilimlarni berish emas, balki uning turli fanlardan egallagan bilimlarini o'zaro bog'lay olishi, mustaqil fikrlashi, hodisa va jarayonlarni kompleks tarzda tahlil qilishi hamda o'z bilimlarini amaliy faoliyatda qo'llay olishini ta'minlash muhim vazifalardan biri hisoblanadi. Shu nuqtayi nazardan, ta'lim jarayonida fanlararo integratsiyadan foydalanish zamonaviy pedagogikaning muhim yo'nalishlaridan biri sifatida namoyon bo'lmoqda. Adabiyot fani o'z tabiatiga ko'ra boshqa fanlar bilan eng ko'p aloqador bo'lgan o'quv fanlaridan biridir. Chunki badiiy asarda muayyan tarixiy davr, ijtimoiy muhit, milliy qadriyatlar, geografik makon, inson psixologiyasi, san'at va madaniyat masalalari o'z aksini topadi. Shu sababli badiiy asarni faqat adabiy-nazariy jihatdan o'rganish bilan cheklanib qolish uning mazmun-mohiyatini to'liq anglash imkoniyatlarini toraytirishi mumkin. Asarni tarix, til, san'at, musiqa, geografiya va boshqa fanlar bilan bog'liq holda o'rganish esa o'quvchida yaxlit ilmiy-badiiy tasavvurni shakllantirishga xizmat qiladi. Fanlararo integratsiya tushunchasi turli fanlarga oid bilim, ko'nikma va malakalarni yagona ta'limiy maqsad atrofida birlashtirishni anglatadi. Bunday yondashuvda fanlar o'rtasidagi sun'iy bog'liqlik emas, balki ularning mazmunan tabiiy aloqadorligi asos qilib olinadi. Adabiyot ta'limida integratsiya, avvalo, badiiy asarning mazmuni va g'oyasini chuqurroq anglashga, undagi obrazlar, voqealar, muallif pozitsiyasi va badiiy tasvir vositalarini turli nuqtayi nazarlardan tahlil qilishga imkon beradi.

ASOSIY QISM

Adabiyot ta'limida fanlararo integratsiyadan foydalanish o'quv jarayonining mazmunini boyitish bilan birga, o'quvchining bilimlarni tizimli ravishda

o'zlashtirishiga ham imkon yaratadi. An'anaviy ta'limda fanlar ko'pincha alohida o'rganilsa, integrativ yondashuvda ular o'rtasidagi mazmuniy va funksional aloqalar aniqlanadi. Natijada o'quvchi biror badiiy hodisani faqat bitta fan nuqtayi nazaridan emas, balki bir nechta fanlar kesishmasida ko'rib chiqish imkoniyatiga ega bo'ladi.

Adabiyot va tarix fanlari o'rtasidagi aloqa eng tabiiy fanlararo bog'lanishlardan biridir. Deyarli har qanday yirik badiiy asar muayyan tarixiy, ijtimoiy yoki siyosiy sharoit bilan bog'liq holda yuzaga keladi. Tarixiy mavzudagi asarlarni o'rganishda o'quvchilarga asarda tasvirlangan davrning tarixiy sharoiti haqida ma'lumot berish, badiiy obrazlar bilan real tarixiy shaxslar o'rtasidagi munosabatni aniqlash, yozuvchi tasviridagi tarixiy voqelik va ilmiy-tarixiy ma'lumotlarni qiyoslash kabi topshiriqlar berish mumkin. Bunday yondashuv o'quvchilarda tarixiy tafakkur bilan badiiy tafakkurning uyg'un rivojlanishiga xizmat qiladi.

Adabiyot va ona tili fanlari integratsiyasi ham katta metodik imkoniyatlarga ega. Badiiy matn til materialining eng muhim manbalaridan biridir. Asarni o'rganish jarayonida o'quvchilar undagi leksik birliklar, frazeologizmlar, sinonimik qatorlar, metafora, metonimiya, epitet, o'xshatish va boshqa til birliklarining badiiy-estetik vazifasini tahlil qilishlari mumkin. Bu jarayonda til hodisasi shunchaki grammatik yoki leksik birlik sifatida emas, balki muayyan badiiy maqsadni amalga oshiruvchi vosita sifatida o'rganiladi. Natijada ona tili va adabiyot fanlari o'rtasidagi bog'liqlik kuchayib, o'quvchilarning lingvistik va adabiy kompetensiyalari birgalikda rivojlanadi.

Adabiyotning san'at va musiqa bilan integratsiyasi ham o'quvchilarning badiiy-estetik tafakkurini rivojlantirishda muhim ahamiyatga ega. She'riy asarlarni o'rganishda ularning musiqa bilan aloqadorligi, ritm, ohang, tovush takrori va poetik ifoda vositalariga e'tibor qaratish mumkin. Ayrim badiiy asarlar asosida yaratilgan musiqa asarlari yoki sahna ko'rinishlaridan foydalanish o'quvchilarning asar mazmunini hissiy jihatdan chuqurroq qabul qilishiga yordam beradi. Tasviriy san'at bilan integratsiyada esa badiiy asarda tasvirlangan tabiat manzaralari, portretlar, tarixiy muhit va boshqa tasviriy elementlarni rassomlarning ijod namunalari bilan qiyoslash samarali natija beradi.

Adabiyot va geografiya fanlari o'rtasidagi integratsiya ham muhim metodik imkoniyatlarga ega. Badiiy asarda tasvirlangan geografik hudud, shahar, qishloq, daryo, tog' yoki boshqa tabiiy obyektlar asarning makonini belgilaydi. O'quvchilarga asarda uchraydigan geografik nomlarni xaritadan topish, qahramonlarning harakat yo'nalishini belgilash, asarda tasvirlangan tabiiy muhitning obrazlar ruhiyatiga ta'sirini aniqlash kabi topshiriqlar berish mumkin. Bunday mashg'ulotlar badiiy makon tushunchasini chuqurroq anglashga yordam beradi.

Adabiyot ta'limida informatika va axborot texnologiyalari bilan integratsiya qilish ham zamonaviy ta'lim talablariga mos keladi. Raqamli texnologiyalar

yordamida badiiy asar muallifi, tarixiy davr, asar yaratilgan muhit yoki asardagi geografik obyektlar haqida multimedia taqdimotlari tayyorlash, elektron xaritalardan foydalanish, raqamli vaqt jadvalini yaratish, badiiy qahramonlar xarakteristikasini elektron grafiklar orqali ifodalash mumkin. Bunday faoliyat o'quvchilarning nafaqat adabiy bilimlarini, balki axborot bilan ishlash va raqamli kompetensiyalarini ham rivojlantiradi.

Fanlararo integratsiyani samarali tashkil etish uchun o'qituvchi, avvalo, badiiy asarning mazmuniy imkoniyatlarini aniqlashi lozim. Har qanday asarni barcha fanlar bilan bog'lashga urinish metodik jihatdan to'g'ri emas. Integratsiya tabiiy, maqsadga muvofiq va ta'limiy natijaga yo'naltirilgan bo'lishi kerak. Masalan, tarixiy asarni o'rganishda tarix fanidan foydalanish yuqori samaradorlik bersa, psixologik xarakterdagi asarda psixologiya bilan bog'lanish ko'proq natija berishi mumkin. Demak, integratsiya turi badiiy asarning janri, mavzusi, g'oyasi, obrazlar tizimi va o'quvchilarning yosh xususiyatlaridan kelib chiqib belgilanadi.

Fanlararo integratsiya asosida tashkil etilgan adabiyot darslarida muammoli ta'lim, loyiha metodi, klaster, konseptual xarita, Venn diagrammasi, "aqliy hujum", munozara, rolli o'yin, taqdimot, tadqiqot topshiriqlari kabi metodlardan foydalanish mumkin. Masalan, tarixiy asar yuzasidan "Badiiy haqiqat va tarixiy haqiqat" mavzusida munozara tashkil etish, geografik mazmunga ega asar bo'yicha "Badiiy makon xaritasi" yaratish, til va adabiyot integratsiyasi asosida "Badiiy matndagi poetik birliklar" loyihasini tayyorlash o'quvchilarning mustaqil izlanishini rag'batlantiradi.

Fanlararo integratsiyaga asoslangan topshiriqlar reproduktiv emas, balki o'quvchini fikrlashga undovchi xarakterda bo'lishi maqsadga muvofiq. Masalan, "Asarda qaysi tarixiy voqealar aks etgan?" savoli bilan cheklanib qolmasdan, "Muallif tarixiy voqelikni qanday badiiy talqin qilgan va bu talqin tarixiy manbalardagi ma'lumotlardan qaysi jihatlari bilan farq qiladi?" kabi muammoli savollar berilishi mumkin. Bunday savollar o'quvchini ma'lumotni shunchaki eslab qolishga emas, balki uni tahlil qilish, taqqoslash, xulosa chiqarish va o'z nuqtayi nazarini asoslashga yo'naltiradi.

Fanlararo integratsiyaning muhim natijalaridan biri o'quvchilarda funksional savodxonlikning shakllanishidir. Chunki o'quvchi badiiy matnni o'qib, undan kerakli ma'lumotni ajratadi, uni boshqa manbalar bilan taqqoslaydi, grafik yoki jadval ko'rinishida ifodalaydi, o'z fikrini yozma va og'zaki tarzda bayon qiladi. Shu tariqa adabiyot darsi o'quvchining faqat badiiy asarni tushunishiga emas, balki real hayotda zarur bo'ladigan universal kompetensiyalarni egallashiga ham xizmat qiladi.

Integrativ yondashuv o'qituvchidan yuqori darajadagi metodik tayyorgarlikni talab qiladi. O'qituvchi adabiyot mazmunini chuqur bilish bilan bir qatorda, boshqa fanlarning asosiy tushunchalari va ularni dars jarayonida qo'llash imkoniyatlarini

ham bilishi zarur. Shuningdek, integratsiyalashgan darslarni rejalashtirishda ta'lim maqsadi, kutilayotgan natija, o'quv topshiriqlarining murakkablik darajasi va baholash mezonlari oldindan belgilanishi lozim.

Adabiyot ta'limida fanlararo integratsiyadan foydalanishning yana bir muhim jihati o'quvchilarning individual qobiliyatlarini namoyon etish imkoniyatlarini kengaytirishidir. Masalan, tarixga qiziqadigan o'quvchi asarning tarixiy kontekstini tadqiq qilishi, san'atga qiziqadigan o'quvchi asar asosida illustratsiya yaratishi, axborot texnologiyalariga qiziqadigan o'quvchi multimedia taqdimoti yoki raqamli xarita tayyorlashi mumkin. Shu tariqa yagona badiiy material asosida turli yo'nalishdagi ijodiy faoliyat tashkil etiladi.

Umuman olganda, fanlararo integratsiya adabiyot ta'limining mazmunini kengaytirish vositasi bo'libgina qolmay, o'quvchining badiiy asarni yaxlit holda anglashiga xizmat qiluvchi metodik yondashuvdir. Bunda asosiy maqsad boshqa fanlarni adabiyot darsiga mexanik tarzda kiritish emas, balki badiiy asarning mohiyatini chuqurroq ochib berish uchun boshqa fanlarga oid bilimlardan maqsadli foydalanishdan iborat bo'lishi kerak.

XULOSA

Adabiyot ta'limida fanlararo integratsiyadan foydalanish o'quvchilarning bilimlarni tizimli va yaxlit tarzda o'zlashtirishlari uchun keng imkoniyat yaratadi. Adabiyotning tarix, ona tili, san'at, musiqa, geografiya, informatika va boshqa fanlar bilan mazmuniy aloqalarini to'g'ri tashkil etish orqali badiiy asarning mazmuni, g'oyasi, obrazlar tizimi va estetik xususiyatlarini chuqurroq anglash mumkin.

Integrativ yondashuv asosida tashkil etilgan darslarda o'quvchilarning tanqidiy va ijodiy fikrlashi, mustaqil izlanishi, axborot bilan ishlash, muloqot qilish va o'z fikrini asoslash ko'nikmalari rivojlanadi. Shu bilan birga, bunday yondashuv adabiyot fanining tarbiyaviy va estetik imkoniyatlarini yanada kengaytiradi.

Shundan kelib chiqib, adabiyot o'qituvchilarini tayyorlash va ularning malakasini oshirish jarayonida fanlararo integratsiyaga asoslangan darslarni loyihalashtirish, integrativ topshiriqlar yaratish hamda badiiy matnni turli fanlar nuqtayi nazaridan tahlil qilish metodikasiga alohida e'tibor qaratish maqsadga muvofiq. Fanlararo integratsiyaning izchil va maqsadli qo'llanilishi adabiyot ta'limining samaradorligini oshirish bilan birga, zamonaviy kompetensiyalarga ega, mustaqil va ijodiy fikrlaydigan shaxsni shakllantirishga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Bobomirzayev H. Adabiyot o'qitish metodikasi. – Toshkent: O'qituvchi, 1979.
2. Yo'ldoshev Q. Adabiyot o'qitish metodikasi. – Toshkent: O'qituvchi, 1994.
3. To'xliyev B. Adabiyot o'qitish metodikasi. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2006.

4. Quronov D. Adabiyotshunoslikka kirish. – Toshkent: Fan, 2007.
5. Husanboyeva Q., Niyozmetova R. Adabiyot o‘qitish metodikasi. – Toshkent: Innovatsiya-Ziyo, 2020.
6. Umumiy o‘rta ta’lim maktablari uchun Adabiyot fanidan davlat ta’lim standarti va o‘quv dasturlari. – Toshkent.

**TIBBIY TA'LIM JARAYONIDA SUN'IY
INTELLEKT TEXNOLOGIYALARIDAN
FOYDALANISHNING PEDAGOGIK
IMKONIYATLARI**

**PEDAGOGICAL POTENTIAL OF USING
ARTIFICIAL INTELLIGENCE TECHNOLOGIES IN
MEDICAL EDUCATION**

**ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ВОЗМОЖНОСТИ
ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ТЕХНОЛОГИЙ
ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА В
ПРОЦЕССЕ МЕДИЦИНСКОГО ОБРАЗОВАНИЯ**

FAN TARMOG'I
13.00.00 – Pedagogika

QABUL QILINDI
26.08.2026

CHOP ETILDI
29.08.2026

Eldor Axtamov

Alfraganus universiteti Davolash ishi yo'nalishi 4-bosqich talabasi

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada tibbiy ta'lim jarayonida sun'iy intellekt texnologiyalaridan foydalanishning pedagogik imkoniyatlari ilmiy-nazariy jihatdan tahlil qilinadi. Tibbiyot sohasida mutaxassis tayyorlash jarayonining o'ziga xos xususiyatlari, zamonaviy raqamli texnologiyalarning ta'lim mazmuni va metodlariga ta'siri yoritiladi. Sun'iy intellekt asosidagi individual ta'lim, adaptiv o'qitish, virtual klinik vaziyatlarni modellashtirish, avtomatlashtirilgan teskari aloqa, bilimlarni baholash hamda talabalarning mustaqil ta'lim faoliyatini qo'llab-quvvatlash imkoniyatlari tahlil qilinadi. Shuningdek, sun'iy intellektdan foydalanishda o'qituvchining roli, pedagogik nazorat, akademik halollik va texnologiyadan oqilona foydalanish masalalariga e'tibor qaratiladi. Tadqiqot natijasida sun'iy intellekt tibbiy ta'lim sifatini oshirishga xizmat qiluvchi vosita bo'lishi mumkinligi, biroq uni o'qituvchining kasbiy-pedagogik faoliyatini to'liq almashtiruvchi vosita sifatida emas, balki ta'lim jarayonini qo'llab-quvvatlovchi texnologiya sifatida qo'llash zarurligi asoslanadi.

Kalit so'zlar: tibbiy ta'lim, sun'iy intellekt, raqamli ta'lim, pedagogik texnologiya, individual ta'lim, adaptiv o'qitish, klinik fikrlash, virtual simulyatsiya, kompetensiya, mustaqil ta'lim.

ABSTRACT

This article examines the pedagogical potential of using artificial intelligence technologies in medical education. It discusses the specific characteristics of training medical professionals and the impact of modern digital technologies on educational content and teaching methods. Particular attention is paid to the possibilities of artificial intelligence in individualized and adaptive learning, virtual clinical

simulation, automated feedback, knowledge assessment, and supporting students' independent learning activities. The article also considers the role of teachers, pedagogical supervision, academic integrity, and the responsible use of artificial intelligence technologies. It is argued that artificial intelligence should not be regarded as a substitute for teachers but as a technological tool that supports the improvement of the efficiency and quality of medical education.

Keywords: medical education, artificial intelligence, digital education, pedagogical technology, individualized learning, adaptive learning, clinical reasoning, virtual simulation, competence, independent learning.

АННОТАЦИЯ

В статье рассматриваются педагогические возможности использования технологий искусственного интеллекта в процессе медицинского образования. Освещаются особенности подготовки специалистов в сфере медицины, а также влияние современных цифровых технологий на содержание и методы обучения. Анализируются возможности искусственного интеллекта в организации индивидуального и адаптивного обучения, моделировании виртуальных клинических ситуаций, предоставлении автоматизированной обратной связи, оценивании знаний и поддержке самостоятельной образовательной деятельности студентов. Особое внимание уделяется роли преподавателя, педагогическому контролю, академической добросовестности и рациональному использованию технологий искусственного интеллекта. Обосновывается необходимость рассматривать искусственный интеллект не как замену преподавателю, а как технологический инструмент, способствующий повышению эффективности и качества медицинского образования.

Ключевые слова: медицинское образование, искусственный интеллект, цифровое образование, педагогическая технология, индивидуальное обучение, адаптивное обучение, клиническое мышление, виртуальная симуляция, компетентность, самостоятельное обучение.

KIRISH

Bugungi kunda raqamli texnologiyalarning jadal rivojlanishi ta'lim tizimining barcha bosqichlari va yo'nalishlariga sezilarli ta'sir ko'rsatmoqda. Ayniqsa, sun'iy intellekt texnologiyalarining ta'lim jarayoniga kirib kelishi o'qitish mazmuni, metodlari, ta'lim resurslari va baholash mexanizmlarini qayta ko'rib chiqishni taqozo etmoqda. Sun'iy intellektning katta hajmdagi axborotni qayta ishlash, individual ehtiyojlarni aniqlash, ta'lim materiallarini moslashtirish, savol-javob jarayonini tashkil etish va teskari aloqa taqdim etish imkoniyatlari undan pedagogik maqsadlarda foydalanish istiqbollarini kengaytirmoqda.

Tibbiy ta'lim mazkur jarayon uchun alohida ahamiyatga ega. Chunki tibbiyot mutaxassislarini tayyorlash jarayonida nazariy bilimlar bilan bir qatorda amaliy ko'nikmalar, klinik fikrlash, tezkor qaror qabul qilish, kasbiy muloqot, axloqiy mas'uliyat va real klinik vaziyatlarda bilimlarni qo'llay olish kompetensiyalarini shakllantirish talab etiladi. Shu sababli tibbiy ta'limda zamonaviy texnologiyalardan foydalanish oddiy texnik yangilik emas, balki ta'lim sifatini oshirishga qaratilgan pedagogik vazifa sifatida qaralishi lozim.

Sun'iy intellektning tibbiy ta'limdagi imkoniyatlarini o'rganish ayniqsa muhimdir, chunki mazkur texnologiya talabaning individual ta'lim trayektoriyasini shakllantirish, murakkab klinik vaziyatlarni virtual muhitda modellashtirish, o'quv materiallarini talabaning bilim darajasiga moslashtirish va uning faoliyatiga tezkor teskari aloqa berish imkonini yaratadi. Biroq sun'iy intellektdan foydalanish jarayonida texnologik imkoniyatlar bilan pedagogik maqsad o'rtasidagi muvozanatni ta'minlash muhim hisoblanadi.

ASOSIY QISM

Tibbiy ta'limda sun'iy intellektdan foydalanish, avvalo, ta'lim jarayonini individuallashtirish imkoniyatlari bilan xarakterlanadi. An'anaviy ta'limda bir guruhdagi talabalar ko'pincha bir xil o'quv material va topshiriqlar asosida ta'lim oladilar. Biroq ularning bilim darajasi, o'zlashtirish tezligi, qiziqishlari va individual ta'lim ehtiyojlari bir-biridan farq qiladi. Sun'iy intellekt asosidagi adaptiv ta'lim tizimlari esa talabaning javoblari, xatolari va o'zlashtirish dinamikasini tahlil qilib, unga mos murakkablik darajasidagi topshiriqlarni taklif qilishi mumkin. Bu esa individual ta'lim trayektoriyasini shakllantirish uchun qo'shimcha imkoniyat yaratadi.

Tibbiyot ta'limida individual yondashuv ayniqsa muhim, chunki tibbiy fanlar katta hajmdagi nazariy ma'lumotlarni o'zlashtirishni talab qiladi. Masalan, anatomiya, fiziologiya, farmakologiya, patologiya va klinik fanlarni o'rganishda talaba muayyan mavzu bo'yicha qiyinchilikka duch kelishi mumkin. Sun'iy intellekt asosidagi o'quv tizimi bunday holatda talabaning bilimlaridagi bo'shliqlarni aniqlab, qo'shimcha tushuntirishlar, savollar va mashqlarni taklif qilishi mumkin. Natijada ta'lim jarayoni talabaning individual ehtiyojlariga moslashadi.

Sun'iy intellektning yana bir muhim pedagogik imkoniyati klinik vaziyatlarni modellashtirish bilan bog'liq. Tibbiy ta'limda talabaning nazariy bilimlarni real vaziyatlarda qo'llay olishi muhim natijalardan biridir. Biroq barcha talabalar uchun bir xil darajada ko'p real klinik vaziyatlarni tashkil etish amaliy jihatdan murakkab. Virtual bemorlar, interaktiv klinik keyslar va sun'iy intellekt yordamida yaratilgan simulyatsion vaziyatlar ushbu muammoni qisman hal qilishi mumkin.

Masalan, talaba virtual bemor bilan bog'liq klinik vaziyatga duch keladi. U bemorning shikoyatlarini tahlil qiladi, anamnez yig'adi, zarur tekshiruvlarni belgilaydi, taxminiy tashxisni shakllantiradi va davolash strategiyasini taklif qiladi. Tizim esa talabaning qarorlarini baholab, uning kuchli va zaif tomonlari haqida teskari aloqa berishi mumkin. Bunday yondashuv klinik fikrlashni rivojlantirish uchun samarali pedagogik vosita sifatida xizmat qiladi.

Shu bilan birga, sun'iy intellekt yordamida klinik vaziyatlarning turli murakkablik darajalarini yaratish mumkin. Boshlang'ich bosqichda talaba oddiy klinik vaziyatlarni tahlil qilsa, keyingi bosqichlarda bir nechta simptom va xavf omillarini o'z ichiga olgan murakkab keyslar bilan ishlashi mumkin. Bu esa ta'limning izchilligi va murakkablik darajasini bosqichma-bosqich oshirish imkonini beradi.

Sun'iy intellekt texnologiyalarining tibbiy ta'limdagi yana bir muhim imkoniyati tezkor teskari aloqani tashkil etishdir. Pedagogik jarayonda teskari aloqa talabaning o'z xatosini anglashiga, bilimini mustahkamlashiga va keyingi faoliyatini to'g'ri rejalashtirishiga yordam beradi. An'anaviy ta'limda o'qituvchi barcha talabalarning topshiriqlarini bir vaqtning o'zida tahlil qilib, individual tavsiyalar berishda vaqt jihatidan qiyinchilikka duch kelishi mumkin. Sun'iy intellekt esa ayrim turdagi topshiriqlarni tezkor tahlil qilib, dastlabki fikr-mulohazalarni taqdim etishi mumkin.

Biroq sun'iy intellekt tomonidan berilgan teskari aloqani yakuniy pedagogik baho sifatida qabul qilish to'g'ri emas. Tibbiy ta'limda bilim va ko'nikmalarni baholash murakkab jarayon bo'lib, talabaning klinik fikrlashi, kasbiy muloqoti, axloqiy qarorlari va amaliy ko'nikmalarini faqat avtomatlashtirilgan tizim orqali to'liq baholab bo'lmaydi. Shu sababli sun'iy intellekt o'qituvchining baholash faoliyatini almashtirmasdan, unga yordam beruvchi vosita sifatida qo'llanishi kerak.

Tibbiy ta'limda sun'iy intellektidan foydalanish mustaqil ta'limni tashkil etish uchun ham katta imkoniyatlarga ega. Talaba darsdan tashqari vaqtda o'quv mavzularini takrorlashi, murakkab tushunchalar bo'yicha qo'shimcha izoh olishi, test va klinik vaziyatlar bilan ishlashi mumkin. Bu jarayon talabaning o'z ta'lim faoliyatini mustaqil rejalashtirishiga va o'z bilimlarini nazorat qilishiga yordam beradi.

Bunda pedagogning vazifasi ham o'zgaradi. O'qituvchi faqat bilim beruvchi emas, balki ta'lim jarayonini tashkil etuvchi, talabaning faoliyatini yo'naltiruvchi, axborot manbalarini tanlashga yordam beruvchi va natijalarni pedagogik jihatdan baholovchi subyekt sifatida namoyon bo'ladi. Demak, sun'iy intellektning rivojlanishi o'qituvchining rolini kamaytirmaydi, aksincha, uning metodik va pedagogik kompetensiyalariga qo'yiladigan talablarni oshiradi.

Sun'iy intellektidan foydalanishda akademik halollik masalasi ham alohida ahamiyatga ega. Talaba sun'iy intellekt yordamida tayyorlangan materialni o'zining

mustaqil ishi sifatida taqdim etishi ta'lim natijalarining haqqoniyligini pasaytirishi mumkin. Shu sababli ta'lim jarayonida sun'iy intellektdan foydalanish qoidalarini aniq belgilash, talabalarni texnologiyadan mas'uliyatli foydalanishga o'rgatish va mustaqil fikrlashni rag'batlantirish zarur.

Tibbiy ta'limda sun'iy intellektdan foydalanishning yana bir muhim jihati axborotning ishonchliligini tekshirishdir. Sun'iy intellekt tizimlari ayrim hollarda noto'g'ri yoki yetarlicha asoslanmagan ma'lumotlarni taqdim etishi mumkin. Tibbiyot kabi inson salomatligi bilan bevosita bog'liq sohada bunday holat jiddiy oqibatlariga olib kelishi ehtimoli mavjud. Shuning uchun talabalarni sun'iy intellekt tomonidan taqdim etilgan ma'lumotlarni ishonchli ilmiy manbalar bilan tekshirishga o'rgatish muhim pedagogik vazifa hisoblanadi.

Shuningdek, sun'iy intellektdan foydalanishda kasbiy-etika masalalariga ham e'tibor qaratish zarur. Talabalar bemorlarning shaxsiy ma'lumotlarini himoya qilish, maxfiylikni saqlash, raqamli texnologiyalardan mas'uliyatli foydalanish va inson manfaatlarini ustuvor qo'yish tamoyillarini o'zlashtirishlari kerak. Shu jihatdan sun'iy intellekt bilan ishlash ko'nikmasi tibbiyot mutaxassisining raqamli kompetensiyasining tarkibiy qismiga aylanib bormoqda.

Tibbiy ta'limda sun'iy intellektdan foydalanish samaradorligini ta'minlash uchun o'qituvchilarning raqamli va metodik kompetensiyalarini rivojlantirish ham zarur. O'qituvchi sun'iy intellekt vositalarining imkoniyatlari va cheklovlarini bilishi, ularni ta'lim maqsadlariga mos tanlay olishi, talabalarining faoliyatini nazorat qilishi va texnologiya yordamida olingan natijalarni pedagogik jihatdan tahlil qila olishi kerak.

Shunday qilib, sun'iy intellekt tibbiy ta'limning barcha muammolarini avtomatik ravishda hal qiluvchi vosita emas. Uning samaradorligi texnologiyaning o'ziga emas, balki undan qanday pedagogik maqsadda va qanday metodik asosda foydalanilishiga bog'liq. Shu sababli sun'iy intellektni tibbiy ta'limga joriy etishda "texnologiya uchun texnologiya" tamoyilidan voz kechib, "pedagogik maqsad – ta'lim mazmuni – texnologik vosita – kutilayotgan natija" izchilligiga asoslanish maqsadga muvofiq.

XULOSA

Tibbiy ta'lim jarayonida sun'iy intellekt texnologiyalaridan foydalanish ta'limni individuallashtirish, adaptiv o'qitishni tashkil etish, virtual klinik vaziyatlarni modellashtirish, tezkor teskari aloqa berish, mustaqil ta'limni qo'llab-quvvatlash va bilimlarni baholash imkoniyatlarini kengaytiradi. Mazkur texnologiyalar talabalarining nazariy bilimlarini amaliy vaziyatlarda qo'llash, klinik fikrlash va mustaqil qaror qabul qilish ko'nikmalarini rivojlantirish uchun qo'shimcha pedagogik imkoniyat yaratadi.

Shu bilan birga, sun'iy intellektdan foydalanish o'qituvchining pedagogik faoliyatini to'liq almashtirmasligi lozim. Aksincha, o'qituvchi texnologik vositalardan foydalanish jarayonini boshqarishi, talabalarning mustaqil fikrlashi va akademik halolligini ta'minlashi, olingan ma'lumotlarning ishonchliligini nazorat qilishi zarur.

Demak, tibbiy ta'limda sun'iy intellektdan samarali foydalanishning asosiy sharti texnologik imkoniyatlarni pedagogik maqsadlar bilan uyg'unlashtirishdan iborat. Kelgusida sun'iy intellekt asosidagi adaptiv ta'lim platformalari, virtual bemorlar, klinik simulyatsiyalar va individual ta'lim tizimlarini rivojlantirish tibbiy kadrlar tayyorlash sifatini oshirishning muhim omillaridan biri bo'lishi mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Gordon M., Daniel M., Ajiboye A., Uraiby H., Xu N.Y., Bartlett R., Hanson J., Haas M., Spadafore M., Grafton-Clarke C., Gasiea R.Y., Michie C., Corral J., Kwan B., Dolmans D., Thammasitboon S. A scoping review of artificial intelligence in medical education: BEME Guide No. 84. // Medical Teacher. – 2024. – Vol. 46, No. 4. – P. 446–470. – DOI: 10.1080/0142159X.2024.2314198.
2. Tozsın A., Ucmak H., Soyuturk S., Aydin A., Gozen A.S., Al Fahim M., Güven S., Ahmed K. The Role of Artificial Intelligence in Medical Education: A Systematic Review. // Surgical Innovation. – 2024. – Vol. 31, No. 4. – P. 415–423. – DOI: 10.1177/15533506241248239.
3. Xu X., Chen Y., Miao J. Opportunities, challenges, and future directions of large language models, including ChatGPT in medical education: a systematic scoping review. // Journal of Educational Evaluation for Health Professions. – 2024. – Vol. 21. – Article 6. – DOI: 10.3352/jeehp.2024.21.6.
4. Aster A., Laupichler M.C., Rockwell-Kollmann T., Masala G., Bala E., Raupach T. ChatGPT and Other Large Language Models in Medical Education – Scoping Literature Review. // Medical Science Educator. – 2025. – Vol. 35, No. 1. – P. 555–567. – DOI: 10.1007/s40670-024-02206-6.
5. Shorey S., Mattar C., Pereira T.L.B., Choolani M. A scoping review of ChatGPT's role in healthcare education and research. // Nurse Education Today. – 2024. – Vol. 135. – Article 106121. – DOI: 10.1016/j.nedt.2024.106121.
6. World Health Organization. Ethics and governance of artificial intelligence for health: Guidance on large multi-modal models. – Geneva: World Health Organization, 2024. – 98 p. – ISBN: 978-92-4-008475-9.
7. World Health Organization. Regulatory considerations on artificial intelligence for health. – Geneva: World Health Organization, 2023.
8. World Health Organization. Ethics and governance of artificial intelligence for health: WHO guidance. – Geneva: World Health Organization, 2021.

MUNDARIJA

07.00.00 – TARIX FANLARI

Jahongir Yursinboyev Sivilizatsiyalararo aloqalarning jahon tarixidagi oʻrni	94-100
--	---------------

08.00.00 – IQTISODIYOT FANLARI

Fazilat Panjiyevna Artikova Sunʼiy intellektning mehnat bozori transformatsiyasiga taʼsiri: iqtisodiy-nazariy yondashuvlar	88-93
---	--------------

09.00.00 – FALSAFA FANLARI

Ulugʻbek Jalolov Zamonaviy jamiyatda inson qadriyatlarining oʻzgarishi va uning falsafiy asoslari	101-107
--	----------------

10.00.00 – FILOLOGIYA FANLARI

Firuz Jalolovna Murodova Oʻzbek nutqi va milliy muloqot madaniyatida paralingvistik vositalarning lingvomadaniy xususiyatlari	4-10
Barno Tajimovna Badalova Rus va oʻzbek tillarida kelishik kategoriyalarining qiyosiy tahlili	43-51
Raxmatilla Eshpulatovich Norbekov Adabiy asarda ramz va timsollarning badiiy vazifasi	108-114

13.00.00 – PEDAGOGIKA FANLARI

Д.У.Дуйсабаева Бўлажак она тили ўқитувчиларининг лингвомаданий компетентлигини такомиллаштириш механизмлари	16-24
Goʻzal Ismatillayevna Gʻaniyeva Texnologiya fanini oʻqitishda oʻquvchilarning amaliy kompetensiyalarini rivojlantirish metodikasi	25-32
Nursulton Shayxislamov Nutqiy kompetensiyalarni rivojlantirishda kommunikativ topshiriqlar tizimi	33-42
А.С.Даулетова, Ш.А.Усенбаева Жоғары мектепте академиялық жазылымды оқытудың заманауи жағдайы: әдістемелік дефициттер мен технологиялық алшақтықтар	65-76
А.С.Даулетова, Ә.Кеңесбек Азаматтық бірегейлікті және жеке тұлғаның патриоттық құндылықтарын қалыптастыру: мәселелері және тәжірибе	77-87
Sayyora Shavkatbek qizi Matkarimova Adabiyot taʼlimida fanlararo integratsiyadan foydalanish metodikasi	115-120

Eldor Axtamov

Tibbiy ta'lim jarayonida sun'iy intellekt texnologiyalaridan foydalanishning pedagogik imkoniyatlari

121-126

19.00.00 – PSIXOLOGIYA FANLARI

Sh.S.Abdusamatova

Talabalarda tolerantlik namoyon bo'lishiga ta'sir etuvchi omillar

11-15

Oybek Alisher o'g'li Abdullayev

Ko'rishida nuqsoni bo'lgan o'quvchilarda o'quv motivatsiyasi va ijtimoiy-kommunikativ faollikni individual pedagogik-psixologik qo'llab-quvvatlash asosida rivojlantirish

52-64

